

TARTALOM

Tanulmányok

NAGY ZOLTÁN, A két világháború közti magyarság emlékezetkultúrája: Bethlen Gábor	3
NÉMETH BOGLÁRKA, Aspektuselméletek összehasonlító vizsgálata	37

Kisebb közlemények

KISS ANDRÁS, Magyar nyelvű adásvételi szerződés 1506-ból.....	89
---	----

A d a t t á r

JANITSEK JENŐ, A Hargita megyei Borszék helynevei	95
---	----

S z e m l e

GÁBOR CSILLA (szerk.), Szövegagyomány és íráskultúra a korai újkorban (Demeter V. Júlia)	99
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. XIII. kötet. Te–Var. (Csomortáni Magda)	101

SUMAR

Studii

- ZOLTÁN NAGY, Cultura de comemorare în perioada interbelică a minorității maghiare din Transilvania 3
- BOGLÁRKA NÉMETH, O analiză comparativă a principalelor teorii aspectuale ... 37

Articole

- ANDRÁS KISS, Un document de tranzație funciară în limba maghiară din 1506 89

Materiale și documente

- JENŐ JANITSEK, Toponime din Borsec (jud. Harghita) 95

Recenzii

- CSILLA GÁBOR (ed.), Szövegagyomány és íráskultúra a korai újkorban (*Júlia Demeter V.*) 99
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. XIII. kötet. Te-Var. (Dicționar Istoric al Lexicului Maghiar din Transilvania. Vol. XIII. Te-Var) (*Magda Csomortáni*) ... 101

TANULMÁNYOK

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI MAGYARSÁG
EMLÉKEZETKULTÚRÁJA: BETHLEN GÁBOR

„Egyszerű ember vagyok, aki kapott valamicske tehetséget, hogy a földi múlt kusza írásaiból kis dolgokat, apró kis eredményeket kihámozzon, de nem vagyok méltó arra, hogy az egész nemzet haragjának nemes terhét hordozzam életemen át.”¹

Szekfü Gyula

Bevezetés

A két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi azonosságtudat talán éppen azért, hogy kezdetben annyira homogénként tüntette fel önmagát, néha tudatosan, néha önkéntelenül is, helyet adott azoknak a beszédmódoknak, amelyek folyamatosan rést ütöttek az amúgy is terhelt identitásválsággal küzdő kisebbségi magatartás formáin. Egyértelmű azonban, hogy az önmaga kultúrájában való megfelelő tájékozódás érdekében minden közösség létrehozza azt az elsődleges szempontrendszert, amellyel képes modellezni az identitás és viselkedés formáit, gesztusok, alkotások, illetve beszédmódok legitim voltát. Intézményes formák, csoportosulások és szövegek a maguk sajátos módján alapozták meg a transzszilvanista eszmeiséget vagy némiképpen kapcsolódtak ennek további kimunkálásához. A húszas évek nemzetiségi tudata – nélkülözve ugyan a szervezett, csupán időnként megélénkülő intézményes keretek közt működő kutatást – alapvetően a történeti tudat logikája alapján definiálódott, vagyis a történelmi hagyományok elsődleges szerepet töltöttek be a regionális öntudat kifejtésében, az *erdélyi gondolat* összetevőinek rendkívül kérdéses „meghatározásaiban”. Az identitáskonceptiók és értékorientációk szervezett kimunkálása következtében válhatott a *lélek* önvédelme, a közösségi eszme és egyetemes emberi humánus a kisebbségi magyarság létértelmezésének alapvető tényezőjévé. Nem kételkedhetünk tehát abban, hogy a kisebbség érdekképviseletét szorgalmazó legitimációs törekvések, ideológiai különállástudatok stratégiai rendszerének kialakításakor, az *új identitás megkonstruálásakor* az erdélyi magyarság már rendelkezett egy sajátos értékrenddel, amelynek politikai, társa-

¹ Szekfü Gyula, *De Profundis*. In: Dénes Iván Zoltán, *Szekfü Gyula*. Új Mandátum. Bp., 2001. 153.

dalmi, mentalitásbeli jellegzetességei megalapozták az anyanemzettől független történelmi hagyomány képzetét.

A fentiekben előterjesztett eszmetörténeti sajátosságok vázlatolása természetesen nem rögzítheti mindazokat az elméleti és gyakorlati komplexitásokat, amelyek egy adott történelmi helyzetben szisztematikus szerveződésük látszata ellenére rendkívül heterogén képződményekként tűntek fel. Ugyanis a transzszilvanizmus széles körű ideológiai és kulturális vonatkozásai, esztétikai és társadalomelméleti reflexivitásai, a történeti tudat sajátos manifesztációi a definíciós nehézségek alapvető jellemzőinek számítanak. Ennek érzékeltetése-
képpen érdemes idézni Nagy György találó figyelmeztetését miszerint: „Mindenkinek, aki a transzszilvanizmussal kíván foglalkozni, e sajátoságot messzemenően figyelembe kell vennie. Ha a transzszilván ideologizáció helyzetileg meghatározott különös felépítését, alanyias én-be vont jellegét és létrejöttének rendhagyó társadalmi-történelmi közegét akárcsak egy pillanatra is szem elől tévesztenők, alkalmasint kétszeres hibát követnénk el: egyrészt pusztán a tételes kivonata alapján ítélnék meg azt, ami mindig jóval több volt, mint amennyit a tételes kivonata jelzett belőle, másrészt olyan elméleti kvalitásokat követelnék meg a transzszilvanizmustól, amilyennel az lényegénél fogva már eleve nem rendelkezett.”² Eszerint a transzszilvanizmus által kitermelt sajátos értékalkazatok félreértelmezései akkor válhatnak a tudományos kutatásnak korlátokat állító problémává, amikor az irányzat nyújtotta értelemlehetőségek és válaszkísérletek nem a létrejöttüket megalapozó és arra visszavezethető elsődleges kontextus logikája szerint artikulálódnak, hanem olykor kisajátítva működnek egy utólagos értelmezői konstrukció reflektálatlan preconcepciói szerint. Ugyanis a transzszilvanista eszmeiség kibontakozásának elsődleges talaján, majd pedig a recepció történetének későbbi szakaszaiban el egészen a kutatás mai álláspontjáig nem jött létre az a fajta átfogó módszertani szemlélet, amely képes volna önmagában egyesíteni a rendkívül diffúz jelenségek és tényezők tagadhatatlan meglétét. Ha azonban ragaszkodunk a történetiség elvéhez nem számolhatunk egy ilyen szemléleti-módszertani megközelítéssel, mivel az adott körülményekhez és cselekvési lehetőségekhez kötődő identitások egy sajátos helyzet- és időtudat horizontja felől válnak csak érthetővé³, illetve amelyeknek társadalmi objektivációi

² Nagy György, *A kisebbségi helyállástól a közösségi desirabilitásig és vissza*. In: Uő.: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Komp-Press. Kolozsvár, 1999. 11.

³ Az adekvát történeti megértés lényeges művelete, hogy a kultúrának mint szövegnek (I. Clifford geertz) az értelmezése csupán abban az elsődleges kontextusban nyerheti el értelmét, amelyben az adott esetben használt, a kulturális tájékozódást meghatározó taxonómia és beszédmód megvalósul. Mindez átláthatóbbá válhat, ha egy önmagában olvasva „nevetségesnek” ható, kevésbé érthető Kós-idézetetel kísérelteztünk. A *Kiáltó Szóban* megkonstruált erdélyiség-képzet egyik fontos megállapítása a következő: „Megtudtuk, hogy a nap nem ott kel fel, ahol lenyugodott.” (Kós Károly, *Kiáltó szó. Erdély, bánág, körösvidék és máramaros magyarságához*. In: Dávid Gyula (szerk.), *Kós Károly emlékezete*. Nap Kiadó. H.n. 2005. 56.) Az idézet tehát két szempontból is rendkívül fontos: egyrészt érvényt ad annak az irodalomantropológiai elképzelésnek, amely szerint

föloldódnak a „konceptcionális alaptartalomtól” kiinduló, egymással olykor öszszeférhetetlenül sokrétű szempontrendszerekben.

A felvetett problémák komplexitása szétfeszítené ennek az írásnak az ökonómiáját, ezért csupán arra vállalkozom, hogy minél inkább behatároljam vizsgálódásom kereteit. Nem célom részletekbe menően foglalkozni a két világháború közti erdélyi magyar kisebbség irodalmi kultúrájának sajátos jellemzőivel, illetve ezen jellemzők definíciós nehézségeivel, hiszen az irodalom ebben az esetben csupán egyike azoknak az „alternatív” kísérleteknek, amelyek a kisebbségi identitásképző narratíva lehetséges regiszterét felkínálják.⁴ Vizsgálódásom szempontjából azonban nem kerülhető meg az a kérdés, hogy miképpen határozhatnánk meg a múltbeli történesek jelentőségteljességét. Milyen meggyőződések szerint beszélhetnénk a múlt irodalmi, történelmi, erkölcsi vagy etikai jelentőségteljességéről? Másként mutatkozik a két világháború közti kisebbségi identitáskeresés, ha azt a fentiekben jelzett szempontok valamelyike szerint tárgyaljuk? Vajon a történelem csupán egy specifikus történelmi nézőpontból mutatkozik értelemtelítettnek, vagy pusztán úgy nyeri el értelmét ha másfajta értelemképződések (politikai, társadalmi, vallási) felől tesszük vizsgálhatóvá? Az a tény viszont, ahogyan önmagunkat mint cselekvésre képes egyéneket viszonyba helyezünk másokkal nagymértékben árulkodhat arról is, hogy milyen előfeltevéseink vannak a múltbeli történekről. Ugyanis a történelem (nem pedig a múlt) által felkínált értelemtelített tapasztalatok azt is érzékeltethetik, ahogyan bizonyos cselekvési diszpozíciókat relevánsnak, másokat pedig kevésbé tartunk használhatóknak egy praktikus életvezetés szempontjából. Különösen fontos ennek belátása a transzszilvanizmus által képviselt múltbeli értékek és az ezekhez kapcsolódó ideológiai alakzatok vizsgálata során, hiszen mindenképpen figyelembe kell vennünk „az elméleti-fogalmi lazaságot, a líra és a reflexivitás, a történelmi adottságok és a jövőt illető remények, a történelmi követelmények és a tettben rejlő lehetőségek közötti ide-oda ingázást [...]”⁵

Eszerint tehát a transzszilvanizmus szemléletét mi sem jellemzi jobban, mint a történelmi tények szigorú számvetésével együtt járó, ugyanakkor idealizált

---

a szöveget kevésbé érthetjük meg annak a kulturális, társadalmi, történelmi összefüggésrendnek az ignorálása által, amelyet leképez, vagy amelyet mint elsődleges kontextust saját kulturális jelentés-tartalmainak segítségével hálóz be és lát el értelemmel. Másrészt pedig ha tudni akarjuk, hogy ebben az esetben mit jelentett Kós számára a napnyugta és a napfelkelte, ismernünk kell a kifejezés használati módját, vagyis azt a szótárt, amelyet munkája során Kós a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság történelmi pillanatára reflektálva, az önrendelkezés megkonstruálására használt fel. Ha mindez nem történik meg, mármint ha nem tudatosítjuk, hogy egy bizonyos kultúrában cselekvő egyének milyen természetű időtapasztalatok szerint értelmezik a valóságot, akkor történelmi megér-tésünk bármely vetülete is kudarcot vallhat: Kós szavait mint mondatot értjük, ám mint kijelentést kevésbé, vagy egyáltalán nem.

⁴ A témához kapcsolódó legutóbbi szintézist I. Blénesi Éva, *Textust teremtő kontextus*. Komp-Press. Kolossvár, 2009.

⁵ Nagy *i.m.* 11.

formában is megvalósuló múlt- és jövőkép, illetve az olykor vágyálmoktól sem mentes cselekvéslehetőségek kérdéses megalapozásai. A múlt jelenné tételében közreműködő történelmi értelemképződés azonban mindig arra a hiányra épül, amelyet a reprezentáció megjeleníthetőnek tételez. Az a meglátás, amely szerint az *erdélyi gondolat* már eleve magában hordozta paradox természetét, vagyis éppúgy jellemezték a történelmi illúzióktól átitatott mitikus képződmények, mint a realitásérzék meglétével szemben támasztott igények ezt látszik alátámasztani. Ugyanakkor arra enged következtetni, hogy elfogadjuk: nem egyszerűsíthetjük le a kérdést arra az egyoldalú szemléletre, amely a mítosz és történelem egyértelmű oppozícióját vallja. Ehelyett inkább azt érdemes leszögeznünk, hogy a kettő kapcsolatának méltatásakor sokkal inkább az egymást kiegészítő funkciókra, átfedésekre, gondolati hasonlóságokra, értékjelentésekre, és szituatív meghatározottságokra kell figyelniünk⁶ mintsem, hogy gyakran a racionalitást és a visszaigazolhatóságot valló nézetek túlságosan is egyoldalúvá tegyék gondolkodásunkat.⁷ Példának okáért a korabeli kulturális megnyilvánulások, megemlékezések és reprezentációik esetében a történelmi alapokra épülő egységképzet számos szakmai (pl. történettudományi) ellentmondásosságot is magában rejtett, amelyeket az irodalomtörténeti gondolkodás kevésbé tárgyalt. A kulturális és személyes emlékezet összetett mechanizmusai felől ugyanis megkockáztatható, hogy mítosz és történelemtudomány ne zárják ki egymást, hanem ellenkezőleg; a történettudományos narratívák is létrehozhatnak mítoszokat, amelyek nem a

⁶ Pomogáts Béla is hasonló érzékenységgel kezeli a kérdést, amikor nem a transzszilvanizmus lezártágáról, haláláról beszél, hanem olyan történelmi képződménynek tekinti, amely noha kritikusán kezelhető, viszont nagyon is alkalmazkodóképes, sajátos időtapasztalatok függvényeként artikulálódik. L. Pomogáts Béla, *Jelszó és mítosz*. Mentor. Marosvásárhely, 2003.

⁷ Nem véletlen, hogy híres és hírhedt transzszilvanizmus-kritikájában Szemlér Ferenc többek között a válságpillanatok során előhívott közösségi tudáskészlet hasznosíthatóságát kérdőjelezi meg: „A transzszilvanizmus jelszavának érvénye nem a hirdetett gondolat tárgyi igazságában rejtett, hanem azokban a tulajdonságokban, amelyek a mítosz ismertetőjegyeit alkotják. [...] A transzszilvanizmus megítélésénél nagy nehézséget okoz az a körülmény, hogy – mítosz voltának megfelelően – tárgyi tartalmát alig lehetett meghatározni. [...] A kezdeti lendület és lelkesültség felismerhetetlenné tette számukra azt az egyszerű és ma már vitathatatlan valóságot, hogy egy jelszót hangoztattak, egy mítoszt hirdettek, aminek hatékonyságát vagy érvényét (az adott pillanatban) kevésbé befolyásolhatták a valóság elemei.” L. Szemlér Ferenc, *Jelszó és mítosz*. In: Pomogáts Béla, *Jelszó és mítosz*. Mentor. Marosvásárhely, 2003. 153–71. Ezen a ponton nem kapcsolódunk a *Jelszó és mítosz* által elindított transzszilvanizmus-kritika kontextusaihoz, csupán jelezzük, hogy Szemlér kételyei azon „mitikusnak” ítélt tudás kérdéses standardizációját érintik, amely voltaképpen a strukturális változásokat és válságpillanatokot illetően magyarázó-értelmező szereppel kellett rendelkezzen. Azonban ha ez a koherensként feltüntetett tudásbázis (amelynek érvényességét a közösség hite adja meg) nem vág egybe a valóság követelményeivel, nem képes felmérni a változások logikáját, vagy nélkülözi az empirikus adatok nyújtotta biztonságot, fölsejlenek a társadalmi koherencia megteremtését előkészítő vélekedések esetlegességei, meginoghatnak identitáskonstruáló funkciói, és mint az önmaga által kitermelt jelentések cáfolataként lelepleződhet le. Vö. Schöpflin György: *A mítosz funkciói és a mítoszok taxonómiája*. In Uő.: *A modern nemzet*. Attraktor. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 68–92.

tudományos vizsgálódások esetlegességeire, hanem alapvető természetükre is utalhatnak.⁸ Érvelésem ebből kiindulva a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi identitástudatok egy lehetséges olvasatát kínálja a rendelkezésre álló források függvényében.

Megkockáztatható, hogy a korabeli transzszilvanizmus-kritika pro és kontra érvei nemcsak a történelmi visszaigazolhatóság és realitásérzék vagy az éppen aktualizált történelmi narratíva létjogosultsága szempontjából értelmezhetőek, hanem éppoly hangsúlyos lehet a kulturális emlékezet reprodukív jellegére utaló vélekedések megléte is. Feltételezhető, hogy a Jelszó és mítosz-vita explicit tézisei mögött ott lappang annak a kérdésnek az eldöntetlensége is, amely az erdélyi magyar kisebbség emlékezőkultúrájának a megőrzésre, vagy feledésre ítélt emlékek hordozóinak legitimitását is nagymértékben meghatározza. Bizonyos megszorításokkal azt mondhatnók, hogy az erdélyi magyar irodalom történetét, az ideológia- és eszmetörténetet, legalábbis ami a két világháború közti időszakot illeti, úgy is fel lehetne fogni, mint a kulturális emlékezet eme sajátos megnyilvánulását, amely különböző regisztereket mozgósítva (publi-cisztika, szépirodalom, történetírás, népszerűsítő munkák, intézmények és értelmiségi csoportok) utalhat a kollektív emlékezet szerveződését meghatározó eszmecserék működésmódjaira is. Ugyanis Kós Károly programadó szövegének oly sokat idézett mondata többek közt úgy is érthető, mint amely a *felejtés* megakadályozása érdekében játszik rá a korábban *elfojtott*, viszont a történelmi tapasztalatok következtében aktualizált és *kötelezővé* tett emlékezet legitimitására: „A régi Magyarország nincs többé, de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi más nyelven nevezte és nevezi a világot: feltámadt és *van*, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, *mert akartuk hinni*, hogy nincs, és *csak* Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön örökké.”⁹ Ezzel szemben Szemlér Ferenc transzszilvanizmus-kritikája voltaképpen a nemzedéki ellentétek kielezése során azt a történelmi időtapasztalatot is megkérdőjelezi, amely az *erdélyiség-gondolat* értékrendjében a történelmi Erdély nemzetiségeinek feltételezhető „egységét” emlékezeti alakzatként működtette. A történetírás tudomány módszertani kérdéseit érintő véleménye eszerint úgy is érthető, mint a történelmi tudat dialektikájának emlékezetkorrigáló kritikája.¹⁰

⁸ Vö. Ankersmit, Frank R., „Presence” and Myth. In: *History and Theory*. 45 (oct. 2006), 328–36.

⁹ Kós Károly *i.m.* 57.

¹⁰ „A tudományok lépcsőzetének legalsó fokát a leíró tudományok foglalják el, s a történelem talán sohasem fog túljutni ezen a fokon. A történelem azonkívül nem annyira *tényekből*, mint inkább *eseményekből* áll, s az események tudományos tényé váló átváltoztatásában a legfőbb szerepet mindig a történetíró céljai vagy alanyi elfogultságai játsszák.” Szemlér *i.m.* 162.

Emlézetkontextusok

1929 novemberében az erdélyi magyarság, számos kulturális intézmény és rangos sajtóorgánium Bethlen Gáborról, a történelmi Erdély egyik legvitatottabb fejedelméről tartott nagyszabású megemlékezést.¹¹ A fejedelem halálának 300. évfordulója köré csoportosuló megszólalások érdekesek abból a szempontból is, hogy a kollektív emlékezet, a közösen gyakorolt rítus ellenére mennyire eltérnek egymástól a műltszemléletek bizonyos aspektusai. Schöpflin György észrevételei szerint ugyanis „a rituálé elfogadása és a gyakorlásában való részvétel, mint a standardizáció eszközei, nélkülözhetetlenek, mi több kötelezőek a rendszer fenntartásához. Ugyanakkor a rituáléba vetett hit, illetve a hozzá kapcsolódó magyarázatok már kevésbé fontosak [...], a vele kapcsolatba kerülők pedig mást és mást érthetnek alatta.”¹² A rituálé tehát teret nyit az értelmezések pluralitásának, nem törekszik az emlékező közösségek öntudatának uniformizálására, ugyanakkor a rítust bizonyos kritikai távolságtartással szemlélő tudományos beszédmodok elkülönböztetését is lehetővé teszi. Hiszen például a két világháború közti felekezeti identitások történelemszemlélete felől megkerülhetetlennek látszik az a kérdés, hogy a protestáns és katolikus felekezetek hívei miképpen viszonyultak Erdély történelmi hagyományaihoz, a nemzetnevelés és történelmi tudat milyen típusú manifesztációi érvényesültek az emlékezés gyakorlatában. Eszerint tehát az 1929-es Bethlen-émlékünnepségeket és azok kontextusait a hagyománytudatot meghatározó kánon identitáskonstituáló tényezőinek szempontjából is vizsgálhatjuk, amelyek a közösségi emlékezet mechanizmusait, szerveződési formáit a történetírást érintő diszciplináris kérdések felől is tárgyalhatóvá teszik. Hiszen a Bethlen Gábor uralkodói státusához, példaértékű magatartásához kapcsolódó történettudományi reflexiók egyrészt a történelmi tudat, másrészt pedig a történelmi tudás¹³ logikája szerint oszlanak meg, vagyis amint a későbbiekben remélhetőleg kiderül, a megemlékezések és a fejedelem történelmi átértékelését szorgalmazó kísérletek egymástól eltérő beszédmodokba szerveződnek.

¹¹ A megemlékezéseket érintő beszámolókat, leginkább az időszaki sajtóban névtelenül szereplő cikkeket a teljesség igénye nélkül itt említjük meg: Egész Erdély megünnepli a nagy fejedelemnek, Bethlen Gábornak emlékét. In Keleti Újság 1929. 12. évf., 261. sz. 9. Ma este nyolc órakor lesz az E.I.T. Bethlen Gábor-ünnepsége a református teológia dísztermében. In Keleti Újság 1929. 12. évf., 263. sz. 2. Bethlen Gábor emléke az Erdélyi Katolikus Akadémiában. In Keleti Újság, 1929. 12. évf., 261. sz. 9. Bethlen-ünnepélyek Kolozsváron és Aranyosgyéresen. In Keleti Újság 1929. 12. évf., 265. sz. 6. Bethlen Gábor emlékének szenteli a református egyházkerület idei közgyűlését. In Keleti Újság 1929. 12. évf., 264. sz. 7. A kultuszminiszter Bethlen Gáborról tartott ünnepi beszédet. In Protestáns Szemle 1929. 38. évf., 10. sz. 683–4.

¹² Schöpflin *i.m.* 70.

¹³ Vö. White, Hayden, *Metatörténelem. A 19. századi Európa történelmi képzelőereje*. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.), *Történetelmélet*. II. köt. Osiris. Bp., 2006, 863–99.

Az alapkérdés tehát nem kerülhető meg: milyen perspektívából, milyen értékrend felől működteti egy közösség a nemzeti múlt jelképes alakjaihoz, eseményeihez fűződő „memóriamunkáját”? Érdeemes megfigyelni tehát, hogy az erdélyi történelmi hagyományhoz kapcsolódó transzszilvanista múlttudat, ezen belül pedig a nemzetiségi panteon kialakítását szorgalmazó törekvések hogyan rögzítik, szabályozzák és védelmezik a kulturális emlékezetnek azt a kánonját, amely meghatározza a nagyra becsült hagyomány normatív közvetítettségét, az ehhez való viszonyulásmódok mikéntjét, egyáltalán a hagyománytudat által emlékezésre vagy feledésre ítélt múltbeli események kapcsolatát a mindenkori jelen által meghatározott történelmi tudattal. A hagyomány kanonizálódásának kérdése azért is lényeges, mivel nem beszélhetünk teljes mértékben a kánonképződés hegemoniájáról, ebből kifolyólag pedig nem tételezhetjük a történetiség egyfajta egyneműségét. Ugyanakkor a nemzeti és nemzetiségi ünnepek által működtetett kulturális emlékezeti formák szolgáltatják az alapot azoknak a vizsgálatoknak, amelyekből többféle szempontból is kiderülhet, hogy a kánonképződés mechanizmusai szerint „mi marad fenn a szinte végtelennek tűnő hagyománykincsből, s hogy ami fennmarad mítoszként és/vagy történelemként ölt-e végül alakot.”¹⁴

Maurice Halbwachs – aki történetesen a múlt század 20-as és 30-as éveiben dolgozta ki a *kollektív emlékezet* fogalmát – egyértelműen azt állítja, hogy egy bizonyos közösség emlékezés-kultúrájában megfigyelhető az időbeli változások kiiktatása, a múlt és jelenbeli állapotok közé ékelődő eseménysorozatok folytonossága, ennek eredményeképpen pedig a közösség önismeretének megszilárdulása. Az a logika viszont, amely szerint az emlékező közösség ön-szemléletét a változatlan tudata határozza meg, szembeállíthatónak mutatkozik a történelem szakmailag kialakított módszertanával, mivel ez éppenséggel az időintervallumok közé ékelődő változások, a folytonosságot megtörő események mechanizmusaira kíváncsi.¹⁵ Halbwachs ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy az emlékezet változásmentes tartamként való felfogása nem téveszthető össze a hagyomány fogalmával, hiszen ez utóbbi valójában azt a szakadást homályosítja el, amely kiválthatta a múlt és jelen közti törést; a tartósság és a folytonosság, a „változatlan” továbbörökítés hangoztatása következtében pedig keveset árul el arról a jelenségről, ahogyan egy bizonyos közösség a jelen felől viszonyba lép saját múltjával, vagyis értelmezi azt.¹⁶ Másrészt

¹⁴ Gyáni Gábor, *Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás*. In Uő., *Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007. 103.

¹⁵ Halbwachs, Maurice, *Memoria colectivă*. Institutul European. Iași, 2007.

¹⁶ „Tradition, therefore is originally conceived as a legal transaction between a giver and a receiver. Thereby, the transfer of rights and obligations, authority and power, property and possessions is arranged in such a way as to bridge the gap of death that profoundly threatens the continuation of communal life.” Assmann, Aleida, *Flights from History: Reinventing Tradition between the 18th and 19th Centuries*. In: Rüsen, Jörn (ed.): *Meaning and Representation in History*. Berghahn Books, New York – Oxford, 2008. 156.

pedig a hagyomány képzete kevésbé számol a múltbeli események történelemmé alakításának befogadásával, azokkal a módozatokkal tehát, amelyek rávilágíthatnak a múlt és jelen közti szakadáson való felülkerekedésre vagy az emlékezés negatív oldalaira, a feledésre és az elfojtásra. Jan Assmann is hasonlóan vélekedik, amikor azt állítja, hogy: „Halottakat, illetve róluk való megemlékezést nem hagyományoz az ember. Az a tény, hogy emlékezünk rájuk, érzelmi kötődés, kulturális műveltség és a múlthoz fűződő tudatos, szakadásokon felülemelkedő viszonyulás dolga. Ezek a tényezők befolyásolják és emelik a hagyományozás ügye fölébe azt, amit mi kulturális emlékezésnek nevezünk.”¹⁷

Az emlékezet eleven, állandó megújulásra és átalakulásra képes, illetve csoportfüggő természete tehát alapvetően jellemezhető a tartósság és változatlanság logikája alapján, azonban a hagyomány fogalmával ellentétben mindez nem elfedni, hanem nagyon is kiélezni látszik azt az olykor küzdelmes törekvést, hogy fölülkerekedjen az egyre inkább távolodó múlt alapvető másságán. Viszont Michel de Certeau meglátása, miszerint „a történezt eredetileg mindig a társadalom bízza meg azzal, hogy szüntesse meg a múlt másságát”¹⁸ arra is utalhat, hogy kudarcot vallott az emlékezet azon törekvése, hogy „élővé”, „jelenné” tegyen bizonyos múltbeli eseményeket, vagy személyeket. Ebben az esetben a másság megszüntetését szabályozó logika a történetírás diszciplináris eszköztárának adja át a helyet, vagyis az emlékezet még őrzött anyagából, illetve a rendelkezésére álló különböző forrásokból a történész megalkotja a múltról szóló történetet, amely konstruált jellegéből fakadóan ugyan irányt szab a múlt képeinek, viszont támadhatóvá is válik.

Emlékezet és történelem egymást kizáró jellege, akárcsak a mítosz és történelem bináris oppozíciója, oly módon válhat kérdésessé, hogy már nem egyértelmű az a szempont miszerint az emlékezet partikuláris és folyamatosan aktualizált természete szembeállíthatónak mutatkozna a történelem személytelen és egyetemes igényű sajátosságaival. Még ha az emlékezet konkrét, tér és időbeli kötöttségei ellentmondani látszanak a történelem időbeli törésekhez és folyamatokhoz alkalmazkodó viszonylagosságának, a kettő akkor sem elhatárolódva, hanem egymást kölcsönösen kiegészítve és befolyásolva, provokálva működik. Jan Assmann észrevétele szerint az emlékezet és történelem halbwachsi distinkciója, amely egy pozitivista jellegű történetírást feltételezett, mára már nem tartható. Assmann ezzel voltaképpen azt igyekszik érzékeltetni, hogy a történetírás is nagymértékben befolyásolt a mindenkori jelen által meghatározott történetírói diskurzus normáitól, a kitűzött célok, érdekek, és elfogultságok természetétől; vagy ahogyan a történelmet mint társadalmi emlékezetet vizsgáló Peter Burke mondaná: „Ma túlságosan is egyszerűnek látszik az emlékezet és az írott történelem viszonyának ez a hagyományos felfogása: az emlékezet azt tük-

¹⁷ Assmann, Jan, *A kulturális emlékezet*. Atlantisz. Bp., 2004. 35.

¹⁸ de Certeau, Michel, *Történelem és struktúra*. In: Takács Ádám (szerk.), *A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*. L'Harmattan-Atelier. Bp., 2004. 140.

rözi, ami valójában történt, a történelem pedig az emlékezetet. A történelem és az emlékezet is egyre problematikusabbnak tűnik számunkra. Úgy látszik többé nem olyan ártatlan tevékenység a múltra visszaemlékezni, róla írni, mint egykor gondolták. Mintha immár sem az emlékezet, sem a történeti művek nem volnának objektívek. A történészek igyekeznek megtanulni, hogy számoljanak a tudatos, és tudattalan szelekcióval, interpretációval, és torzítással. Az emlékezet és a történeti műveket illetően is egyre inkább úgy látják, hogy a társadalmi csoportok határozzák meg vagy legalábbis befolyásolják a válogatás, az értelmezés, és a torzítás módját: ez nem csupán az egyén műve.”¹⁹

Amennyiben elfogadjuk Ricoeur véleményét, miszerint a történeti tudat dialektikája mindig arra utal, ahogyan az *emlékezet–történelem–felejtés* hármában az ember önmagát, illetve saját történelmiségét értelmezi, azt is leszögezhetjük, hogy a módszeres történetírás logikája nem korrigálhatja az emlékezet konstitutív szerepét.²⁰ Azonban ha ez a jelenség mégis előáll a történelem könnyen vitathatóvá, támadhatóvá válhat aszerint, hogy értelmezésében milyen jellegű prekonceptiók segítik a különböző emlékező közösségeket. A „történelemgyártás” műveletében²¹ alakot öltő privilegizált narratívák éppenséggel azért válhatnak konfrontálhatóakká, mivel túlságosan is elfedik a múlt jelenbeli értelmezhetőségeinek (etikai, etnikai, politikai, vallási) pluralitását. Ugyanakkor a történelemről alkotott képzetek sokfélesége valójában nemcsak a múltbeli események jelenbeli valóságvonatkozásának egyneműségét cáfolhatják, nemcsak az „ahogyan valójában történt”, tehát a történetírás szakmai mechanizmusai által homogenizált, ezáltal pedig „referenciálisnak” feltüntetett beszédmód érvényességét vitathatják el, hanem arra is rákérdezhetnek, hogy ki, vagy mi van feljogosítva arra, hogy a jelen felől nézve érvényes kijelentéseket tegyen valamely múltbeli személy, vagy esemény jelentőségéről.²² Ebből kifolyólag a történelmi reprezentáció kérdésének megoldása is számos nehézséget rejteget, hiszen megtörténhet, hogy egyetértés alakul ki egy bizonyos múltbeli esemény okairól, azonban kérdéses maradhat annak a narratív kontextusnak az érvényessége,

¹⁹ Burke, Peter, *A történelem mint társadalmi emlékezet*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 12. évf., 2001. 1. sz. 4.

²⁰ Ricoeur, Paul, *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press. Chicago – London. 2008.

²¹ Vö. de Certeau uo.

²² „Our understanding of the past has strategic, political and ethical consequences. Contests over the meaning of the past are also contests over the present and over ways of taking the past forward. [...] The focus of contestation, then, is very often not conflicting accounts of what actually happened in the past so much as the question of who or what is entitled to speak for the past in the present. [...] There may be agreement as to the course of events, but not on over how the truth of those events may be most fully represented, or what should be the explanatory and narrative context that would make sense of a given episode. And if these arguments are partly historical, memory, in such debates occupies a particular place.” Hodgine, Katherine – Radstone, Susannah, *Contested Pasts: the politics of memory*. Routledge. New York, 2003. 1.

használhatósága, amely a „legtisztábban” közelíthetné meg ezen esemény feltételezett „igazságát”.

Visszatérve vizsgálódásunk tárgyához koránt sem egyértelmű, hogy az erdélyi múlt két világháború közti emlékezeti kánonja hogyan strukturálja és teszi érvényessé önmaga számára a felhalmozott történelmi tapasztalatokat, vagy milyen kapcsolatot tételez a múlt történetírói diskurzusa, illetve az emlékezet „folytonossága” között. Meglátásom szerint az erdélyi magyar kisebbségi identitáskonceptiókban, valójában a meghatározó traumatikus élmények feldolgozatlansága miatt éppoly mértékben jelen van az emlékezet informális, kevésbé rögzített, kommunikatív természete, mint a kulturális emlékezet kanonizált, szabályozott és normatív jellege. Viszonylag kevés idő telt el a békeszerződés és az 1929-es megemlékezések közt, amely azt is sugallhatja, hogy a nemzedéki emlékezet szempontjából számolnunk kell egy újszerű időtapasztalat felbukkanásával is, amelynek emlékezeti formái, közösségszervező törekvései nem egyezhetnek minden esetben akár a régmúlt, akár a közelmúlt történelmi eseményeinek historiográfiai feldolgozásával.²³ Hiszen a kisebbségi magyarság, hangsúlyozottan pedig a kisebbségi értelmiség az államhatárok átrendeződései, az impériumváltozás kiváltotta tapasztalatok következtében egy újszerű társadalmi önelképzelés kidolgozásának igényével lépett fel, így a társadalmi koherencia megteremtésének gyakorlatába pedig nagymértékben belejátszott a társadalmi emlékezés, illetve a mindenkori jelen által működtetett történelmi tudat dialektikája.

A kulturális emlékezet rekonstruktív természetére vall, hogy a történelmi Erdély egyik kiemelkedő személyiségéhez kapcsolódó emlékezeti mechanizmusok egy addig nem létező *vonatkozási keretben* kezdtek el működni, vagyis a történelemmel szemben tanúsított nagyfokú érdeklődés szorosan összefüggött azzal a tendenciával, hogy a kisebbségi identitás megszilárdítása érdekében a dicső erdélyi múlt emlékezeti kánonja értékelődjék fel. Bethlen Gábor fejedelem korabeli cselekedeteire, illetve az uralkodása idején történt eseményekre való emlékezés voltaképpen abban különbözik a korábbi századok emlékezési technikáitól, hogy a kisebbségi magyarság nem képes másként rekonstruálni ezt a múltat csak, mint a békeszerződés által kiváltott identitásválságot enyhítőként, eképpen pedig identitásrögzítő funkcióval ellátott szimbolikus múltként.²⁴ Eszerint az 1929-es emlékünnepeket mi sem jellemezheti jobban, mint az emlékezetközösség azon eltökéltsége, hogy fölülkerekedjék a múlt és jelen közti áthidal-

²³ Vö. Gyáni Gábor, *A 20. század mint emlékezeti „esemény”*. In: Forrás 2009. 41. évf., 7–8. sz. 3–15.

²⁴ Makkai Sándor a nagyenyedi Bethlen–kollégium 300. évfordulójakor így fogalmaz: „Az erdélyi magyarságnak, miután Romániához csatoltatva megszűnt az önálló magyar nemzet tagja lenni, elkerült oda, hogy mint nemzeti kisebbség – új hazájának törvényei szerint – a maga önálló lelki, szellemi, kulturális örökségét, amelyet újra és meggyőződéssel nevezek a Bethlen Gábor örökségének, megint átvegye, és éljen belőle magához méltó életet.” Makkai Sándor, *Bethlen Gábor öröksége*. In: *Uő, Erdélyi szemmel*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1932. 153.

hatatlan szakadékon. Úgy tűnik viszont, hogy a fejedelem emlékezeti kánonja már meghatározó hagyománnyal bír, ugyanez azonban nem mondható el a Trianoni békediktátum megszületésével együtt járó válságdiskurzusról. Hiszen ez utóbbi még nem rendelkezik egy elfogadhatóan kodifikált, normatívként felüntetett emlékezeti apparátussal, vagyis nem foglalja magába azt az időintervallumot, amely a hagyományozás és a szimbolikus rögzítés stratégiáit határozná meg. Nemzedéki emlékezetként működik, hiszen azokra a közelmúltban történt eseményekre utal, amelyek legtöbb esetben társadalmi kapcsolatokban, hasonló időtapasztalatokra épülő kortársi kommunikációban öltenek formát, emiatt képlekenyek, hiszen olyan emlékezési teret működtetnek, amely tagjainak változásával átrendeződhet. Mindazonáltal a kommunikatív emlékezet általános közösségi tapasztalatokban is megnyilvánulhat, vagyis a közösség bármelyik tagja számára hozzáférhetővé válhat, így pedig feltételezhető, hogy a kollektív emlékezet szerveződését meghatározó aktuális tudáskészlet legitimitációját egy elfogadott, közös történeti narratíva képezi.²⁵ Úgy tűnik, hogy a temporalitás rendszerében tájékozódó történeti gondolkodásmód elsősorban nem a történések szekvenciális rendjének a meghatározására törekszik, hanem az eseményeknek azokat az összetett értelemegységeit keresi, amelyek a mindenkori jelen által befolyásolt kérdésfeltevések felől artikulálódnak. A múlt formális szekvenciák egységeként számon tartott értelmezése ugyanis alapvetően egy merev, kevésbé kimozdítható strukturális időbeli egymásutániságot feltételező történeti gondolkodást implikál, amely szembeállíthatónak mutatkozik az egymást olykor kölcsönösen meghatározó, máskor kizáró emlékezeti formákkal.²⁶ A kulturális mnemotechnika szerkezete alapján azonban nincs éles különbség kommunikatív és kulturális emlékezet között, hanem tulajdonképpen adott a kettő közti átjárhatóság. Ahogy Assmann mondaná: a kollektív emlékezet működésmódja kettős: az egyik az ősi eredetre vonatkozó *megalapozó emlékezés*, a másik a saját tapasztalatok szolgáltatta keretfeltételekhez – a közelmúlthoz – kötődő *biografikus emlékezés*.²⁷ [kiemelések az eredetiben]²⁷ Vagyis úgy tűnik, hogy miközben a kisebbségi magyarság a Bethlen Gábor személyére és cselekedetire reflektáló intézményes emlékezeti kánon szerint viszonyul a múlthoz, eközben úgy is láttatja önmagát, mint aki Trianon és az emlékünnepek között eltelt tíz év tapasztalatait is megkísérli egy legitim közösségi narratíva keretében elbeszélhetővé tenni.

Az emlékezet és történelem közti konfliktus akkor érzékelhető igazán, amikor bizonyos múltbeli személyek vagy események egy időben jelennek meg a kulturális vagy kommunikatív emlékezet regiszterében és a történetírás módszer-

²⁵ Vö. Assmann *i.m.* 51.

²⁶ A két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi történelemszemlélet korszakfogalmait egy korábbi, Makkai Sándor nemzetnevelési koncepcióját tárgyaló munkámban érintettem. Nagy Zoltán, *Történeti időtudat és nemzetnevelés*. In: Botházi Mária – Péter Árpád (szerk.), *Nyelv és kommunikáció*. Medea Egyesület – Művelődés. Kolozsvár, 2009. 54–67.

²⁷ Assmann *uo.* 52.

tanilag szabályozott narratívájában. A Bethlen-ünnepségek ugyanis nemcsak számos megemlékezési szertartásnak adtak helyet, hanem a centenárium, illetve az 1929-es év a magyar historiográfia történetében is termékeny időszaknak számított.²⁸ A Magyar Szemle Társaság jóvoltából ekkor jelent meg Szekfű Gyula *Bethlen Gábor* című életrajza, amely – amint *A száműzött Rákóczi* és a *Három nemzedék* fogadtatása után várható volt – a magyarországi és erdélyi protestáns értelmiségiek részéről komoly szakmai kritikákkal és elmarasztalásokkal szembesült. Jelen esetben a Bethlen-megemlékezéseket és a történeti reflexiókat nem a visszaigazolhatóság és valóságtükrözés kérdése, hanem a múlttól alkotott képzetek pluralitása felől érdemes megvizsgálni. Úgy tekinthetünk ezekre a beszédmódokra, mint amelyeknek nemcsak igazságértékük, hanem önszemléletük is ellentmondásossá válik, mihelyt konstitutív funkciójukból fakadóan más-más kvalitásokkal látják el a fejedelem példaértékűségét. Nem a viták egyes részleteiben való állásfoglalás a célunk, hanem hogy megpróbáljuk érzékeltetni a történeti igazság és hamisság olykor eldönthetetlen distinkcióját, illetve reflektáljunk a hagyománytudat kanonikus rögzítettsége ellenére egymásnak ellenszegülő, máskor egymást kölcsönösen meghatározó mítoszképződés és történelmi emlékezet, illetve a tudományosság-kritériumok által megszabott történelmi ismeretek és diskurzusok aspektusaira.

Mégis ők a hősök?

Szekfű Gyula azon két világháború közti értelmiségiek közé tartozott, akik nagy érdeklődéssel figyelték a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság politikai, társadalmi, és kulturális szervezkedéseit. Történetpolitikai meglátásaiból kiindulva alapvető kérdésként kezelte azokat a politikai manővereket, amelyeket az uralkodó politikai osztályok követtek el az első világháború előtt, illetve, amelyek valamelyest okolhatóak a trianoni határátrendeződések következményiért. A liberális kormányzat és nemzeti uniformizálás alapvető hiányosságainak tartotta azt, hogy éppenséggel túlzott szabadságszeretetéből kifolyólag vezetett az egységes nemzeti érdekek felbomlásához és elkerülhetetlen konfliktusaihoz. Liberalizmuskritikája a konzervatív nemzeteszme²⁹ felől értelmezve a

²⁸ Itt említem meg Makkai Sándor munkáját is (*Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca*. In Uő, *Egyedül. Tanulmányok*. Erdélyi Szépművés Céh. 1929.), viszont az a koncepció, amelyet Makkai Bethlen történelmi megítélésekor használ nemcsak az emlékezőgyakorlatok retorikái felől, hanem alapvetően a korszak idealista történelemfilozófiájának regiszterében válik értelmezhetővé. Ehhez l. egy korábbi munkámat: Nagy Zoltán, „Mert a kánon bennünk van.” Makkai Sándor szubjektumelméletének aspektusai. In: *X. Rodosz konferencia-kötet*. RODOSZ – Clear Vision, 2009. 121–32.

²⁹ Szekfű konzervativizmusának és történetpolitikai meggyőződéseinek tárgyalását l. Gyurgyák János, *A konzervatív nemzeteszme*. In: Uő., *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris. Bp., 2007. 289–387.

megmaradás parancsolataként és a lényegi kérdésekben való egységes állásfoglalás gyakorlataként is értelmezhető.³⁰

Mivel a múltban is a liberális budapesti centralizáció tehető felelőssé az erdélyi és a magyarországi magyarság közti szellemi és anyagi differenciálódásért, ezért Szekfű úgy vélte, hogy a trianoni sokkból föleszmélő erdélyi és felvidéki magyarságnak Budapest mint központ nem adhat érdemleges tanácsokat, nem bírálhatja azokat a kezdeményezéseket, amelyeket a kisebbségi magyarság önmaga szervezkedése érdekében hozott létre. Tulajdonképpen azt az illúziókra épülő politikai gyakorlatot kárhóztatta, amely beavatkozva az erdélyi ügyekbe irányt szabott volna a leszakított nemzetrészt önazonosságkeresésének. A hamis historizálásokra irányuló törekvéseket pedig azért marasztalta el, mivel ezek kevésbé kötelezték el magukat a magyar nemzetiség történetileg kialakult képződményeinek és változatainak megerősítése mellett: „[...] azáltal pedig, hogy az erdélyi magyarságnak történetileg kialakult, egyéni arculatját budapesti divat szerint átfestették, budapestivé kendőzték, a magyar nemzetiséget fosztották meg egyik színpompás ékkövével. Elismerem innen Budapestről, a központosító hagyományok székhelyéről, könnyebb a lírikusok szeparatizmusát méltányolni, semmint a politikusokét.[...] A jövőbe nem láthatunk, és nem tudhatjuk, nem fogunk-e *mi*, Magyarország magyarjai zarándokolni el az erdélyi magyarsághoz, annak püspökeihez, politikusaihoz, birtokosaihoz, bankáraihoz, historikusaihoz, költőihez, szegény embereihez, hogy kezünket tördelve könyörögjünk nekik, tanítsanak meg ők arra, miként kell megszervezni a magyarságnak nemzetiségét és nemzeti egységét.”³¹

Szekfűt tehát igen érzékenyen érintette a hazai és az utódállamokba került magyarság közvéleményének lényeges differenciálódása, hiszen a konzervatív nemzeteszme ideológiai megalapozásainak akadályaként tartotta számon az egységes magyar nemzettudatot megosztó véleménykülönbségeket. A nemzeti egység fenntartása, az integritás-gondolat eszmei megalapozása során úgy gondolta, hogy az erdélyi magyar társadalomra lehet számítani a hazai közvélemény önzetlen összefogásra való tanítása során. Ezt a véleményét Makkai *Hősiesség* című cikkére reflektálva is fenntartja, hiszen azt állítja, hogy a kisebbségi sorsában atomizált erdélyi magyarságtól ugyan nem várható el a nemzeti integritás gondolatának gyakorlati kivitelezése, ugyanakkor mégis kénytelen elismerni, hogy az anyaországi magyarságnak szüksége van a kisebbségek által fölkinált értékes szellemi mintákra.³² Az alapvető kérdések közt szerepelt természetesen az irodalom funkciójának és megítélésének a helyzete is, amely kérdésben Szekfű meglehetősen toleráns álláspontot képviselt. A Ravasz László kezdeményezte „skizma per” eszmei útkereséseiben az erdélyi magyar irodalom

³⁰ Vö. Szekfű Gyula, *Az erdélyi probléma*. In: Magyar Kisebbség IV. évf., 10. sz. 1925.

³¹ Szekfű *i.m.* 416–7.

³² Vö. Szekfű Gyula, *Mégis ők a hősök*. In: Cseke Péter – Molnár Gusztáv, *Nem Lehet. A kisebbségi sors vitája*. Hét torony. Bp., 1989. 28–30.

önállóságáról gondolkodott, azt állítva, hogy a történelmi fordulópontok következményeinek természetes velejárója az önazonosságát kereső kisebbségi magyarság szellemi értékeibe fektetett intenzív munka: „Egyszóval: az erdélyi magyar irodalom, az ő külön színeivel *szükségszerűség*, melyet az erdélyi léleknek, magárahagyatottságában meg kellett szülnie, ha nem akart elpusztulni. Hogy ezek a színek milyenek, kellemesek-e vagy sem, zavarják-e szemeinket vagy gyönyörködtetik, ennek megítélésére mi, magyarországi magyarok, nem vagyunk hivatottak. Ha mégis ítélkezünk ezt szeretettel, nem haraggal vagy ressen-timentel kell tennünk, s az erdélyieken áll, elfogadják-e tőlünk vagy sem.”³³

Úgy tűnik, hogy Szekfű nézeteihez számos kontextus hozzárendelhető, többek közt éppen azok, amelyek a Bethlen-megemlékezéseket a történetírás módszertani kritériumai, felekezeti, regionális és csoportidentitások, illetve a közösségi mentalitás sajátosságai felől is vitathatóvá teszik. Érdeemes megfigyelni, hogy a Reményik által „fiatal erdélyi irodalmunk egyik legőszintébb barátjának” tartott Szekfű Gyula hogyan képes összeegyeztetni a történetírás narratíváját a nemzeti elkötelezettségek ideológiai megalapozottságaival. A kettő közti határvonal meghúzása olykor ellentmondásba is torkollhat, hiszen az erdélyi magyar kisebbségi értelmiség felől vizsgálva a kérdést koránt sem egyértelmű, hogy az identitásválságra adott megfelelő válasz mennyiben támaszkodhat az emlékezet-hagyományokat korrigáló historiográfia szaktudományos kritériumaira. Ugyanis a pozitívizmus után kibontakozó szellemtörténet történetírói hasznosíthatóságában Szekfűek meghatározó szerepet vállaltak. A Hóman Bálint szerkesztésében megjelent *A magyar történetírás új útjai* (1932) című tanulmánykötet bevallott célja tehát, hogy a szellemtörténeti módszer által produkált újszerű történeti narratívák segítségével a múlt ez idáig ismeretlen területeit is vizsgálhatóvá, elbeszélhetővé tegyék. A kötetben szereplő *Politikai történetírás* című tanulmányában Szekfű historiográfiai koncepciójának azt az alkotóelemét fogalmazza meg, amely a transzszilvanizmus emlékezeti kánonjának kritikájaként is olvasható. A régmúlt politikai vonatkozásain legtöbbször azokat a történeti elbeszéléseket értette, amelyek egy bizonyos társadalmi csoport önazonosságát hivatottak megszilárdítani.³⁴ Szekfűnél a *klánöszönöknek* nevezett csoportérzület azonban legtöbbször liberális ideológiai vonatkozásokat is tartalmaz, amelyekre viszont mint a nemzeti egységet megbontó politikai törekvésekre tekintett: „Ennek következtében a liberális politikai történetírásnak a nemzeti szabadságharcok a tárgyai, s ahol ilyenek nincsenek, ott legalább a nemzeti szabadságjogok békés érvényesülése, azaz alkotmány- és jogtörténeti kérdések.[...] Az erdélyi fejedelemség minden megmozdulása szabadság-küzdelemnek tűnt fel, s maga az erdélyi állam, mely a valóságban a nyugati királysággal összehasonlítva sokkal fegyelmesebb, a szabadságideáknak kevesebb tért engedő volt, a liberális fel-

³³ Szekfű Gyula, *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*. In: Erdélyi Helikon 1.évf. 1. sz. 1928. 13–5.

³⁴ Szekfű Gyula, *A politikai történetírás*. In : Hóman Bálint (szerk.), *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1932.

fogás szerint a magyar szabadság szimbólumává vált, s ezzel az egész magyar történet egyetlen gerincévé.”³⁵

Ez a jelenség a korszak történetírói diskurzusában leginkább a nagymagyar–kismagyar történelemkoncepció retorikájában valósult meg, amelynek jellegzetessége tehát, hogy az előbbi katolikus oldalon mindinkább a „szentistváni állameszme” által meghatározott nemzetképhez tért vissza, amely alapvetően a Habsburg berendezkedéssel is összefüggésben volt, ellenben az utóbbi a protestáns/kálvinista hagyományt, a XIX. században kikristályosodott liberális nacionalizmus és a reformáció hozadéka által befolyásolt kultúrnemzet létjogosultságát hirdette.³⁶ A nagymagyar–kismagyar eszmény szerkezetében Szekfű minden történelmi eseményt vagy vezető személyiséget a kismagyar oldalra utalt, amennyiben ez szemben állt a nemzet és az állam egyetemes magyar értékeivel. Ez a felfogása többnyire Rákóczi történelmi szerepének a megítélésében érvényesült, azonban hasonlóképpen vélekedett Bethlen Gáborról is, mivel szerinte Bethlen *abszolutista* törekvései hozzájárultak a török által befolyásolt egységes nemzet megosztottságához.

Bethlen-életrajzában Szekfű – miközben Rankera hivatkozik – valóban vállalja a fejedelem tetteit őrző emlékek „megtisztítását” a különböző korokban rárakódott „kontroverz” elemektől.³⁷ Az Erdélyi Helikon szerkesztőinek érdeme, hogy teret nyitottak az eltérő nézőpontú megfogalmazások jelenlétének; ennek köszönhető, hogy a Bethlen-életrajz módszertani vázlatát 1929 novemberében itt jelent meg, amelyben az akkoriban éles szellemi csatározások középpontjának tekintett történész a szellemtörténet historiográfiai módszertanával kívánt rámutatni az erdélyi fejedelem korábbi megítéléseinek tarthatatlanságaira. Tanulmányában a történelmi elbeszélés funkcióját a korszerűsítés módozataira való rákérdezés is meghatározza, amennyiben a szellemtörténet módszertani innovációja lehetőséget nyújt a múlt „igazságának” adekvátabb megértéséhez. Eszerint Bethlen Gábor korábban oly nagyra becsült szabadságkoncepciója anakronisztikus, hiszen Szekfű szerint a fejedelmet az abszolutizmus alapján a hódítás, nem pedig a „jámbor szándék” jellemezte leginkább. Bethlen szabadságküzdeme alapvetően a XIX. századi liberális nacionalizmus ideológiai képződményének tűnik fel, amely a későbbiekben a hagyomány állandó körvonalai, nem pedig a történetírás „objektív” látószöge szerint tételeződik: „A valóságban a tradicionális Bethlen Gábor, a szabadsághős, a jámbor uralkodó, légüres térben elképzelt alak, melyből magából is hiányzik a történet minden eleven színe. A történet-tudomány modern eszközeit kezünkbe véve nem is elégedhetünk meg vele, hiszen tradicionális, vérszegény formájában még csak el sem helyezhetjük őt az akkori életviszonyok között, melyeket éppen modern eszközeinkkel már egész

³⁵ Szekfű *i.m.* 438–9.

³⁶ Vö. Lendvai L. Ferenc, *Protestantizmus, forradalom, magyarság*. Akadémiai. Bp., 1986.

³⁷ Vö. Szekfű Gyula, *Bethlen Gábor*. Helikon. Bp., 1980.

közletről tudunk látni. [...] Ilyen összefüggéseket tekintetbe véve nem fogunk Bethlen Gáborban anachronisztikus és vértelen szabadsághóst ünnepelni, hanem az erdélyi fejedelmi hatalom erőskezű megszervezőjét.[...] Azt hiszem, az új kép nem rosszabb a réginél, melyről tehát idővel, ha megszokták az újat, a laikus közönség is további siránkozás nélkül lemondhat. A történetkutató azonban nem nézheti a kép szépségét vagy rátságát, neki igaz képre van szüksége. S tudományunk mai problémaállítása és módszerei mellett: az új kép az igaz.”³⁸

A történeti Erdély emlékezeti kánonját érintő közvetett kritikát érdemes összekapcsolni Szekfű emlékűnnepségekről vallott nézeteivel, mivel ebben az esetben is nagymértékben érvényesül a nemzeti egységképpzettel, az integritás-gondolattal szemben támasztott igény: „Irodalmi ünnepek, költők, írók születésnapjaihoz kötöttek, kiválóan alkalmasak arra, hogy az ünneplő nemzetet politikai gondjaiból, társadalmi széttagoltságából kiragadva, legalább egy pillanatra egységessé tegyék.”³⁹ Érdekes, hogy mindezt Szekfű a XIX. század egyik legnagyobb magyar szabadsághőséről, Petőfi Sándorról állítja, azonban ezt korántsem a kultikus gesztus jelentéstulajdonítása szerint értelmezi. A múlt nagyjai előtt tisztelgő tömeg ugyanis a színekdokhé retorikai eljárásával hasonlatosan az ünnepelelt hősnek csupán egyes jellemző vonásait képes felismerni, csupán ezekre a jellemzőkre figyelve általánosítja alakját. Amint láthatjuk Szekfűt nem is annyira a liberalizmus túlzott szabadságszeretete ingerli, hanem a múlthoz való kritikátlan, megalapozatlan viszonyulás, amely csupán a történettudomány módszertani „felfrissítése” által korrigálható: „De az a tisztultabb felfogása az egyéni nagyságnak, melyhez a modern történetkutatás, a lelki életnek történeti vizsgálata juttatja el az embert, éppen az egyéni nagyság, a hősök tiszteletének érdekében kívánja meg tőlünk, hogy ne tipizáljuk, ne általánosítsuk az ünnepelelt nagyságot; ne vagdaljuk szét lelkét mellőzhető és szükséges gerezdekre, ez utóbbiak közé azokat sorozva, melyek mimagunknak az adott pillanatban, saját céljainkra megfelelőeknek látszanak.”⁴⁰

Jól látható tehát, hogy Szekfűnél a történelmet mint tudományt konstituáló módszer alapvető jellemzője az a fajta történeti problémaérzékenység, amelynek segítségével a történész többféle módon is képes tájékozódni az általa részletesen feltárt múlt rendkívül széttartó jelenségeiben. A történetírás kognitív aspektusaira hangolódó szemlélete azonban kimondottan a történeti kutatás, a minél szakszerűbb forrásfeltárás eredményességére koncentrált, tehát az a fajta narratíva érdekli, amely mentes a mindenféle múlt és jövővonatkozásoktól átitatott és kisajátított történelemkonceptióktól. Az emlékezhagyomány mechanizmusai azonban eltérő képet mutatnak, hiszen ebben az esetben nem elégséges

³⁸ Szekfű Gyula, *Új színek a Bethlen Gábor-arcképhez*. In : Erdélyi Helikon, 2. évf. 10. sz., 1929. 775–8.

³⁹ Szekfű Gyula, *A Petőfi centenárium*. In Uő., *Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1924. 110.

⁴⁰ Szekfű *i.m.* 111–2.

a feltárt források elbeszéléssé alakításának kognitív funkciója, mivel hasonló mértékben szükség van a történelmi elbeszélések kommunikatív szerepére is, vagyis azokra a módozatokra, amelyek során a történelmi diskurzus történelmi tudássá alakítható, tehát a hatékony létorientálás érdekében konstitutív szereppel bírhat.⁴¹ Eszerint válhat a történelmi tudás az értelmezési kultúra tényezőjévé, amelyben az időbeli kiterjedésükben tapasztalható életviszonyok hatékony gyakorlati feldolgozása történik. Azt mondhatnók, hogy Szekfű Gyula Bethlenképe és az erdélyi emlékezeti kánon közti ellentét abban az értelemben is tárgyalható, ahogyan a „hiteles” tükrözés, a rekonstrukció gyakorlata folyamatosan átadja a helyet a történelmi konstrukció eredményeire és a megemlékezés helyes módozataira hangolódó eszmecserék logikáinak. Hadd ne tekintsük tehát egyértelműnek és lezártnak Szentimrei Jenő vélekedését, miszerint: „Itt nincsenek kurzusai sem a kereszténységnek, sem a zsidóságnak, itt a tordai országgyűlés levegője él. [...] Ez nem Turán és nem Párizs, nem Balkán és nem Berlin, ez Erdély.”⁴²

„Bethlen ez világra elterjedt emlékezetű vala...”

„Talán mindig is úgy volt: magát ünnepli az, aki a múlt napjait ünnepli meg. A maga megtisztult ideáljait szereti, amikor emlékezetében maga elé hozza a régi hősokeket, fölmelegszik mellettük, és jár a fény körül. Az emléktűzek fénye és értéke emeli fel a jelen mindig zavart és megszorult éjszakájából remélt, jövőndő hajnalok felé. Talán mindig így volt, de kétszeresen így van ma, amikor az erdélyi magyar ünnepli Bethlen Gábort. Vannak évfordulók, amelyek gondviselészerűen érkeznek. Erdély milyen desperált ma, minden tája felé. És az erdélyi magyar ezenbelül is hogy kezdte élni, gúzsba kötve, leszakított virágos ágként a maga külön miniatűrben teljes életét. Ám ez a miniatűr olyan esendőnek, olyan ijesztően eltaposhatónak tűnik a türelmetlen lélek előtt.”⁴³ – írja Kovács László az Erdélyi Helikon hasábjain olvasható beszámolójában.

A Bethlen-ünnepeket tárgyaló, tagadhatatlan kultikus jegyeket viselő írásának fontos értelemtulajdonító eljárása tehát, hogy a mítoszképződés mechanizmusainak három lényeges aspektusát is érinti: mint „képzett mitológus” szimbolikusan reprodukálja azt (1) a történelmi „aranykort”, amelynek (2) időbeli aktualizálásával válaszlehetőségeket kínál a jelen nyomasztó sivárságának enyhítésére, mindezt pedig (3) egy megmentő hősiesség által biztosított identitásváltás és jövőkép felől látja megvalósíthatónak: „És akkor a háromszáz éves forduló kapcsán felmerül eléje a múltból a Bethlen Gábor alakja, aki a lelkekben és anyagiakban szétdúlt, romhalmaz Erdélyt munkás céltudatossággal,

⁴¹ Vö. Rösen, Jörn, *A történelem retorikája*. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.), *Történetelmélet*. II. köt. Osiris. Bp., 2006. 988–98.

⁴² Szentimrei Jenő, *Erdély hivatása*. In: Napkelet, 13. 1921. 758.

⁴³ Kovács László, *Bethlen Gábor erdélyi ünneplése*. In: Erdélyi Helikon 2. évf. 10. sz. 833–4.

külső váratlan szerencsék nélkül virágzó kis állammá építi, és külpoliti-kailag is döntő faktorrá teszi. Önmagáért, nemzetének és magának. Az erdélyi magyarnak ma nem lehet aktuálisabb, büszkébb, jobb tanításokat hozó ünnepe, mint Bethlen Gáboré. [...] A világ e kis zúgának emberét a nagy emlékek munkájában keményítik, és a példát odaemelik a célvesztő elé. Erdély magyarsága ünnepel. Ünnepeinek fényével és áradatával magát tiszteli meg és magát frissíti fel.”⁴⁴

A mitizált személyiség rendkívüliségét hangoztató eljárás mód alapvető kapcsolatot tételez a történelmi, társadalmi, politikai faktorok és azokat megszemélyesítő, a legmagasabb teljesítményű uralkodói attribútumokkal felvértezett fejedelem között. Látható tehát, hogy a szimbolikus nyelvhasználatban az emlékezés gyakorlatai, megvalósulásuknak feltételei egy kitüntetett múltbeli történelemnek és reprezentánsának kulturális reprodukciójában szerepet játszó alkotóelemekként működnek. A kiválasztódás és a körülhatárolás kritériumai alapján a kimondottan erdélyi ünnepként felfogott eseménysorozat jelentékenységebe vetett hit mintegy standardizálja és legitimálja azt a tudáskészletet és gondolatrendszert, amelynek segítségével átvészeltetővé válhat a közösségi koherenciát megtörő traumatikus történelmi válság, illetve kiküszöbölhetőek a strukturális változások által előidézett inkohereciák. Ennek a típusú közösségi tudásbázisnak a „felfrissítése” során – amelyre nyilván az idézett dicsőítő oráció is utal – konstitutív alkotóelemekként lesznek jelen a történelmi tudatnak azok a mozgatórugói, amelyek a strukturális koherencia megteremtésének folyamatában működtetik azt a történelmi „hiedelemrendszert”, amelyet a közösség önmagáénak vall. Eszerint a mindenkor jelen retorikája által megszabott diskurzusban a kitüntetett múltbeli eseménysorozatok, valamint ezek egyetlen megmentő hősben való összesűritései szoros kapcsolatban állnak a közösség (ön)legitimációs törekvéseivel, hiszen éppenséggel a történelmi diszkontinuitás következménye, hogy az emlékező közösség megújuló affirmatív igényeit egy paradox módon mégis csak reprodukálható, fölidézhető dicső múlt által meghatározott identifikációs képletbe foglalja.⁴⁵

A Keleti Újság hasábjain olvasható írásában Kristóf György tulajdonképpen ezt az áttételes viszonyt konstruálja meg, amikor az ünneplő közösség önlegitimációs tudáskészletének egyik jellemző aspektusát, az „erdélyi gondolat” fogalmának jelölőjét nem a jelen projektumában, hanem a Bethlen Gáborra mint kitüntetett múltbeli hősre visszavezethető „eredetmítoszban” találja meg: „Egy olyan erdélyi történelmi érték megbecsüléséről van szó, aki nemcsak felekezete számára dicsőség és boldog, áldott visszaemlékezés hordozója. Hanem aki maga is és egész Erdély, de az erdélyi magyarság számára mindenestre élő, eleven

⁴⁴ Kovács *i.m.* 834.

⁴⁵ „Historical memory prefers to represent the experience of past actuality as transformational. The historical signification is development, where patterns change in order, paradoxically to maintain their very permanence.” Rüsen, Jörn, *History, Narration, Interpretation, Orientation*. Berghahn books. London, 2006. 77.

erő. Az erdélyi gondolatnak megteremtője és eszményképe. Ideálja ő annak az erdélyi gondolatnak, amelyiken minden religió és minden náció, senkitől sem háborgatva, élheti a maga sajátos és külön életét⁴⁶ Ugyanakkor a történeti Erdély és liberális hagyomány kapcsolatát hangoztató Kós-féle kultúrmorfológiához kapcsolódva Kristóf egyfajta pragmatikai szemléletet is képvisel, vagyis nemcsak a fejedelmet megillető történelmi érték igazolhatóságát vallja (miközben Kemény János önéletrajzát idézi), hanem egy morálisnak tűnő kihívással is szembesíti az „elképzelt” emlékező közösséget: „Gondolom, hogy mi mai erdélyi magyarok, kiknek ősei személy szerint megelégedett s boldog birtokosai voltak a Bethlen Gábor által felhozott Erdély aranykorszakának, tudunk és akarunk mindnyájan egyek és hálásak lenni a reá, a rájuk, az Erdély dicsőségére emlékezésben is.”⁴⁷ Kristóf tehát úgy készíti elő az ünneplő közösség önértelmezési proceduráját, hogy a kommemorációs szabályrendbe szervesen beépíti az emlékező közösség felelősségének, elkötelezettségének, egyáltalán az emlékezésre való képességnek, vagy a múlttal szembeni hálátlanságnak és a jelenben kifejtett cselekvésorientációknak a kérdését: „Bethlen ez világra elterjedt emlékezetű vala. És mi nem volnánk azok, akik az ő világra elterjedt emlékezetét nem tudnók, nem becsülnök meg? Bethlen mindkét hatalmas császárokat in aequilibrio tartja vala. És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani? Bethlen a magyar nemzetet elhíresítette vala. És mi nem leszünk olyan méltatlan és törpe nemzedék, amelyik a maga hírnevére még emlékezni se tud?”⁴⁸ Eszerint Kristóf meglehetősen (ön)kritikusan, kételyekkel teli kezeli az általa vázolt aktuális és jövőbeni laudációs gyakorlat „helyességét”, az ünnepi alkalom meghittségének folyamatát olykor megbontva és elbizonytalanítva olyan retorikai eljárást használ, amellyel a szenvedélyes dicsszónok szerepe mellett fölillantja a vádoló, a számonkérő, az elbizonytalanító, a közösséget bizonyos kötelezettségekkel szembesítő rétor létjogosult funkcióját is.⁴⁹

A történetírás eszköztára által meghatározott kulturális emlékezeti kánon fontos szerepet játszik a csoportérzet, a közösségi szolidaritás képzeteinek a megkonstruálásában is. Szekfű erdélyi recepciója tulajdonképpen ezt érinti, hiszen Kristóf György voltaképpen a kollektív emlékezeti kánon felől kérdőjelezi meg Szekfű demitizáló gesztusát: „Az *annyiak* ajakán felhangzó név és túlnyomó *többség* véleménye nem mesebeli név és mendemondán alapuló felfogás, hanem az az alak, akít történettudományunk megrajzolt, s az az értékelés, amit a magyar

⁴⁶ Krsitóf György, *Bethlen Gábor emlékünnepe és az erdélyi magyarság*. In: Keleti Újság, 12. évf. 1929. 223. sz., 13.

⁴⁷ Kristóf *i.m.* 13.

⁴⁸ Uo. 13.

⁴⁹ Az emlékbeszédek kultikus és kritikai funkciójának tárgyalását nyújtja Tverdota György: *Az emlékbeszéd mint a kultikus és a kritikai beállítottság és nyelvhasználat közötti átmenet modellje*. In: Kalla Zsuzsa (szerk.), *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei. Bp., 2000.

történettudomány hírdet és hírdetett.”⁵⁰ A múlt reprezentációjának alapvető problémája tehát, hogy miközben egy viszonylag meghatározott diszciplináris és intézményes keretben törekszik az előállított történelmi tudás közvetítésére, óhatatlanul számolnia kell a közösség történeti tudatának logikájával, amely sok esetben nem a tudományos racionalitás által megszabott visszaigazolhatóság követelménye, hanem a közösségi vélekedés és tudáskészlet standardizációjába fektetett hit képzete felől közelít Bethlen történelmi értékéhez: „Minél hidegben világít rá a történeti oknyomozásnak mindent fölevő és kifürkésző fénylencséje, annál vidámabbá válik a boldog, felujjongó ráemlékezés.”⁵¹ Kristóf kritikája tulajdonképpen a csalódottság elbeszélése is, hiszen Szekfű Gyula „tárgyilagos Erdélyszeretete” nem képes összehangolni a történészi reprezentáció szigorú logikája által irányított múltképet az emlékezés kultikus gyakorlatainak értelemtulajdonító szerepével. Igaz, hogy a kommemorációk egyben historizálási kísérletek is, amennyiben a jelenbeli életviszonyoknak múltbeli előzményeire is rákérdeznek, azonban ez a fajta rákérdezés nem a tárgyilagos forráskritikától vár választ, hanem hasonló időtapasztalatokkal rendelkező egyének interakcióiban, a kommunikatív emlékezet identitáskereséseiben ölt testet.⁵² Ez némiképp ellentmondásos, hiszen Kristóf éppenséggel úgy próbálja megvédeni a kommemoratív történelmi igazolás létjogosultságát, hogy Szekfűhöz hasonlóan forráskritikát is végez, vagyis olyan korabeli forrásokra utal, amelyek némiképp ellentmondhatnak Szekfű érveléseinek. Szekfű tehát egy másfajta „termékeny történeti talajról” beszél, annak a beszédmódnak az elemeit próbálja kiiktatni, amelyeket a bizonytalan adatokra támaszkodó közvélemény emlékalakzatokként működtet.

Visszatérő kérdés tehát, hogy ki rendelkezik a múlttól alkotott érdemleges kijelentések jogával, egyáltalán ki birtokolja ez esetben a történelmet? Milyen jellegű politikai, társadalmi vagy kulturális preconcepciók uralkodnak a múlt reprezentációjának kérdésekor?⁵³ Azt mondhatnók, hogy a Bethlen-megemlékezések esetében nemcsak a fejedelem korabeli cselekedetei kapnak kiemelkedő fontosságot, hanem éppolyan lényeges az a mód, ahogyan ezekre a cselekedetekre emlékezni lehet. Az erdélyi emlékezet orientált történeti tudat afirmatív igénnyel lép fel, amennyiben igyekszik megtartani annak a közösségnek a sajátos tradícióját, amelynek történelmi tapasztalatait is képviseli. Bethlen „különlegességének” hangsúlyozása tehát nemcsak az önerőből történő fölemelkedés állapotát jelöli, hanem sokkal inkább a mindenkori jelen által meghatározott történeti tudat logikája alapján működő, az *erdélyi gondolat* eszmerendszerében kiformá-

⁵⁰ Kristóf György, *Bethlen Gábor legújabb jellemrajza – Szekfű Gyula könyve*. In: Református Szemle, 1930. 22. évf. 7–8. sz., 100–5, 115–7.

⁵¹ Kristóf *i.m.*, 103.

⁵² Vö. Gillis, John R., *Commemorations: the Politics of National Identity*. Princeton University Press. New Jersey, 1996.

⁵³ Vö. Megill, Allan, *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*. The University of Chicago Press. Chicago, 2007.

lódó önértékűség és egyediség képzetkőre által befolyásolt önazonosság konstitutív szerepét érinti. Eszerint a hagyomány által befolyásolt történelmi tudat célképzetében a történelmi tárgyú írárok önvédelmi reflexekként működve gyakorlati útmutatókkal is szolgálnak a jövő számára.

Szekfű tehát nem a kollektív emlékezeti kánon normáit határozta meg, így érthető, hogy Erdélyből nézve az elmarasztaló magatartásokat éppen a közösségi „hiedelemrendszer”, az erre alapuló közösségi tudáskészlet védekező mechanizmusai, stratégiái váltják ki mind individuális, mind közösségi szinten. A Saját és a Másik antropológiai állandóként kezelt viszonyának, a regionális öntudat sajátosságainak, illetve a történelmi tudat változó formációinak a kiélezését végzi el Kós Károly, miközben egy másik szinten szimbolikusan föl is oldja ezeket: „De Szekfű Gyula nyilvánvalóan nem is tud belehelyezkedni a specifikus erdélyi életsorsba. Erdély legzseniálisabb államférfiának, Bethlen Gábornak nem tudhatja megérteni, tehát megbocsátani kálvinistaságát. [...] Még csak azt sem kívánjuk megjegyezni, hogy Szekfű Gyula könyve nem zárta le, nem is zárhatta le a Bethlen Gábor-problémát, mert ez a probléma nem Erdélyé, nem Bethlen Gáboré, hanem a magyarságé.”⁵⁴ Úgy tűnik, hogy a történészi értelemadás autoritása a múlt megjelenítésének *hatalmi* kérdéseit is fölillantja, hiszen a Kós által kritizált reprezentáció a másság fölismerésének antropológiai sajátosságait is megkérdőjelezi. A történetírói gyakorlat etikai aspektusai tehát azért válnak képlekennyé, mivel Szekfű előfeltevéseinek, előre megfogalmazott hipotéziseinek tárgyává redukálja Bethlen cselekedeteinek magyarázatát, miközben Kós éppen a mássággal szemben tanúsított egyenrangúság konstitutív szerepét tartja a megértés által lehetséges történelmi tudás alapfeltételének.

A fejedelem megmentő szerepébe vetett bizalom hatására íródott szónoklatok lényeges sémáin és toposzain túl, amelyek ugyan a kultusz nélkülözhetetlen velejárói, hasonló jelentőség tulajdonítható a kollektív emlékezés *intézményes* meghatározottságainak is: „Irodalmi, tudományos és közművelődési társaságaink Kolozsvárt és bárhol vannak e hazában, kedvesebb és szebb magyar kötelességet nem teljesíthetnek a Bethlen Gáborra, az erdélyi gondolat megtestesülésére emlékezésnél. Az ide vonatkozó kezdeményezés és példaadó cselekvés első sorban az Erdélyi Irodalmi Társaságot illeti. De nem csak közintézetekre gondolok. Hanem gondolok minden erdélyi magyarra ez évforduló megünneplésekor.”⁵⁵ A megemlékezésre való felszólítás a fejedelem emléke képviselőjének, az őt megillető tisztelet kimutatásának, valamint e kimutatás tisztségének a behatárolásában is szerepet játszik. Kristóf tehát miközben behatárol egy, a fejedelem emlékét méltó módon továbbadó, autentikus emlékező közösséget, tovább is lép ezen elgondolásán, és a közösség felé irányuló kommunikációban meghatározza az egymást átfedő emlékező közösségek kötelességeit: „Felekezete, az erdélyi reformá-

⁵⁴ Kós Károly, *Szekfű Gyula: Bethlen Gábor*. In: Erdélyi Helikon, 1929. 2. évf. 3. sz., 235.

⁵⁵ Kristóf *i.m.* 13.

tusok már megtették a szükséges lépéseket, hogy Erdély Mátyása halálának háromszázados évfordulója méltó megemlékezésben részesüljön. [...] Azonban vajon szabad-e megtörténnie annak, hogy ennek a nevezetes évfordulónak az emlékezete megmaradjon csupán egyetlen felekezet kebléi ünnepének?”⁵⁶ Így tehát, a társadalmi koherencia és közösségi/keresztényi szolidaritás kérdését illetően a fejedelem köré csoportosuló emlékezési gyakorlatok és rituálék a felekezeti identitás performálásában és a vallásos életgyakorlat színreviteleiben is vizsgálhatók.⁵⁷

Korábban már utaltunk arra, hogy a Bethlen-kommemorációk mint a kanonikus rögzített memóriamunka reprezentációi és ezek intézményes keretei meglehetősen sokszínű képet mutatnak. A különböző megemlékezésekről írott beszámolókat olvasva az benyomásunk lehet, hogy a kultikus gyakorlat valóban föloldja a máskor igen markánsan megmutatkozó társadalmi rendek közti differenciálódást, miközben a kultusz közvetítette üzeneteket egymást átfedő elitek munkájaként gondolja el: „Amilyen természetes, hogy a kálvinista egyház egyetemesen ünnepli meg Bethlen Gábort, [...] épp annyira természetes és szimbolikus az, hogy mondhatni az első az erdélyi magyar Katolikus Akadémia volt, amely a nagy fejedelem emlékét méltóképpen megtisztelte.”⁵⁸ A fejedelem uralkodói nagyságához társított erények, mint például a vallásszabadság, a különböző felekezetek közti békés együttélés és kölcsönös megbecsülés előmozdítását hangoztató formalizált kultikus nyelvhasználat eképpen tekinti egyértelműnek a beszédmód által lefödött valóság visszaigazolhatóságát, tehát nem sok helyet ad a különböző elgondolások és nézetek ütköztetésére, hanem ezeket valamiképpen föloldani látszik az ünnepi hangulatnak való megfelelés követelményében⁵⁹: „Hiszen Bethlen Gábor volt az, akinek kezében a vallásszabadság nem a katolicizmus felett diadalra jutott forradalomnak visszaütő és visszajára forduló

⁵⁶ *Uo.* 13.

⁵⁷ Tudatában vagyok annak, hogy a Bethlen-kommemorációkat tartalmazó korpuszt sokkal változatosabbá és reprezentatívva lehetne tenni azoknak a szövegeknek a bevonásával, amelyek például az irodalom eszköztárának felhasználásával kapcsolódnak a megemlékezés gyakorlatába. Az 1929-es Bethlen-ünnepségekhez társuló Erdélyi Helikon decemberi tematikus számában olyan szerzőket vonultat fel, akik szövegeinek vizsgálatakor utalhatunk az irodalom-használat különböző regisztereire, ez esetben a fejedelem emlékének áldozó beszédmódokra. Többek között itt olvashatjuk Móricz Zsigmond (*A nagy fejedelem*), Bánffy Miklós (*Ellenségek*), Reményik Sándor (*Az álorcás magyar*), valamint P. Gulácsy Irén (*Bethlen Gábor, az ember*) alkotásait. Továbbá érdemes lenne megvizsgálni az említett korpuszt a *Vallani és vállalni*-vita kontextusában, hiszen Berde Mária ugyanezen évben az Erdélyi Helikonban indította el az írói/értelmiségi felelősség-vállalást és a történelmi regény funkcióját tárgyaló ankétot.

⁵⁸ Kovács *i.m.* 836.

⁵⁹ Porkoláb Tibor az emlékbeszédek lehetséges vizsgálati szempontjait érintő tanulmányában Bahtyin beszédelméletére hivatkozva gondolkodik az „erőteljesen normativizálódott és sztereotipizálódott »ünnepélyes« és »hivatalos« beszédműfajokról.” Porkoláb Tibor, *Néhány szempont az emlékbeszéd műfajának vizsgálatához*. In: Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.), *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai. Debrecen, 2003. 232.

eszköze volt, hanem aki magát és másokat is fennmaradt nyilatkozatában figyelmeztetni tudott [...], hogy ő fejedelmi esküjében minden felekezet szabadságára esküdött.”⁶⁰ Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a kultikus ünnep „hegemoniájában” föloldott világnézeti különbségek, hierarchiájuk lebontása tarthatatlanná válhat azon elgondolások retorikájában, amelyek a szorosabban vett társadalmi és kulturális kérdéseket nem az „egyneműsített” emlékezés gyakorlatában vélik tárgyalhatónak.⁶¹

A panteonizáció szempontjából rendkívül érdekes vizsgálati lehetőséget kínálhatnak az erdélyi református egyházkerület éves közgyűlésén elhangzott emlékbeszédek vizsgálatai. Ha azonban csupán az erőteljesen formalizált, sztereotipizálódott nyelvhasználat felől közelítünk ezekhez a szövegekhez számos releváns kontextust figyelmen kívül hagyunk. Így például azt, hogy milyen funkcióra tehet szert az emlékbeszéd mint kommunikációs aktus, illetve mint szöveg, milyen cselekvéslehetőségeket villant fel: „Az emlékbeszédek vizsgálatához szükségesnek látszik egy olyan szempontrendszer alkalmazása, amely ezeket a szövegeket kiszabadítja funkcionális alárendeltségükből, és sajátos kommunikációs szituációba illeszkedő, önálló funkcióval bíró kulturális cselekvéseknek tekinti.”⁶² Az erdélyi református egyházkerület éves közgyűlésén elhangzott emlékbeszédek egy lehetséges vizsgálati szempontját – amely rámutat e szövegek funkcionális meghatározottságára – a felekezeti és nemzeti-kisebbségi identitás kapcsolata nyújthatja. Az a – nemcsak a két világháború között működő – jelenség tehát, amely a nemzet gondolatát, a nemzeti emlékezetet a felekezeti, legtöbb esetben pedig a protestantizmus értelmezési kultúrája felől igyekszik megvilágítani.⁶³ Itt azonban nemcsak politikai faktorokra, vagy a két világháború közt is jelenlevő protestáns-kurucos, vagy ellenzéki magatartás-

⁶⁰ Kovács *i.m.* 836.

⁶¹ A Helikon és az Erdélyi Katholikus Akadémia közt kialakult vita érdekesen példázhatja ezt az esetet. Az 1929 májusában megalakuló Katholikus Akadémia egyik tagja, Balázs András kanonok azzal vádolja a Helikont, hogy a liberális hagyományt, vagyis a kulturális sokszínűséget és felekezeti szabadságot valló elképzelései miatt nem képes megteremteni a válságpillanatokat átélő kisebbségi magyarság társadalmi koherenciáját („A katolikus akadémia a szellemi munka zászlóját keresztény és nemzeti alapra tűzte ki”). Válaszában Kós Károly teljes mértékben elmarasztalja a kanonok nézeteit, („dr. Balázs András kanonok úr, egy tájékozatlan magánember, vagy felekezetiileg elfogult egyszerű katolikus pap”) a társadalmi rétegzettséget mesterségesen előállító hierarchiával szemben a haladás elvét a kulturális többarcúság természetességében látja megvalósíthatónak, a vallás, illetve a hit fogalmát pedig kiemeli a felekezeti és az egyház jelentésköréből és egyfajta értelmiségi hitvallás kontextusában gondolja tovább: „Amit mi csinálunk itt és ma, az nem felekezet és nem egyház, de a *vallás* maga, amit mi építünk, az nem világnézet, nem párt-politika, nem üzlet, de *hit* és kétségbeesett reménység. [...] Jegyezze ezt meg jól mindenki, aki nem tudta volna: a mágnás, a pap, a polgár, a munkás, a földműves, jegyezze meg a katolikus, a protestáns, a zsidó, a konzervatív és a radikális.” Kós Károly, *Megint a Helikon*. In: Erdélyi Helikon, 1929. 2. évf. 5. sz., május, 388.

⁶² Porkoláb *i.m.* 229.

⁶³ Vö. Brandt, Juliane, *A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében*. In: *Századvég*. 1998. 11., 167–93.

formákra gondolunk, hanem Juliane Brandt észrevételeit idézve arra kérdezhetünk rá, hogy „a vallási tudat, valamint szervezeti formái milyen hatással vannak a társadalmi viszonyokra, megerősítik, mozgásba hozzák vagy másképpen befolyásolják ezeket. [...] A kérdésfeltevés tehát annak a megállapítására irányul, hogy a vallás mint kulturális reprezentáció, mint szimbólumrendszer, adott történeti feltételek között hogyan reprodukálódott és hogyan hatott az egyéni és kollektív cselekvés orientálásában.”⁶⁴

Nem kívánok ezen a ponton a két világháború közti politikai rendszer, így például a politikai katolicizmus, vagy a keresztényszocializmus kérdéskörébe bonyolódni, hanem a Bethlen-kommemorációk esetére szorítkozva arra mutatnék rá, hogy miképpen tevődik egymás mellé, hogyan fedi át egymást az emlékezésben szerepet játszó történeti tudat és a felekezeti identitás performálásának, a protestáns egyház szerepének a kérdésköre: „Pedig a nemzet legnehezebb és legsötétebb korszakaiban a református parókiák dolgozó asztala felett pislogó lámpáskák a nemzeti műveltség oltárlángjai voltak.”⁶⁵ – írja Makkai, miszerint a traumatikus történelmi válságot átélő kisebbségi magyarság helyzetértelmezési stratégiáinak, a cselekvéslehetőségeket megszabó törekvéseknek szerves alkotóelemét képezte az egyház szerepvállalása, orientatív funkciója, amelynek küldetéstudata nem csupán egy kis számú csoport vagy gyülekezet tagjait érintette.

A Református Szemle 1929. novemberi számában olvasható névtelen felhívásban hasonló jelenségnek lehetünk tanúi: „Midőn azért egyházkerületi közgyűlésünk Bethlen Gábor fejedelem emlékeztét megörökíti, egész anyaszentegyházunk minden hívét elhívja és elkötelezi ünnepi határozatával arra, hogy kiki Istentől rendelt munkakörében hordozója és betöltője legyen annak a szolgálatnak, követője annak az útnak, melyet a nagy a fejedelem nemzetünk, anyaszentegyházunk javára kijelölt.” Úgy tűnik tehát, hogy a közgyűlés emlékező/kultikus gyakorlatában megjelenő identitásalakító diskurzusok, orientatív szerepek és cselekvési stratégiák egyre inkább abban érdekeltek, hogy a magyar nemzeti eszme szimbolikus eszköztárának bevonásával összekössék a felekezeti-ség és nemzeti identitás egyre problémásabbá váló kapcsolatát.⁶⁶ Az emlékezet terében tehát szorosan összekapcsolódik a vallás nemzeti, illetve a nemzet vallásos tartalommal való feltöltése, hiszen ez egy lehetséges alternatíváját is jelentet-

⁶⁴ Brandt, Juliane, *Felekezeti és nemzeti identitás a 19. századi Magyarországon: a protestáns egyházak*. In: *Századvég*. ősz, 2003. 29–34.

⁶⁵ Makkai Sándor, *A múlt értéke*. In: *A mi utunk*. Ifjú Erdély. Kolozsvár, 1929. 218.

⁶⁶ Hatos Pál szerint – aki a két világháború közti protestáns eszmeiséget tárgyalva szorosan kapcsolódik Brandt nézőpontjához – ugyanis nem tekinthetünk el attól a jelenségtől, hogy „a társadalmi változások és a strukturális szekularizáció folyamán a vallási rendszer egyre kevésbé volt képes a más társadalmi alrendszerekben lezajló változások irányítására – nem utolsósorban azért, mert a vallás és vallásgyakorlat egyre növekvő mértékben az egyén egyik szerepévé vált, és a felekezeti identitás koncepciói egyre kevésbé voltak képesek az egyén különböző életszférákban betöltött szerepének integrálására.” Hatos Pál, *A magyar protestantizmus eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. In: *Múltunk*. 2005. 1. 89–117.

heti a protestantizmus eszmeiségében történő nemzetértelmezésnek. Vagyis a vallási és nemzeti rituálék szimbolikus apparátusának a mai napig tapasztalható töretlen jelenléte, amely a különböző nacionalizmusok szakralizált nemzetfogalmaiban ölt testet, a keresztény közösség összetartozásának biztosítékául is szolgálhat.⁶⁷ Bethlen Gábor mint a protestáns nemzeti eszme letéteményese, a protestáns kultúra nagyrebecsült gazdagítója ezúton válhat az ő korabeli hivatását magára vállaló, azt mintegy továbbörökítő emlékező közösség megtartójává. Jancsó Sándor emlékbeszédében tulajdonképpen ennek a közösségi tudáskészletnek a szertartásos felmutatásával hagyományozza át a fejedelmi erényeket a jövő teológus nemzedékére: „Nekünk kell az *ő lelke és szelleme* örökösien lennünk. Nekünk: erdélyi Sión atyái és őrállói; nektek kik itt állotok mint a jövő harcosai. És neked erdélyi kálvinista népünk. A fegyver nemsokára sokunknak kezéből kihull, ti ragadjátok fel, ti csillogtassátok, ti vigyétek győzelemre, lelkipásztor társaim ifjú serege.”⁶⁸ Azt mondhatnók, hogy a militarista metaforákkal feltűzdelt oráció „nyelvi szertartása”, a kegyelet és a fejedelem előtti hódolat jegyében születő szónoki aktus úgy tulajdonít értelmet a közösségi emlékezetnek, hogy narrációját egy jövőbeni cselekvéshorizont belátása felől teszi funkcionálissá. A formális struktúrák szempontjából tehát az emlékbeszédek szisztematikusan kapcsolódnak egymáshoz, szervezőelvük alapvetően arra a meggyőződésre is épül, hogy a nemzet, vagy a szűkebb értelemben vett emlékező közösség mint felekezeti/kulturális entitás egy sajátos történeti időtudat tapasztalata mentén szerveződik, vagyis összetettségüknek alapvető formáját egy önmagában példaértékűnek tekintett, az emlékezet által folyamatosan újratermelődő kanonizált nemzeti hős cselekvésorientáló szerepe adja⁶⁹: „A hit, mely Bethlen Gábor lelkét és fegyverét vezette s diadalmaskodóvá tette az ő, - minékünk példányképül maradt – áldott életében.”⁷⁰

A Szekfű – Rugonfalvi affér tanulságai

„Nálunk székeleyknél nem szokott babra menni a játék, ha nemzeti érdekekről van szó”⁷¹ – írja Rugonfalvi Kiss István debreceni egyetemi tanár, aki

⁶⁷ Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi az irodalmi kultuszok esetében is, ahol a kultikus gyakorlatok kvázi-vallásos aspektusaiban a szakralizáció túlmutat a kizárólag vallási szférán és az evilági zsenikultusz fontos mozzanatává válhat. l. Dávidházi Péter, „*Iszonyodnám enmagam előtt*”. Egy írói Oidipus-komplexum drámája. In: Kalla Zsuzsa (szerk.), *Kegyelet és irodalom. Kultusz-történeti tanulmányok*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei. Bp., 1998.

⁶⁸ Jancsó Sándor, *A hit világgőzölő hatalma*. In: Református Szemle. 1929. 22. évf. 33–4. sz., 528.

⁶⁹ „Historical consciousness has a practical function: it bestows upon actuality a temporal orientation, an orientation that can guide action intentionally by the agency of historical memory. This function can be termed a »temporal orientation«.” Rüsen *i.m.* 68.

⁷⁰ Jancsó *i.m.* 526.

⁷¹ Rugonfalvi Kiss István, *Az átértékelt Bethlen Gábor – Válaszul Szekfű Gyulának*. In Uő., *Bethlen Gábor*. Attraktor. Máriabesnyő – Gödöllő, [1929] 2008. 72.

Szekfű Bethlen-életrajzára reflektálva, és „erdélyi véreinek” ajánlva ugyancsak életrajzzal válaszol, amelyben viszont hemzsegnek a Szekfűt ért kritikus megállapítások, többek közt a forráshamisításokat érintő vádak: „[...] a jeles társaság azt a Szekfű Gyulát engedte rá Bethlen Gáborra, aki nemzeti törekvéseink és nemzeti hőseink megértésében ezideig nagyon kevés érzéket árult el. [...] Mihelyt a munkát olvasom, azonnal megállapítom, hogy ez a korábbi hírhedt Szekfű-féle munkákon is tútesz a történelmi igazságok lelkiismeretlen lábbal taposásában, önkényes torzításokban, azzal a világos célzattal, hogy Bethlen Gábor emlékét akkor, amikor a közfigyelem feléje fordul, mikor az egész nemzet kegyeletes megemlékezésre készül, elhomályosítsa, és munkájával balhiedelmeket plántáljon a köztudatba.”⁷²

Rugonfalvi Kiss István először a Protestáns Szemle 1929. februári számában jelentette meg Szekfű-kritikáját, majd pedig ezt követően saját költségein kiadta „indulatos” Bethlen-életrajzát. A két történész közti ellentmondás számos esetben a vitaetika kérdéseként is fölfogható, nem hiába panaszkodik Rugonfalvi, hogy többszöri szóbeli figyelmeztetése után Szekfű nem hajlandó megfelelő tudományos vitába elegyedni vele, nem vesz tehát tudomást az eltérő nézőpontok létjogosultságáról.⁷³ „Normális irodalmi vitát Szekfű Gyulával nem lehet folytatni. Ő eddigi irodalmi vitáiban hagyományos és bíróság által is megbélyegzett gorombaságán kívül azzal tűnt ki, hogy mindig másról beszélt, mint megtámadott gyöngéiről [...]”⁷⁴ Szekfű ugyanis visszautasítja a Protestáns Szemle ajánlatát, miszerint válaszolhat Kiss István vádjaira. Időközben pedig a Magyar Kultúrában – amely egy nyíltan katolikus elfogultságú lap volt – Kritika és terror című válaszában érvei közt a legtöbbet emlegetett megállapítás a felekezeti identitások kérdését is érintette: „[...] az a körülmény azonban, hogy a Protestáns Szemlében megjelent cikknek ítéleteit kálvinista vezetőférfiú, kálvinista pódiumról terjeszti, világossá tette előttem, hogy legalább is *faux pas* volna, ha még ezek után bár-mivel is védekeznek.”⁷⁵ Rugonfalvi Kiss tulajdonképpen Szekfű ezen beállítottságával nem ért egyet, és nem tartja szerencsésnek a módszertani jártasság kérdésének áltbillentését hitvitázó elfogultságokká: „A Magyar Kultúra hasábjain azonban a Szekfű Gyula módszerével milyen könnyű egy tisztán tudományos vitát átformálni hitvitává, a legkíméletesebb és legszelídebb kritikát felfűjni ter-

⁷² Rugonfalvi *i.m.* 67.

⁷³ Az Erdélyi Szemle 1930. januári számában a névtelen szerző Szekfű–Rugonfalvi–Makkai párosban, sajátos modorral ismerteti az 1929-es Bethlen-életrajzok közti ellentmondásosságokat: „Bár-mennyire is tetszett tehát ennek a debreceni civissé változott rugonfalvi székeleynek keménykötésű, fulmináns attackja. Szekfű Gyula életrajzának elolvasása után, illetve tanulmányának elolvasása után önkéntelenül is azt kérdezi az ember magától: miért akar lemondani Kiss István tanár úr díszes katedrójáról és miért kell beverni a fejét Szekfű Gyulának volt cs. és kir. levéltáros, ugyancsak egy. tanár úrnak?”

⁷⁴ Rugonfalvi *i.m.* 72.

⁷⁵ Szekfű Gyula, *Kritika és terror*. In: Magyar Kultúra. 1929. 16. évf. 6–7 sz., 251.

rorra és mellékesen az üldözött nemes vad szerepében is tetszelegni [...]”⁷⁶ Rugonfalvi azonban a történetírás státusát illetően politikai kérdéseket is feszeget, vagyis a történeti reprezentáció „tisza tudományos” kérdéseit szorosan együtt érti a múlt politikai felhasználásaival: „Ha tehát ez a nagy politikus nemcsak Bethlen Gábor alakját, hanem Bocskay Istvánt és Erdély történelmi szerepét is elsilányítja, ezt csak azért teheti, mert az átértékelést e tekintetben is szükségesnek tartja, más szóval a torz visszatükrözés hibáján kívül politikai célokat is melenget.”⁷⁷

A felekezeti tényezők által befolyásolt történetírói kritika a múlt átértékelésében politikai kisajátításokat is észlel, vagyis a történetiség fogalmától markánsan eltérő nézetek szerint értelmezi. A vita tulajdonképpeni téje azon túl, hogy a múlt elbeszélésének kérdésessége szempontjából is relevánssá válhat, a kulturális emlékezet történetírás által megszabott módozatait is érinti, vagyis a történelmi tudás előállításának intézményesített gyakorlata mellett ennek közvetítettségét, a történeti tudatot formáló szerepét is megkérdőjelezi: „Mai körülményeink között nagyon meg kell gondolni, hogy a leszűrt, kétségtelen történelmi igazságokból is mit hirdethetünk népszerűen megírt történelmi munkákban.”⁷⁸ – írja Rugonfalvi, miszerint tehát a szakszerű történetírás által lefektetett szabályok ellenére is fennáll a lehetőség a múlt különböző perspektívákból szemlélhető elbeszélhetőségére.

Miközben tehát Rugonfalvi a hazafiság igen kényes kérdését a történelmi ismeretek népszerűsítése szempontjából is érinti, olyan retorikát használ, amelyre Szekfű is rájátszik, és aki látszólag az önmentegőzés beszédmódjában ugyan csak a forrásértelmezés „helyességét” problematizálja: „Ma is némi undorhoz hasonló kellemetlen érzés fog el, ha arra a sok nyomtatott szennyre gondolok, mellyel el akartak borítani, s melyen át kellett gázolnom. De ma nem azért védekezem az idézett vád ellen, mintha életkérdés volna számomra; R. Kiss István vádjára nem ér ennyire, s vele csak az ő félrevezetett protestáns testvérei érdekében foglalkozom, akiket sajnálok ha hazafias fellángolásukat egy ilyen nem létező »sárbarántás« ellenében pazarolnák el.”⁷⁹ Szekfű empatikus beszédmódja arról is árulkodik, hogy a tudományos történetírás módszertani „felfrissítése” által a forrásértelmezések a múlttól alkotott korábbi nézetekhez képest eltérő argumentációkat eredményezhetnek. Vagyis Szekfű Rugonfalvi kritikáját tulajdonképpen a módszertani invenciózusság felől marasztalja el, illetve úgy tünteti fel, mint amely nem képes lépést tartani a történettudomány fejlődési tendenciáival: „[...] R. Kiss Istvánnál az alapnál, a kútfői értékelésben, a logikus összeállításban vannak bajok, tételei ennél fogva inkább összezavarják a tárgyat, mint megvilágítják. Vegyük hozzá, hogy a modern történeti problémalátás nem

⁷⁶ Rugonfalvi *i.m.* 68.

⁷⁷ Uo. 70.

⁷⁸ Rugonfalvi *i.m.* 69.

⁷⁹ Szekfű *i.m.* 254.

igen látszik munkáin, melyek szeretnek régi divatú, hazafias frázi-sokkal operálni s akkor megértjük, hogy R. Kiss István történettudósi pályája, az én munkámba most bekapcsolódva, meglepetésszerűleg érte el a szélesebb körök érdeklődését.⁸⁰ Szekfű provokatív argumentációjában a történeti értékelés kérdését szorosán együtt érti egy bizonyos közösség befogadói tapasztalatával, munkáját többször is úgy tünteti fel, mint, amely a befogadói tapasztalatokat mozgósítva, azokat némiképp befolyásolva képes fölmutatni tudományos értékének újdonságát. Úgy tűnik, hogy nemcsak az életrajz tartalmi jellegzetességeit kívánja megvédeni, hanem azt a módszerességet hangsúlyozza, amely például a fejedelem kultikus alakjában csak annyit kíván meglátni, amennyit a korabeli források számára biztosítani látszanak. Azok a kritikák tehát, amelyek a szellemtörténet hasznosíthatóságát kérdőjelezik meg nemcsak a módszer tudományosság-kritériumai felől fogalmazzák meg kételyeiket, hanem legtöbbször kulturális elfogultságok és felekezeti tényezők aktivizálásainak segítségével bírálják a szellemtörténeti megközelítés egyoldalú hasznosítását.⁸¹ Úgy tűnik, hogy a szellemtörténet innovatív jellege koránt sem tekinthető oly áttetsző és semleges közegnek, hiszen módszertani ellentmondásossága különböző kutatási irányok konkretizálódásai során válik érzékelhetővé.⁸²

Ravaszh László a Bethlen-életrajzok reprezentációs kérdéseit az indulatos, elfogultságokkal terhelt reakciókhoz képest tárgyilagosabban ítéli meg, noha kritikájának központi témája éppenséggel a történetírói szubjektivitás kiiktathatlanságát érinti. A történetírás státusát taglaló ismeretelméleti vonatkozások tanulságai szerint ugyanis a múltból való beszámolók nemcsak a hiánypótló forrás-kiadványok, hanem ezek értelmezési kísérleteinek megvalósulási feltételei szerint is

⁸⁰ Uo. 253.

⁸¹ Zoványi Jenő például egy egész könyvet szentel Szekfű-kritikáinak, amelynek előszavában elutasító és bíráló modorban fogalmazza meg a szellemtörténeti módszer „kisajátításait” taglaló érveit: „Összegyűjtve adom e füzetben azokat a dolgozataimat, melyek ama történetirodalmi jelenségek ellen szólnak, amik a „szellemtörténet” köpenyében az egész magyar történelemnek a katholicismus javára való átértékelését célozzák és munkálják. Ide soroztam azokat is, melyek a „szellemtörténet” jelszavával megtévesztett protestánsok olyan munkásságát ismertetik, amelyből egészen nyilvánvaló, hogy sem jelszó-hangoztatás, sem csoportosulás, sem a mások lenézése, sem különlegessé avatott módszerek és szempontjaik arcanumul feltüntetése, sem valami titokzatos képesség sejtetése stb. nem elég ahhoz, hogy igazelmű és valamirevaló történelmet lehessen írni.” Zoványi Jenő, *Szekfű és társai történetírása*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R.T. Bp., 1938. 1.

⁸² A történetírói beszámoló tudományos racionalitásának problematikussága mellett találkozhatunk olyan szubverzív beszédmódokkal is, amelyek a Bethlen-életrajz megkonstruálását az informalitás, a humor, az élcelődés hangnemében tárgyalják. Az Erdélyi Szemle 1930. januári számában a székelly autonómia kérdésére rájátszó névtelen beszámoló fiktív interjúkat közöl Erdély nagyjairól, köztük Bethlen Gáborról: „Bethlen Gábor: Egész földi életemben Erdély kultúrájának emeléséért harcoltam. Ez a harc azonban nem emeli az erdélyi kultúra ügyét. Objektív ténymegállapítás végett azonban forduljon Szekfű Gyula tanár úrhoz.” Bartha Miklós, Petelei, Körösi Csoma, Bethlen Gábor, Dózsa György stb. szelleme nyilatkozott az új székelly forradalomról. In: Erdélyi Szemle, 1930. jan. 15. évf., 7. sz. 8.

értékelhetőek. Ravasz számára fontos kérdés tehát, hogy milyen kvalitásokat tulajdoníthatunk a forrásfeltárást követő történészi beszámoló valóságértékének, hiszen a múlt eseményeinek reprezentációja során óhatatlanul is fölmerülnek azok az „antinómiák”, amelyek a történetírás tudományos (forráscentrikus) és művészi (elbeszélő) jellegének összebékíthetlensége mellett szólnak.⁸³ Eszerint tehát a referencialitás illúziójában fogant olvasatokat alapvetően az a beállítódás jellemzi, amely kevésbé érzékeny a múlt lecsengett eseményei és ezen események elbeszéléssé alakításának elhatárolásakor. Vagyis Ravasz nem azt kifogásolja, hogy a történetírás olyan diszkurzív képződményként működik, amely kénytelen a saját eszköztárához mérten megjeleníteni a múlt „tulajdonéppeni értelmét”, hanem egy logikai csavarral azt hangsúlyozza, hogy egyetlen történészi beszámoló sem tarthat igényt a múlt eseményeinek átfogó, minden részletre kiterjedő reprezentációjára: „Miután egy emberi elme az, amelyen keresztül a múlt eseményei hozzánk szólnak, az emberi elme alkatától függ a megmutatandó életvalóságnak a képe is. Éppen úgy, mint a valóság képe függ annak az üvegprizmának a csiszoltaságától és színétől, amelyen át nézzük. Sohasem tévesztjük össze azt, amit látunk, azzal, ami tényleg volt, pedig sohasem fogjuk úgy látni, ahogy volt, csak mindig valamely prizmán és közvetítő lelken keresztül. – Épp ez a történetlátás áldása és átka.”⁸⁴

Nem kimondottan posztmodern sajátosság tehát az a vélekedés, amely a történelmi valóságot alapvetően szövegszerűnek tekinti, vagyis az „életvalóság” nyelvi megformáltságát nem a mimézis, hanem a teremtés, a konstruálás logikája alapján értelmezi. Ebben a megközelítésben a múlt eseményeinek reprezentációja épp olyan mértékben árulkodik arról, amit elhallgat, amit referenciális látóköréből kizár, mint arról, amelyet ténylegesen elbeszél: „A művészi igény kényszeríti az írókat a tények magyarázatára, azután értékelésére s az egészből színes, eleven kép megalkotására. A legegyszerűbb elbeszélő történetíró is primitív művész, mert már műalkotást végez azzal, amit elhallgat, mennyivel inkább azzal, hogy amit elmond, miképpen mondja el.”⁸⁵ A történetírói gyakorlat és a múlt referenciális valósága közti kapcsolat közvetett jellege tehát már nem egy organikus, lineáris, és determinisztikus eseménysorozatot tárhat elénk, hanem egymással versengő narratívák és készletések funkcióinak létjogosultságait is bizonyíthatja. Eszerint tehát a történetírás az a közeg, amelyben egyetlen perspektíva sem tarthat kiváltságos igényt a múlt elbeszélésének normatív pozíciójára. Vagyis a történelemnek mint diszkurzív képződménynek alapvető jellegzetessége, hogy miközben önmagát múltreferensként tünteti fel, arról is árulkodik,

⁸³ „A történetírás természetét egy antinómia fejezi ki. Nem lehet másképp történetet írni, csak a tényekre szorító teljes objektivitással; ez az egyik tétel. Nem lehet történelmet írni másképp, csak a tények egy szubjektív elmében tükröződő magyarázatával; ez az ellentétel.” Ravasz László, *Makkai Sándor Bethlen Gábor-könyve*. In: Erdélyi Helikon, 1929. 3. évf. 220–5.

⁸⁴ Ravasz *i.m.* 220.

⁸⁵ Uo. 220.

hogy milyen hipotézis szerint jön létre a történelmi narratíva szervezőelve, amelynek értelemtulajdonításai kapcsolhatóak a megismerő szubjektumok intencióihoz.

Ravasz tehát elsősorban a történetírói szubjektivitások különbségeiből kiindulva magyarázza a Bethlen-életrajzok elbeszélés-módozatait. Elismeri, hogy a perspektivizmus logikája alapján működő történetírói gyakorlat mindig egy bizonyos látószögéből kiindulva értelmezi a forrásokat, amely értelmezések nyilván a múltbeli tartalmakat is meghatározzák, befolyásolják: „Egy-egy történeti alaknak a feldolgozása, az irodalmi arca sohasem a történeti alakra jellemző elsősorban, hanem az írójára. [...] Az elbeszélte történelmi események sohasem arra a korszakra jellemzőek, amelyről szólnak, hanem arra, amelyben keltek.⁸⁶ Szekfű újszerűnek ható elbeszélésében Ravasz a szellem-történeti paradigma módszerességét látja, noha nem felejt el megjegyezni, hogy a tudományos racionalitás szigorával végzett forrásértelmezések nem egyenértékűek a fejedelem alakjának kultikus megközelítéseivel: „Ha nem is kifejezetten, de az öntudat alatt minden történeti ún. hőst bizony fakó legénynek tart, és csak akkor ismeri el róla az erkölcsi nagyságot, a hősiest, ha az kétséget kizáróan, teljesen megbízható tényekkel bebizonyítható. Pesszimista, fanyar, kiábrándító és keserű ez a fölfogás, néhol bizonyára igazságtalan is. De inkább lássunk néha igazi nagyságot megkicsinyítve, mint ezer törpét megnagyítva.”⁸⁷ Rugonfalvi álláspontját egyértelműen arról az oldalról közelíti meg, amely a forrásértelmezések szintetikus narratívákba rendezése mellett egyfajta többlettel járul hozzá a fejedelem történelmi jelentőségének megítéléséhez. Miközben tehát Szekfű alapvetően a tényeknek való megfelelés kényszere alatt áll, addig Rugonfalvi úgy jelenik meg, mint aki néha a források nyújtotta információkon túllépve mindinkább a fejedelem hősiességének kiélezésében érdekelt.

Mindkét történész esetében az elemzett forrásokhoz rendelt jelentéstulajdonítások a fejedelem uralkodói éveinek egyfajta történetiesítését végzik el. A vitában megmutatkozó álláspontjukat a magyar historiográfia-történet egyik momentumaként is fölfoghatjuk, amely a történelmi szöveg sajátos műfaj- és kifejezőmódjait kutatná, ezen túlmenően viszont megnyilatkozásait egyfajta metahistoriográfiai perspektívából is tárgyalhatjuk, amelyek a történészi nézőpontok megválasztásának és ezen nézőpontoknak alárendelt forrásértelmezések lehetőségfeltételeire is rávilágíthatnak.⁸⁸

⁸⁶ Ravasz *i.m.* 221. Jörn Rüsen a történeti tudat mechanizmusait vizsgálva hasonló következtetéseket fogalmaz meg, vagyis elismeri, hogy a múlthoz való viszony perspektivikussága alapján a múltbeli történések mindig a megértő szubjektum horizontja felől nyernek értelmet: „Past events do not possess any specific significance in themselves, but rather only in relation to an abstract idea of temporal change and human condition, valid for all times, a whole validity that is not limited to a specific event.“ Rüsen *i.m.* 73.

⁸⁷ Ravasz *i.m.* 221.

⁸⁸ Vö. Kisantal Tamás, *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái.* L'Harmattan – Atelier. Bp., 2003.

A Bethlen-életrajzok kritikus pontjai tehát azok, amelyekből kiderülhet, hogy a történelmi elbeszélés nemcsak megválasztja vizsgálatának tárgyát, rendszerezi a föltárt forrásokat, hanem egyúttal értelmezi is ezeket, vagyis maga dönti el, hogy a megismert forrásokból mit fog „ténynek” tekinteni. Szekfű alapvetően tág spektrumban mozogva értelmezi Bethlen cselekedeteit, a korabeli európai politikai kultúra platformjáról szemlélve az erdélyi fejedelemség is csupán egy apró hatalmi, politikai tényezőjét fogja képezni a világtörténelem menetének. Bethlen hősiessége leredukálódik a merkantilista, abszolutisztikus uralkodói rendszert kiépítő fejedelmi életformává, amelynek talán legtöbbször hangoztatott jellemzője a protestáns szellemben elgondolt nemzetegyesítés ábrándja volt. Igaz többször elismeri Bethlen uralkodói zsenialitását, azonban mindig igyekszik bevinni azokat a forrásokat is, amelyekkel összevetve fény derülhet a fejedelem uralkodói habitusának kérdéses pontjaira. Így például Bethlen politikai szabadság fogalma alatt egyértelműen a kálvinista hagyomány által meghatározott szabadságképet érti, miközben igyekszik Esterházy frazeológiáját idézni, amelyből kitűnik a katolikus felekezetű nádor szabadság fogalmának egyértelmű mássága. Rugonfalvi álláspontja a konkrét forrásértelmezések mellett valóban nem mellőzi a „hazafias frázisokkal” terhelt beszédmodort sem, hiszen érvelési technikáját, vitastílusát alapvetően befolyásolja a centenáriumi év emlékezési gyakorlatainak retorikája, vagyis az a formális nyelvhasználat, amely a kultikus gyakorlatokhoz közel álló megnyilatkozásokhoz viszonyítva történelmi elbeszélésének ezt a fajta használati lehetőségét is meghatározza.

Összehasonlítva a két szerző munkáját olyan kontrafaktuális narratívumok⁸⁹ működéseinek lehetünk tanúi, amelyekből kiderülhet, hogy a történelmi események perspektívafüggetlen reprezentációja fölszámolni látszik a determinisztikus látásmódot. Hiszen ha egyazon eseményről többféle beszámoló is megalkotható, akkor az egymással versengő narratívák a tárgyilagos ítéletalkotás többszempontúságát is bizonyítják.⁹⁰

Összegzés

Azt mondhatnók tehát, hogy a kulturális emlékezet tagoltsága szempontjából az 1929-es Bethlen-megemlékezések koránt sem látszanak oly homogén és jól körülhatárolható, illetve definiálható képződményeknek, hiszen a nemzeti ünnepek historikuma szerint a fentiekben említett események a maguk módján valamiképpen számolnak a hagyomány közvetítésében szerepet játszó kánon normáinak kodifikálásával, folyamatos szabályozásával.

⁸⁹ Vö. Modhorst, Mads, *From counterfactual history to counter-narrative history*. In: *Management & Organizational History*. 3. 2008.

⁹⁰ Vö: Gyáni Gábor, *Hamis és igaz a történelemben*. In Uő., *Relatív történelem*. Typotex. Bp., 2007. 208–20.

A korabeli források egyes részeiből kiindulva tehát az vehető észre, hogy a fejedelem alakját, uralkodói nagyságát taglaló megnyilatkozások a kulturális emlékezet által mozgósított múlttudat felől közelítenek a fejedelemhez, vagyis a csoportérzetét a szituatív meghatározottság alapján működnek. Ebben az esetben tehát az identitásrögzítést és ennek továbbítását az ünnepek és szertartások folyamatos újratermelődése és ismétlődésük szabályszerűsége biztosítja. A megemlékezések másfajta szervezőformái azonban a tudományosság-kritériumok, vagyis a két világháború közti magyar történetírás szakszerűsödésének, a múlt történeti átértékeléseinek és elbeszélhetőségének ellentmondásos folyamataiként is szemlélhetők. Vagyis nem mellőzhető az a kérdés, hogy a nemzetiség mint érték kategória fogalma, a nemzeti és regionális múlt normatív elbeszélhetősége hogyan válik a regionális öntudat és a felekezeti identitások által megszabott értékrend képződményévé. A Bethlen-ünnepségekhez kapcsoló kulturális emlékezeti formák által meghatározott hagyománytudat kanonikus rögzítettségében, amely a történeti Erdélyhez kötött liberális hagyományt is hangoztatta meglehetősen vitatható viszonyba kerül a kortársak önszemléletében máskor kevésbé reflektált hagyománykezelés egyrészt mitikus, másrészt a történeti tényekre szigorúan figyelő oldala. A transzszilvanista történelemszemlélet és hagyománytudat létjogosultságát tehát nem csak önmagában érdemes vizsgálni, hanem koncepciók, törekvések, értékrendek és elfogultságok egymásnak kontrasztot teremtő viszonyában is.

Feltételezhetjük tehát, hogy a felekezeti tényezők és történelmi narratívumok által befolyásolt megemlékezéseknek az „örök érvényűnek” tekintett történelmi igazságok újrafogalmazása és hasznosítása mellett egyaránt számolniuk kellett egy működőképes közösségi identitásminta megteremtésével és ennek reprezentációjával, illetve lehetséges történeti narrációk kivitelezésével is. Lényegbevágóan fontos tehát, hogy a kulturális emlékezet gyakorlatainak, a történeti narratívák és a hozzájuk tapadó elfogultságok képzetköreinek komparatív vizsgálata során milyen értelemben beszélhetünk a múlt instrumentalizálásának problémájáról, hiszen olyan megközelítésmódokkal van dolgunk, amelyek – miközben önmagukat autentikusként tüntetik fel – a múlt segítségével nem csak a jelent értelmezik, hanem ezzel egyúttal a múltat is átértelmezik, egy másfajta értékrendszer normái szerint használják fel. Ebből kifolyólag számolnak a történeti elbeszélések „plurális valóságával”, vagyis úgy állítják önnön érvényességüket, hogy eközben fölszámolják a „centrisztikus látásmódot”.

Bethlen történelmi jelentőségének megítélései ugyanis azt mutatják, hogy a fejedelem kultikus személye nem csak önmagában hordozza jelentőségét, hanem sokkal inkább különböző perspektívák, történeti tudatok ütközőpontjában válik a kollektív történelmi öngazolás és önbecsülés kényszere által meghatározott közösség célulvű identitásképzésének konstitutív alkotóelemévé. Eszerint a két világháború közti erdélyi kisebbségi emlékezéskultúra és a transzszilvanizmus ideológiai, kulturális, és társadalmi képzetkörei az egymással versengő

beszédmodok szempontjainak viszonylagosságait is magukban hordozzák, lehetővé téve azokat a tájékozódási kísérleteket, amelyek a jövővontakozásokra irányuló racionális cselekvéslehetőségeket és a dicső múltra emlékező „mitizált” történeti tudatot nem kizárólagosságukban, hanem egymást folyamatosan átjáró, újrafogalmazó, kiegészítő funkciójukban képesek láttatni.

NAGY ZOLTÁN

CULTURA DE COMEMORARE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ
A MINORITĂȚII MAGHIARE DIN TRANSILVANIA
(Rezumat)

În perioada interbelică, transilvanismul a funcționat ca o ideologie a identității, în cadrul căruia minoritatea maghiară din Transilvania a refolosit elementele istoriei ardelenene. În anul 1929, minoritatea maghiară a organizat o amplă mișcare comemorativă despre principele Transilvaniei Gábor Bethlen (1580–1629). Pornind de la problema opozițională dintre realitate și mit, suntem interesați în funcționarea conștiinței istorice în contrast cu formele și secvențele fixe și structurate ale istoriografiei, precum și în stabilirea rolului memoriei colective ca o formă a identității în opoziție cu disciplina trecutului. După primul război mondial, minoritatea maghiară devine o comunitate „liminală”, sau chiar „absentă” din punct de vedere politico-administrativ, în același timp născându-se *conștiința istorică*, care se bazează pe încercarea de a construi identitatea unei națiuni, a unei etnii, prin raportare la alte națiuni. Din acest punct de vedere, comemorarea cu aspecte istorice poate fi analizată nu numai ca o formă a culturii, cu noțiuni mitice, ci și ca un produs cultural cu aspecte *etice*, având ca scop transformarea comunității „liminale” într-o comunitate structurată de propria lui conștiință istorică.

ASPEKTUSELMÉLETEK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Egy általános aspektológiai keret kidolgozásának kérdései*

Az aspektualitás problémaköre egyike a legvitatottabb és a legváltozatosabb elméleti keretekben tárgyalt nyelvészeti témáknak. Általános elméletek sora igyekszik egységes és koherens magyarázatokat találni a terület problematikus jelenségeire úgy, hogy mindez összeegyeztethető legyen a rendkívül nagyfokú diverzitással, mely a főbb vizsgált kategóriák különböző nyelvekbeli megvalósulását jellemzi. E tanulmány a legfontosabb aspektus-elméletek összehasonlító vizsgálatából kiindulva próbál egységes aspektológiai alapvetést nyújtani egy későbbi tipológiai rendszer felvázolásához és a specifikusan a magyar nyelvben megfigyelhető jelenségek tárgyalásához.

Az itt következő 1. rész néhány aspektuselméleti munka alapvető állításait és a hozzájuk fűzött észrevételeket mutatja be, a 2. rész rendszerezi az ezek alapján megállapítható fő elméleti irányvonalakat és az elméletek számára problémát jelentő jelenségeket, ezek figyelembevételével rámutat egy egységes aspektuselmélet létrehozásának feltételeire, majd – a kompozicionalitás kérdésére is kitérve – kísérletet tesz egy aspektológiai keret felvázolására, a 3. rész pedig röviden összegzi a tanulmányban foglaltakat.

1. Aspektuselméleti áttekintés

Az aspektualitással kapcsolatos jelenségek vizsgálatának hagyománya a szanszkrit grammatikusokig vezethető vissza¹, és egészen napjainkig fontos kutatási területként szolgál a grammatikai, szemantikai, pragmatikai, pszicholingvisztikai vizsgálatok számára. A következő részek csupán egy töredékét tárgyalják az említett munkáknak, mégis bizonyos fokig elméleti bevezetőként szolgálhatnak az aspektualitás jelenségköréhez, mivel az áttekintésben képviselve vannak a főbb irányzatok, elméleti keretek és egyben a leggyakrabban hivatkozott elméletek.

A tárgyalt munkák nagyrészt megjelenésük időrendi sorrendjében kerülnek bemutatásra, és ezzel némiképp lehetőség nyílik a legújabb elméletek közti töréneti összefüggések könnyebb áttekintésére is.²

* A dolgozat korábbi változataihoz fűzött hasznos kritikai észrevételekért köszönetet mondok Kádár Editnek és Szilágyi N. Sándornak.

¹ Erről bővebben l. Binnick 1991: 171–2; Pátrovics 2004: 13, 185; Kiefer 2006: 260.

² Az elméletekben felhasznált nyelvi példák idézésekor a következőképpen járunk el: nagy általánosságban a szerzők által megadott eredeti példákat vesszük át, mellékelve a szemantikai

1.1. Vendler 1967

Zeno Vendler nyelvfilozófiai jellegű munkájában az arisztotelészi szituációs kategóriákat³ egy osztállyal kibővítve, árnyaltabbá téve négy csoportot különít el: állapotokat (pl. *szeret, tud* stb.), cselekvéseket (pl. *fut*), eredményeket (pl. *eléri a hegycsúcsot*) és teljesítményeket (pl. *rajzol egy kört*) jelölő kifejezéseket. Bár némiképp félrevezető lehet, hogy a nagy hatású munka kifejezésekről, illetve az egyes (angol) igék által implikált időszerkezeti sémákról beszél, nem nehéz belátni, hogy az említett kategóriák leginkább bizonyos szituációtípusokat jellemeznek, nem igeosztályokat⁴, az pedig, hogy a szerző nyelvi kritériumokat vezet be a kategorizáció alapjaként, kétségtelenül nagy előrelépést jelent a különböző szemantikai osztályokba tartozó igék formális leírása számára, nem indokolja viszont, hogy szigorúan igecsoportok/ predikátumtípusok elkülönítéseként tekintsük.

Az említett nyelvi (szemantikai) tesztek az egyes kategóriákba tartozó predikátumoknak bizonyos időmódosítókkal, aspektuális osztályokkal való kompatibilitására alapoznak. Az állapotigék például összeférhetetlenek a progresszív aspektussal⁵, ennek megfelelően a progresszív aspektusú predikátumot feltételező kérdésekre alapértelmezés szerint nem válaszolhatunk állapot jelentésű igével, a fennmaradó három kategóriához tartozó igtípussal viszont igen, vö.:

- (1) a. Mít csinálsz (éppen)?
- b. (Épp) futok/írok/dolgozom.
- c. #(Épp) tudok/szeretek valamit.

A fenti (1/a)-ra adott válaszként tehát az (1/b) által képviselt típus megfelelőnek minősül, (1/c) pedig szemantikailag–pragmatikailag (tehát nem nyelvtanilag) rosszulformált. Ezzel a teszttel elkülöníthető az állapotot jelölő predikátumok osztálya a többi kategóriába tartozókéétól.

értelmezésüket/értelmezéseiket, azokban a ritka esetekben viszont, amelyekben a példákkal szemléltetni kívánt jelenségek nem nyelvspecifikusak vagy egyszerű fordítással maradéktalanul visszaadhatóak magyar nyelven is (pl. az 1.1. rész példái), azoknak csak a magyar megfelelőjét közöljük. A szakterminusok fordításakor lehetőség szerint a magyar szakirodalomban használt alakokat vesszük át, vagy az eredeti terminus funkcióját megfelelően jelölő kifejezést alkalmazunk, mindkét esetben megadjuk azonban az eredeti terminust is.

³ Arisztotelész az eseménytípusok három osztályát különíti el: az állapotok, a cselekvések és a teljesítményeket és eredményeket tartalmazó energiák kategóriáját (vö. Kiefer 2006: 260).

⁴ Ezt hangsúlyozza Kiefer is a Vendler-féle kategorizáció bizonyos hiányosságainak indoklásakor (vö. Kiefer 2006: 261).

⁵ A progresszív aspektust a magyar nyelv nem grammatikalizálódott kategória formájában jelöli, ez a vendleri teszt viszont nem nyelvspecifikus, így a magyarra is alkalmazható, univerzális alkalmazhatósága pedig éppen a tárgyalt kategóriák szemantikai–pragmatikai jellegéből fakad (emiatt lehetséges a vendleri elméletet az eredeti angol példák helyett magyar nyelvi példákkal szemléltetnünk). A progresszív aspektusról bővebben lásd 1.2., 1.4., 1.10. részek.

Egy másik, hasonló kritériumegyüttes szolgál a határpontos és a határpont nélküli eseményeknek, tehát a teljesítmények és eredmények osztályának a cselekvések kategóriájától való elkülönítésére. Ennek eszköze az egyes igék – a magyar szakirodalomban *alatt* és *át/keresztül* névutós időmódosítók formájában megjelenő – határpontos és határpont nélküli időmódosítókkal való kompatibilitásának tesztelése:

- (2) a. Mennyi időn keresztül tolt a kocsit?/Fél órán keresztül tolt a kocsit.
- b. #Mennyi idő alatt tolt a kocsit?/#Fél óra alatt tolt a kocsit.
- c. Mennyi idő alatt rajzolt (meg)⁶ egy kört?/Húsz másodperc alatt rajzolt (meg) egy kört.
- d. #Mennyi időn keresztül rajzolt (meg) egy kört?/#Húsz másodpercen keresztül rajzolt (meg) egy kört.

Ezzel összefüggésben Vendler kiemel egy másik jelentős különbséget a határpontos és határpont nélküli események között: a (2/a)-ban szereplőhöz hasonló, határpont nélküli eseményekről elmondható, hogy időtartamuk minden egyes részintervalluma jellemezhető az adott esemény fennállásával, ezzel szemben pedig a (2/c) által példázott eseménnytípusra nem igaz ugyanez. Ha tehát valaki fél órán át tolt a kocsit/futott, elmondható, hogy ennek a félórás időintervallumnak bármely kiragadott részintervallumára igaz, hogy az illető személy tolt a kocsit/futott, abban az esetben viszont, ha valaki fél óra alatt futott egy mérföldet, vagy húsz másodperc alatt rajzolt egy kört, nem mondható el, hogy ennek a félórás/húsz másodperces időintervallumnak bármely részintervallumára igaz, hogy az illető személy futott egy mérföldet/rajzolt egy kört. Ennek oka, hogy a határpont nélküli események homogén természetűek, a határpontosak viszont komplexek, tehát különböző cselekvéssorozatokból tevődnek össze, és csakis ezeknek a hiánytalan elvégzése jelentheti az adott esemény megtörténtét. A határpont nélküli eseményeknek ezt a sajátosságát a későbbi aspektusirodalom részintervallum-kritériumnak is nevezi (l. még 1.4., 1.5., 1.8. részek).

Végül meg kell említenünk az egyetlen időpillanatot jelölő időmódosítókkal való kompatibilitás tesztjét is, melyet Vendler a progresszív aspektust alapértelmezésben nem megengedő két kategória (állapotok és eredmények) elkülönítésének egyik eszközeként jelöl meg. Az állapotok kategóriájához tartozó eseményeket jelölő predikátumok csak hosszabb intervallumot jelölő időmódosítókkal jellemezhetők, nem pedig pontszerűekkel, az eredménypredikátumok viszont ezzel ellentétes mintát követnek:

⁶ Az itt és a továbbiakban szereplő példák magyarra való átültetése gyakran több lehetőséget is megenged, mivel a magyar nyelvben – a gazdagabb morfológia révén – bizonyos jelentéskomponensek inkorporálódhatnak az igei lexémába, és ezzel gyakran egyértelműsíthetők a más nyelvekben többféle értelmezést megengedő szerkezetek; a példák fordításakor az ilyen esetekben feltüntetjük a fő alternatívákat. E tanulmány nem tárgyalja a nyelv- és aspektustipológiai kategóriák közötti különbségeket.

- (3) a. (Pont) délben elértem a hegycsúcsot/észrevettem a repülőt.
 b. #Öt percen keresztül elértem a hegycsúcsot/észrevettem a repülőt.
 c. Három évig gyűlöltem őt.
 d. #Hétfőn (pont) délben szerettem őt.

Az itt bemutatott osztályozás és a felsorolt kritériumok, illetve ezeknek továbbfejlesztése – annak ellenére, hogy eredetileg nem egy aspektológiai munka keretében fogalmazódtak meg – fontos részét, gyakran kiinduló alapját képezik a későbbi aspektuselméleteknek.

1.2. Comrie 1976

Comrie monografikus munkája a leggyakrabban idézett aspektuselméletek közé tartozik. A szerző az aspektust az esemény belső időszerkezetével hozza összefüggésbe, elhatárolva azt az eseményen kívüli időt jelölő igeidők kategóriájától. Definíciója szerint az igeidők az esemény idejét mindig egy másik időponthoz viszonyítják (általában a beszéd idejéhez), az aspektus, illetve a különböző aspektuális kategóriák viszont az esemény belső időszerkezetének szemléleti módját jelölik.⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy az aspektus eszerint az események szemléleti módja, tehát nem feltétlenül eleve kódolt szemantikai jegye az egyes szituációkat, eseményeket jelölő predikátumoknak.⁸ A legfőbb e mellett szóló érv, hogy ugyanarra az eseményre önellentmondás nélkül utalhatunk különböző aspektuális formákat használva (vö.: Comrie 1976: 3–4).

Mielőtt bemutatásra kerülnek az elmélet főbb tételei és az azokkal kapcsolatos kérdések, célszerű kitérnünk az aspektus jelölési módjaira, illetve arra, hogy az elmélet mely nyelvi szinthez tartozó kategóriának tekinti azt. Comrie hangsúlyozza, hogy az *aspektus* kifejezés használata korántsem egységes a szakirodalomban, hiszen utalhat a lehetséges szemantikai oppozíciókra, viszont gyakran korlátozódik kizárólag a grammatikalizált oppozíciókra. Ahogy bizonyos nyelvekben nincs grammatikai eszköze az időjelölésnek, ugyanúgy megfigyelhető, hogy egyes nyelvekben nincs grammatikalizálódott eszköz bizonyos szemantikai aspektuális oppozíciók, kategóriák kifejezésére. Az aspektusjelölés grammatikalizált formája történhet a morfológia szintjén (pl. a spanyol perfektív és im-

⁷ “As the general definition of aspect we may take the formulation that ‘aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation’. [...] Aspect is not concerned with relating the time of the situation to any other time-point, but rather with the internal temporal constituency of the one situation; one could state the difference as one between situation-internal time (aspect) and situation-external time (tense)” (Comrie 1976: 3–5).

⁸ Comrie az aspektualitás körébe tartozóként tárgyalja az egyes szituációs jegyeket is (pl. pontszerűség, durativitás, iterativitás, telikusság, atelikusság, statikusság, dinamikuság), ám azokat elhatárolja az általa vizsgált aspektuális kategóriák szegmensétől (vö. Comrie 1976: 41–51). Az efféle jegyeket az 1.4. részben részletesen tárgyaljuk.

perfektív igealakok esetében) vagy a mondatnak egy magasabb szintjén, perifrasztikus kifejezések segítségével (pl. az angol progresszív szerkezetek esetében). Az itt tárgyalt munka szemantikai aspektuális kategóriákat vizsgál, attól függetlenül, hogy azok grammatikalizálódott kategóriák-e.

A két fő kategória a perfektív és imperfektív aspektus, szembenállásuk lényege pedig a következő: a perfektív aspektus funkciója, hogy egységes egészként ábrázolja az eseményt, nem mondva el semmit annak belső szakaszairól, szerkezeti felépítéséről, ezzel szemben viszont az imperfektív aspektus láttatja az esemény belső struktúráját, illetve egy belső nézőpontból ábrázolja az adott eseményt (vö.: Comrie 1976: 16; 24). Ez az aspektuális oppozíció a következő, különböző nyelveken megadott példa segítségével szemléltethető:

- (4) John was reading when I entered.
 Ivan čital, kogda ja vošel.
 Jean lisait quand j'entrai.
 Juan leía cuando entré.
 Gianni leggeva quando entrai.
 'János (épp) olvasott, mikor bementem'
 (Comrie 1976: 3)

A (4) alatti mondatok első felében szereplő imperfektív alakú predikátumok (*was reading/čital/lisait/leía/leggeva*) a meghatározás szerint belülről láttatják az olvasás eseményét, láthatóvá téve annak belső szerkezetét, a mondatok második felében szereplő perfektív alakok (*entered/vošel/entrai/entré/entrai*) viszont egészében ábrázolják a bemenés eseményét, tekintet nélkül annak belső szerkezetére. A következőkben részletesebben áttekintjük e két fő aspektuális kategória definícióit és jellemzőit, kiemelve azokat a további kérdéseket is, amelyekre a Comrie-féle meghatározás támaszt.

Az egyes aspektuális kategóriák leírásakor Comrie nagy hangsúlyt fektet a hagyományos aspektusirodalom téves értelmezéseinek bemutatására, azoknak tisztázására és magyarázatára. A leggyakoribb téves értelmezések között szerepel, hogy a perfektív alakok használata rövid, az imperfektívéké pedig hosszú időtartamú eseményekre utal, illetve hogy a perfektivitás terminativitást, tehát az adott cselekvés befejeztét implikálja.⁹ Az előbbi kapcsán a fentebb már említett sajátosság szolgáltatja a legfőbb ellenérvet: amint azt (5/a–b) is mutatja, ugyanarra a megtörtént eseményre perfektív és imperfektív alakok használatával is referálhatunk, ebből pedig az is következik, hogy általában véve hosszú időtartamú eseményt is ábrázolhatunk perfektív szemlélettel (vö. (5/c–d)), illetve rövid időtartamú eseményt is ábrázolhatunk imperfektív szemlélettel (vö.: (5/e–f)):

⁹ A félreértelmezés a magyar aspektusirodalomban is jelen van, annál is inkább, mivel a *perfektív* terminus szinonimjaként itt használatos a *befejezett aspektus* kifejezés is.

- a. He read that book. '(El)olvasta azt a könyvet (perf.)'
- b. He was reading that book. '(Épp) azt a könyvet olvasta (imperf.)'
- c. Il régna trente ans. 'Harminc évig uralkodott (perf.)'
- d. Il régnait trente ans. 'Harminc évig (harminc éven át) uralkodott (imperf.)'
- e. John wrote a number on the paper. 'János egy számot írt a papírra (perf.)'
- f. John was writing a number on the paper. 'János (épp) egy számot írt a papírra (imperf.)'

(Comrie 1976: 17)

A perfektivitás és terminativitás gyakori azonosítása kapcsán Comrie kiemeli, hogy míg az utóbbi kifejezetten az esemény befejeztére való utalás eszköze, az előbbi nem helyez hangsúlyt az ábrázolt esemény egyik fázisára sem, tehát a befejezésre sem, hanem inkább egészében láttatja azt, és – bár a perfektív alakok az esetek nagy részében valóban a terminativitás jelentéselemével társulnak – nem indokolt a perfektivitás definíciójába bevonni ezt a jegyet is. Ehhez véleményem szerint adalékul szolgál a terminatívakkal ellentétes, ingresszív (kezdő) jelentésű perfektív alakok létezése is.

További lényeges kérdéseket támaszt az imperfektivitás meghatározása, mely szerint az imperfektív aspektuális formák az eseményt belülről ábrázolják, annak belső időbeli struktúrájára fektetve a hangsúlyt. Az itt megismételt definíció első része elfogadható, második fele azonban ebben a formában nehezen értelmezhető, mivel a konkrét nyelvi példák alapján sem világos, hogy hogyan utalhatunk az imperfektív alakú predikátumokkal az általuk ábrázolt esemény belső időszerkezetére.¹⁰ A (4)-ben szereplő imperfektív alakok, az (5/f) és az ezekhez hasonló példák tehát valóban belső nézőpontból ábrázolják az eseményt, annak belső struktúrájára azonban nem történik explicit utalás.

Magának a Comrie-féle rendszerezésnek a kontextusában is problémát jelent a fenti meghatározás, hiszen az imperfektív aspektus mint gyűjtőkategória eszerint magában foglal olyan, eltérő sajátosságokat mutató alkategóriákat is, mint a progresszív vagy akár a habituális aspektus. Az aspektuális kategóriák Comrie-féle rendszerezését a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

(6)

Perfective (perfektív)	Imperfective (imperfektív)	
	Habitual (habituális)	Continuous (folyamatos)
		Non-progressive (nonprogresszív)

(Comrie 1976: 25)

¹⁰ Ezt tekinti a Comrie-féle meghatározás egyik legproblematisabb elemének az 1.3. részben bemutatott Dahl 1985 is (l. Dahl 1985: 76).

A szerző kiemeli ennek kapcsán, hogy a nyelvek megoszlának annak tekintetében is, hogy az itt említettek közül hány kategória létezik bennük az imperfektivitás kifejezésére. Egyes nyelvekben egyetlen kategória jelöli az imperfektivitást, másokban léteznek bizonyos alkategóriák a felsoroltak közül (tehát nem feltétlenül mindegyik), ismét másokban pedig olyanokat találunk, amelyek csak egy részét hordozzák a megadott definíció szerinti imperfektív jelentéselemeknek. Ez a megfigyelés azonban nem oldja fel az imperfektivitás kategóriájával kapcsolatos problémákat, hiszen egy gyűjtőkategória általános meghatározásának ki kell terjednie a különböző alcsoportok összességére. Az itt leírtak alátámasztására és néhány további problematikus elem szemléltetésére szolgál két kiemelt kategória, a habituális és a progresszív aspektus bemutatása.

A habituális aspektus, melyet gyakran rokonítanak az iterativitás ismétlődést kifejező kategóriájával, olyan történet, szituáció ábrázolásának eszköze, amely egy hosszabb időintervallumot jellemez, oly módon, hogy az nem alkalmi történésként, hanem a teljes periódust jellemző szituációként értelmezhető. A nyelvi példákat figyelembe véve elmondható, hogy az iteratív jelleg gyakori, de nem kötelező velejárója a habitualitásnak: amennyiben a történet, szituáció természetéből adódóan időben hosszán fenntartható, nincs szükség erre a jelentéselemre (pl. *the Temple of Diana used to stand at Ephesus* 'Diana temploma Epheszosznál állt'), ugyanakkor nem is kizárt a megléte (pl. *the policeman used to stand at the corner for two hours each day* 'a rendőr minden nap két órát állt a sarkon'). Bizonyos nyelvekben, mint például az angolban és az oroszban, a habituális alak használata feltételezi, hogy a leírt történet(ek), szituáció(k) a beszéd idejében már nem állnak fenn, ez az implikáció viszont egyrészt nem univerzális, másrészt felszámolható annak explicit tagadásával. Végül pedig ki kell emelnünk a habitualitás másik fontos jellemzőjét, miszerint kompatibilis szinte minden egyéb aspektuális jelentéstípussal, például a perfektív vagy progresszív aspektussal (vö. (7/a–b)), illetve szinte minden eseménytípust jelölő predikátumnak lehet ilyen alakja (vö. Comrie 1976: 27–30).

- (7) a. When I visited John, he used to recite his latest poems.
'Amikor meglátogattam Jánost, (mindig) elszavalta a legújabb verseit'
- b. When I visited John, he used to be reciting his latest poems.
Amikor meglátogattam Jánost, (mindig épp) a legújabb verseit szavalta'

Az itt felvázolt sajátosságok alapján indokoltnak tűnik kétségbe vonni, hogy a habitualitás az imperfektív aspektus egyik alelete lenne. Ennek oka, hogy nem illik rá az imperfektivitás meghatározásának egyik eleme sem: azzal, hogy egy ismétlődő vagy konstans szituációt egy hosszabb időszakasz jellemzőjeként ábrázolunk, ugyanúgy nem teszünk utalást annak belső időbeli struktúrájára, mint ahogy a többi imperfektív kategória sem, ugyanakkor nem mondható el az sem, hogy a hasonló alakok használatával belső nézőpontból ábrázoljuk az adott szituációt. Ez utóbbit támasztja alá az is, hogy a habituális szemlélet kompatibilis

a perfektív aspektussal is, nemcsak a nonprogresszív vagy progresszív folyamattal (l. (7/a)).

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a habitualitás több okból sem tekinthető az imperfektív aspektus alkategóriájának, és ha az aspektuális kategóriák közé soroljuk is, mindenképpen a Comrie által felvázolt rendszernek egy ettől eltérő szintjén kellene felvennünk ezt a kategóriát (a habitualitás kategorizációjáról l. még 1.4. és 1.9. részek). Az itt bemutatott rendszerezés keretei közt maradvra erre a (8/a–b)-ben szereplő két lehetőség tűnhetne a legmegfelelőbbnek.

8) a.

Perfektív		Imperfektív			
Habituális	Egyszeri	Nonprogresszív		Progresszív	
		Habituális	Egyszeri	Habituális	Egyszeri

b.

Habituális			Egyszeri		
Perfektív	Imperfektív		Perfektív	Imperfektív	
	Nonprogresszív	Progresszív		Nonprogresszív	Progresszív

A másik kiemelt kategória a progresszív aspektusé, melyre érvényes a megadott meghatározás második része, tehát használatakor egy belső nézőpontból ábrázoljuk az adott eseményt. A progresszivitás sajátossága Comrie szerint – amellet, hogy előrehaladó folyamatot jelöl –, hogy különbözik az imperfektívitás egészétől, mivel az tartalmazza a habituális aspektus kategóriáját is, és mivel egy szituáció tekinthető habituálisnak anélkül, hogy progresszívként ábrázolnánk. A folyamatosság (*continuousness*) meghatározása pedig eszerint: olyan imperfektívitás, amelyet nem habituális szemlélet határoz meg (vö. Comrie 1976: 33). A definíció több okból is problematikus: egyrészt nem rögzíti a kategória lényegi sajátosságait, másrészt önmagából, tehát magából a rendszerezésből következik, ezen kívül pedig – amint azt már fentebb láthattuk – a habitualitás nem zárja ki sem a perfektív, sem pedig a folyamatos (tehát progresszív vagy nonprogresszív) aspektuális formákat, következésképp egy progresszív habituális alakot (pl. (9/a)) alapján véve ugyanúgy progresszívnak kell tekintenünk, mint egy nem habituális jelentésű progresszív alakot (pl. (9/b)).

- (9) a. When I visited him, he used to be playing in the garden.
 'Amikor meglátogattam, (mindig) a kertben játszott (épp)'
 b. When I visited him, he was playing in the garden.
 'Amikor meglátogattam, (épp) a kertben játszott'

Magának a progresszivitás kategóriájának az általános definíciója az állapotjelentés kizárására épít: progresszív aspektusnak tekinti általában a progresszív jelentésnek a nem állapotjelentéssel való kombinációját.¹¹ Ez azon a

¹¹ "(...) we can give the general definition of progressiveness as the combination of progressive meaning and nonstative meaning" (Comrie 1976: 35).

megfigyelésen alapszik, hogy az állapotigék osztályáról általában elmondható, hogy inkompatibilisek a progresszív aspektussal:

- (10) a. John knew/*was knowing that he was speaking too quickly.
 b. Juan sabía/*estaba sabiendo que hablaba demasiado de prisa.
 'János tudta/*épp tudta, hogy túl gyorsan beszél'

(Comrie 1976: 34)

A (10/a–b)-hez hasonló példák figyelembevételével valóban elmondható, hogy az állapotigék természetüknél fogva nem összeegyeztethetők a progresszív jelentéssel, ez viszont az effajta igék szemantikájából és bizonyos nyelven kívüli szabályszerűségekből következik: egy statikus, változást nem feltételező szituációt nem ábrázolunk folyamatban lévő eseményként. A progresszív aspektus Comrie-féle meghatározásának legrelevánsabb eleme tehát továbbra is az, hogy az effajta szemlélet folyamatban lévő eseményt ábrázol, az összes többi sajátosság ebből a fő szemantikai jegyből következik.¹² A formai sajátosságokat illetően a szerző megjegyzi, hogy néhány nyelvben kötelező a progresszív jelentés kifejezéséhez progresszív formát használni (pl. az angolban), más nyelvekben pedig a specifikus progresszív alak használata fakultatív, tehát a nonprogresszív alak¹³ használata sem zárja ki a progresszív jelentést (pl. a magyar, olasz vagy spanyol nyelvben) (vö. Comrie 1976: 33).

1.3. Dahl 1985

Dahl átfogó tipológiai munkájában – néhány pontosítástól, kiegészítéstől eltekintve – nagyrészt Comrie 1976-hoz hasonlóan értelmezi az aspektus kategóriáját és az ahhoz tartozó jelenségeket. A továbbiakban csak néhány, a Comrie-étől különböző és e tanulmány számára releváns általános megfigyelést tárgyalunk.

Az aspektuális kategóriák jelölésére vonatkozóan Dahl is különbséget tesz a grammatikai és lexikális aspektus szegmensei között: megfigyelhető, hogy a nyelvek egy része bizonyos aspektuális kategóriákat grammatikai eszközökkel fejeznek ki (ezt nevezzük grammatikai aspektusnak), a nyelvek mindegyikére

¹² Ezt az is kellőképp bizonyítja, hogy a különböző nyelvekben gyakran különböző szabályszerűségek érvényesülnek arra vonatkozóan, hogy mely igékből alkotható progresszív forma. A *lát, hall* jelentésű igéknek például angolban nincs progresszív alakjuk (**I am seeing you there under the table* 'épp látlak ott az asztal alatt'), a portugál nyelvben viszont van (*Estou te vendo lá embaixo da mesa*). Ennek kapcsán Comrie is arra a következtetésre jut, hogy ezek a nyelvek abban különböznek, hogy beszélőik a hasonló eseményeket kifejező igéket állapot- vagy folyamatjelentésüként kategorizálják (vö.: Comrie 1976: 35). A progresszivitás meghatározó funkciója azonban változatlanul a folyamatban lévő eseményként való ábrázolás.

¹³ Bár a megnevezés félrevezető, hiszen vonatkozhat általában bármely nem progresszív aspektuális kategóriára, a *nonprogresszív* terminust itt a Comrie-féle rendszerezésnek megfelelően kizárólag nem progresszív folyamatos aspektusként értelmezzük.

igaz viszont, hogy az igei lexémákat eltérő inherens aspektuális jelentés (*Aktions-art*) jellemzi (ez a lexikális aspektus). A lexikális és grammatikai aspektus megkülönböztetése azonban nem minden esetben egyértelmű. Az olyan esetekben, ahol a derivációs morfológia különbözteti meg egy oppozíció tagjait (pl. az orosz aspektusrendszerben), eltérő vélemények vannak arról, hogy grammatikai kategóriának tekinthető-e az aspektus. Ennek oka, hogy a deriváció definíció szerint új lexémát hoz létre, következésképp tekinthető a lexikonhoz tartozó jelenségnek is, így azonban az előbbiek alapján a perfektív–imperfektív oppozíció is az inherens aspektuális jelentések kategóriájába tartozna (vö. Dahl 1985: 26–7). Dahl a grammatikalizáció és lexikalizáció közötti különbséget Comrie 1985-tel egyetértve két paraméter interakciója alapján értelmezi: a kategóriák kötelező jelölése és a morfológiai behatároltság alapján (vö. Dahl 1985: 23).

A perfektív–imperfektív megkülönböztetés ún. ekvipolens oppozíció, mivel általában véve nem tekinthető egyik elem sem egyértelműen jelöletlen kategóriának. A perfektivitás meghatározásakor Dahl rámutat arra, hogy a Comrie által is használt totalitás alapú definíció nem állja meg a helyét a kategória általános jellemzéseként, mivel nem érvényes minden olyan (nyelvspecifikus) kategóriára, amelyre azt alkalmazzák. Ezt a (11/a) kérdésre adott, (11/b) tartalmú válaszok nyelvenkénti különböző aspektusú formáival támasztja alá.

- (11) a. What did your brother do after dinner yesterday?
       'Mit csinált a testvéred tegnap vacsora után'
       b. He WRITE letters 'Leveleket ÍR'

A legtöbb, perfektív–imperfektív oppozíciót tartalmazó nyelvben a perfektív alakot használják ebben a kontextusban, van azonban néhány kivétel is, például az orosz, ahol az imperfektív alak használatos itt is. Ennek oka Dahl szerint, hogy ebben a nyelvben a behatároltság fontos kritérium az aspektuális forma kiválasztásakor¹⁴ (vö. Dahl 1985: 75–6).

Dahl elmélete szerint a perfektív ige tipikusan egyetlen, általában múltbeli, egységes egészként szemlélt, telikus (tehát célra irányuló, behatárolt) eseményt jelölő predikátum, melyet általában egy kezdeti állapotból annak ellentétjére való átváltásnak tekinthetünk.¹⁵

A szerző tesz néhány lényeges észrevételt az imperfektivitással kapcsolatban is: viszonylag kevés olyan nyelv van, ahol léteznek külön imperfektív és progresszív alakok, mégis ezek az esetek és néhány eltérő szemantikai–disztribúciós jellegzetesség is világossá teszik, hogy e két kategóriát el kell határolnunk egymástól. A legfőbb megkülönböztető sajátosságok a következők: a progresszív

¹⁴ Ezzel ellentétes álláspontot képvisel az 1.8. részben bemutatott Borik–Reinhart 2004.

¹⁵ "A PFV verb will typically denote a single event, seen as an unanalysed whole, with a well-defined result or end-state, located in the past. More often than not, the event will be punctual, or at least, it will be seen as a single transition from one state to its opposite, the duration of which can be disregarded" (Dahl 1985: 78).

általában független az időjelölési kategóriáktól (azaz a nyelvekben általában létezik múlt, jelen és jövő idejű alakja is); a progresszívból, szemben az egyszerű imperfektívvel, ritkán képezünk habituális jelentésű mondatokat; a progresszív – amint azt nagyon sok más szerző is megfigyelte – nagy általánosságban csak dinamikus eseménytípusokat jelölő predikátumokra alkalmazható, szemben az imperfektív alakokkal, amelyek gyakran alkalmazhatóak statikus eseményt kifejező igékre is; és végül: a jelölés módjának szempontjából is különböznek ezek a kategóriák (vö. Dahl 1985: 92–3).

1.4. Dowty 1986

Dowty 1986-os munkája a narratív diskurzus szemantikai értelmezése, ezen belül az eseménysorrend-interpretáció problémaköre kapcsán tárgyalja az aspektuális osztályokat, melyeket az intervallumszemantika eszközeivel ír le. Az általa elkülönített aspektuális kategóriák megegyeznek az arisztotelészi kategóriákkal, tehát a Vendler-féle teljesítmények és eredmények ebben az osztályozásban azonos csoportba tartoznak, mivel a szerző nem tartja relevánsnak a durativitás jegyét, azzal érvelve, hogy az eredmények nem tekinthetők pontszerű eseményeknek.

Dowty kiemeli, hogy nem egyedül az ige határozza meg a mondat aspektusát, hanem egyéb mondatrészek is szerepet játszanak az aspektuális kategóriák jelölésében. Bizonyos elemek egyértelműsítik azokat a határozatlan eseteket, melyekben kontextus nélkül nem eldönthető, hogy milyen eseménytípust jelöl az adott kifejezés. Ilyen funkciója van a határpontos és határpont nélküli időhatározók használatának (pl. *John read a book in two hours/for two hours* 'János két óra alatt/két órán keresztül olvasott (el) egy könyvet'), bizonyos PP-knek, NP-knek (pl. *John walked* 'János sétált/ment': cselekvés; *John walked to the station* 'János a megállóhoz ment': teljesítmény; *John walked a mile* 'János sétált/ment egy mérföldet': teljesítmény), illetve az NP argumentumok nyelvtani számának (pl. *John noticed the rare seashell on the beach* 'János észrevette a ritka kagylókat a parton': eredmény; *John noticed rare seashells on the beach* 'János ritka kagylókat figyelt meg a parton': cselekvés) (vö. Dowty 1986: 39). Az aspektus kompozicionális kifejezési módjai szorosan kapcsolódnak az ige szemantikájához, azon alapszanak, így a mondataspektus meghatározásának is a szemantika szintjén van helye.¹⁶

Magát a három aspektuális osztályt Dowty a részintervallum-kritérium vonatkozásában mutatott eltérő minták alapján különíti el. Az állapotot és cselekvést kifejező mondatok teljesítik a részintervallum-kritériumot, az általuk

¹⁶ „[...] it is surely the semantic properties of verbs [...] that are responsible for the ultimate aspectual properties of the sentences in which they appear, and a syntactically based classification of the aspectual interaction of all of these kinds of constituents would simply recapitulate work that has to be done in the lexical and compositional semantics anyway” (Dowty 1986: 40).

kitöltött intervallum minden részintervallumára fennálnak, a teljesítmények / eredmények osztályára viszont ennek ellentéte igaz: egy mondat teljesítményt / eredményt fejez ki, ha a leírt esemény által kitöltött időintervallumnak egyik részintervallumára sem áll fenn az esemény egésze (vö. Dowty 1986: 41–2).

Az itt megadott három kategória leírása alapján tehát igés szerkezeteket, mondatokat kategorizálhatunk. Dowty álláspontja szerint a progresszív aspektusú igét tartalmazó mondatok, illetve a tagadó és modális mondatok – az intervallumszemantika alapján – mindig állapot jelentésűek, hiszen az állapotokra jellemző mintát követik a részintervallum-kritérium szempontjából (vö. Dowty 1986: 44).

1.5. Smith 1991

Smith aspektuselméletében egyaránt szerepet kapnak a vendleri eseménytípusok és a Comrie és Dahl által is meghatározott aspektuális kategóriák, hiszen ebben az elméletben az aspektus, illetve az aspektuális jelentés definíció szerint az e két komponensre vonatkozó információból tevődik össze. A mondatok tartalmazznak tehát az eseménytípusra és a nézőpontra vonatkozó információkat is, melyek egymástól függetlenek annak ellenére, hogy az ezeket jelölő kategóriák gyakran egybeesnek. Az eseménytipológia szegmensét Smith alapján szituációs aspektusnak (*situation aspect*), a szemléletmódét pedig nézőpont-aspektusnak (*viewpoint aspect*) nevezzük, ezeknek mibenlétét pedig a szerző példáival szemléltetjük:

- (12) a. Mary walked to school. 'Mari iskolába ment'
 b. Mary was walking to school. 'Mari épp ment az iskolába'
 c. Mary walked in the park. 'Mari sétált a parkban'

(Smith 1991: 5)

Az itt idézett három példamondatra is érvényes az az általános megállapítás, hogy a szituációs aspektust az ige és annak argumentumai, a nézőpont-aspektust pedig valamilyen grammatikai morféma jelöli (vö. Smith 1991: 8). Ebből az is következik, hogy az aspektust eleve mondatszintű kategóriának kell tekintenünk, amit Smith az olyan mondatpárok eltérő aspektusával indokol, mint (12/a) és (12/c). Szituációs aspektus tekintetében (12/a–b) természetes végponttal rendelkező eseményeket ír le, mindkettő a teljesítmények (*accomplishments*) osztályába sorolható, (12/c) viszont természetes végpont nélküli eseményt ábrázol, és a cselekvések (*activities*) osztályába tartozik; nézőpont-aspektus tekintetében pedig (12/a) és (12/c) tartoznak azonos kategóriába, hiszen mindkettő totális nézőpontból ábrázolja az adott eseményt, és ezzel ellentétben (12/b) részleges nézőpontból ábrázol.

A szituációs aspektus kiválasztása bizonyos jegyek szerint kategorizált, behatárolható szituációtípusok alapján történik, tehát – a lehetséges konceptualizációs különbségeket leszámítva – konvencionálisan adottnak tekinthető, az öt fő

kategória pedig a következő: állapotok (pl. *tud spanyolul; boldog* stb.), cselekvések (pl. *fut; almát eszik* stb.), teljesítmények (pl. *tönkreteszi a gépet; iszik egy pohár vizet* stb.), szemelfaktív események (pl. *köhög; koppan* stb.) és eredmények (pl. *eléri a hegycsúcsot; felismeri a jegyellenőrt* stb.). Látható tehát, hogy ebben az osztályozásban a vendleri négy szituációs típus mellé bekerült a szemelfaktív, tehát pillanatnyi események kategóriája is.

A nézőpontaspektus kiválasztása viszont kevésbé kötött, hiszen annak a függvénye, hogy a beszélő mennyit kíván láttatni az ábrázolt eseményből. Emiatt Smith a nézőpontaspektust találóan egy fényképezőgép lencséjéhez hasonlítja, mivel ezek az aspektuális kategóriák abban különböznek, hogy az esemény egészére vagy annak csak egy részére fókuszálnak. A megközelítésmód bizonyos mértékben összeegyeztethető Comrie aspektusdefiníciójával is, viszont jelentős kategóriális eltéréseket fedezhetünk fel a kettő között. Ennek a szegmensnek a fő aspektuális kategóriái a perfektív, imperfektív és semleges nézőpont. A továbbiakban részletesen is bemutatjuk a szituációs és a nézőpontaspektus alapvető sajátosságait és az azokkal kapcsolatos főbb kérdéseket.

Smith a következő táblázat segítségével összegzi a szituációs jegyek mentén felvett értékek szerinti elkülönülést, ezzel rávilágítva az egyes eseménytípusok közötti hasonlóságokra és különbségekre is (vö. Smith 1991: 30):

(13)

Szituáció	Statikus	Duratív	Telikus
Állapot	+	+	–
Cselekvés	–	+	–
Teljesítmény	–	+	+
Szemelfaktív	–	–	–
Eredmény	–	–	+

Az említett jegyeket a szakirodalom gyakran különálló aspektuális osztályoknak tekinti statikus/dinamikus, duratív/pillanatnyi illetve telikus/atelikus aspektuális kategóriákat elkülönítve a perfektív/imperfektív oppozíció mellett¹⁷, rendszerezésében azonban ezek az itt bemutatottakhoz hasonlóan aspektuális / szituációs jegyekként szerepelnek. A statikusság jegye alapján a szituációtípusok két kategóriáját különítjük el: az állapotokét (*states*), melyek [+Statikus] jeggyel rendelkeznek, és az eseményekét (*events*), melyek [–Statikus] jeggyel rendelkeznek, tehát dinamikusság, változás jellemző rájuk, és általában ágentivitást implikálnak. A durativitás a szituációk időtartamára vonatkozó kritérium: a [+Duratív] jegyű szituációk bizonyos, több pontból álló időintervallumot felté-

¹⁷ Beedham 2005 például az aspektust általánosan az esemény időbeli lefolyásának módját kifejező eszközként határozza meg, az aspektuális kategóriák felsorolásakor pedig a következő osztályokat különíti el: perfektum, progresszív, statikus, telikus, atelikus, perfektív, imperfektív és duratív aspektus (vö. Beedham 2005: 19).

teleznek, a [–Duratív] jegyűek pedig pillanatnyi (vagy akként konceptualizált) eseményeket jelölnek. A telikusság jegye az események végpontjára vonatkozik: a [+Telikus] jegyű események célra irányulnak, így egy természetes végponttal rendelkeznek, melynek elérésekor valamilyen állapotváltozás történik, a [–Telikus] jegyű, tehát atelikus események végpontja viszont tetszőleges, az esemény tehát nem irányul célra (vö. Smith 1991: 29–30).

A szituációs aspektus szempontjából elkülönített öt alapeset képezi e szegmens központi kategóriáit, ezeken kívül vannak azonban származtatott (*derived*) és elmozdított fókuszú (*shifted*) szituációtípusok is. Mielőtt részletesebben is áttekintjük a felsorolt szituációtípusokat és azoknak származtatott, illetve elmozdított fókuszú variánsait, röviden szólnunk kell e kategóriák jelölési módjáról.

Smith az aspektust kompozicionális kategóriaként tárgyalja, kiemelve, hogy az ige központi szerepet tölt be a különböző aspektuális kategóriák jelölésében, vannak azonban egyéb elemek, amelyek alakíthatják, felülírhatják az igei konstelláció aspektuális értékét, mint például az ige NP argumentumai, adjunktumai. Az elmélet szerint az egyszerű igei konstelláció rendelkezik egy bizonyos alapértelmezés szerinti aspektuális értékkel, melyből NP-k, prepozíciók, adverbiumok, affixumok vagy egyéb elemek hozzáadásával származtatott vagy elmozdított fókuszú aspektuális kategóriákat képezhetünk. Mindezekhez az elemekhez aspektuális értékek rendelődnek a lexikonban: minden ige rendelkezik valamilyen inherens aspektuális értékkel, mely azáltal állapítható meg, hogy az milyen aspektuális jegyekkel járul hozzá egy maximálisan egyszerű mondat aspektuális kategóriájának meghatározásához. Az igék alapvető jegyei a fentebb felsorolt [±Telikus], [±Statikus] és [±Duratív], ám ezek közül Smith csak a telikusságra vonatkozó elkülönítéseket szemlélteti részletesen:

(14) a. <i>walk</i> ('sétál')	v[–Telikus]	<i>Mary walked.</i> 'Mari sétált'
b. <i>build</i> ('épít')	v[+Telikus]	<i>Sam built a house.</i> 'Sam épített egy házat'
c. <i>un + tie</i> ('kiold')	v _[pref] [+Telikus] + v[+Telikus]	<i>Bill untied the knot.</i> 'Bill kioldotta a csomót'
- (Smith 1991: 73)

A prepozíciók aspektus szempontjából releváns főbb jegyei a [Lokatív] és a [Direkcionális], az NP argumentumoké pedig a [Megszámlálható] és a [Kumulatív], nem világos azonban, hogy létezik-e egyazon argumentum két alakjára vonatkozó hierarchikus elkülönítés. A leírtak alapján (14/b) igéje telikus egy maximálisan egyszerű konstellációban, ez tehát azt feltételeznél, hogy a tárgynak alapértelmezés szerint megszámlálhatónak kell lennie, mivel kumulatív tárgy esetében már megváltozik az aspektuális érték, a konstelláció atelikus jegyűvé válik. Ha viszont a különböző jegyű névszói argumentumokat aspektuális szem-

pontból egyenértékűnek tekintjük, akkor magának az igének sem eldönthető az inherens aspektuális értéke, mivel ez esetben két alternatív maximálisan egyszerű konstellációval kell számolnunk.¹⁸ Ezek alapján tehát magának az igének sem lehet egyetlen inherens aspektuális értéke, hanem csupán alternatív aspektuális értékeket társíthatunk hozzá. A kérdésnek egyrészt általában az igeaspektus szintjén, másrészt a Smith-féle alapszintű és származtatott vagy elmozdított fókuszú aspektuális osztályok elkülönítésében van relevanciája, így az aspektuskutatás leglényegesebb és legvitatottabb kérdései közé tartozik (e problémakörhöz kapcsolódnak az 1.4, 1.7, 1.9 és 1.11 részekben bemutatott elméletek is).

Smith angol nyelvi példákra alapozva mutatja be elméletét, maguk a kompozicionális szabályok viszont nyelvenként különböznek, így jelentős változtatásokkal alkalmazhatók olyan nyelvekre, mint például az orosz (vö. Smith 1991: 72). A továbbiakban az angol nyelvi példákkal szemléltetett kategóriákat és az azokhoz kapcsolódó fő kérdéseket mutatjuk be.

Az állapotok fontosabb jellemzői, melyek a szituációs jegyek mentén felvett értékekből adódnak: teljesítik a már említett részintervallum-kritériumot, tehát egy bizonyos időintervallumot jellemző állapot egyaránt jellemzi annak bármely részintervallumát is, és inkompatibilisek a dinamikusságot, ágenticitást és telikusságot feltételező kifejezésekkel, alakokkal, vö.:

- (15) a. *Mary is knowing the answer. 'Mari éppen tudja a választ'
 b. #John deliberately believed in ghosts. 'János szándékosan hitt a szellemekben'
 c. #Tom hated her in an hour. 'Tamás egy óra alatt gyűlölte őt'¹⁹

Az állapotok különböző nézőpontaspektusokkal való kombinálhatósága nyelvenként változó, és elmondható, hogy általában a perfektív–imperfektív opozíció kifejezése nem lehetséges az állapotot kifejező mondatokban (jelen esetben a (15/a)-ban szereplő progresszív alakot a dinamikusságot feltételező szerkezetek egyik példajaként kezeljük, figyelmen kívül hagyva a jelenség univer-

¹⁸ Megjegyzendő, hogy a megszámlálható és a kumulatív tárgyi argumentumok esetében az egyenrangúként való értelmezés mellett szól, hogy bár a többes számú névszók alapesetként való tekintése ellen felhozható az az érv, hogy a lexikonban az egyszerű, egyes számú alakok szerepelnek, nincs hasonló érv a kumulativitást inherens szemantikai jegyként tartalmazó névszók esetében. Bizonyos szempontból tehát ésszerűnek tűnhet például az *alma* alakot elsődlegesnek, az *almák* alakot pedig másodlagosnak, illetve származtatottnak tekinteni egy aspektuális hierarchiában, semmi sem indokolná azonban, hogy az *alma* típusú [Megszámlálható] jegyű főneveket ugyanígy alapértelmezés szerintinek tekintsük a *fagylalt* típusú, inherens (a szó szemantikájában, nem pedig grammatikai elem formájában kódolt) [Kumulatív] jegyű főnevekkel szemben. A maximálisan egyszerű igei konstelláció meghatározása tehát nem eléggé kidolgozott a Smith-féle elméletben.

¹⁹ A mondat abban az esetben rosszulformált, ha a határozó nem az állapothoz vezető folyamat időtartamára utal, hanem az állapot teljes időtartamára, tehát annak befejeztét is tartalmazó időintervallumra.

zálításának kérdését). A származtatott állapotok fő csoportját Smith rendszerében a habituális jelentésű mondatok képezik. Az elmélet szerint a habituális mondatok szemantikailag állapotok, mivel nem konkrét eseményeket jelölnek, és mivel az ismétlődő események az ilyen mondatokban nem értelmezhetők eseményeként, hiszen időstruktúrájuk egyetlen, nem differenciált időszakaszt ír le. A következő példák tehát származtatott állapotokat jelölnek:

- (16) a. Fido regularly chased cats. 'Fido rendszeresen macskákat kergetett'
 b. Fiona was often in love. 'Fiona gyakran volt szerelmes'
 c. Fred frequently walked to school. 'Fred gyakran ment gyalog iskolába'
 (Smith 1991: 40)

A cselekvéseket – az állapotokhoz hasonlóan – homogenitás jellemzi, egyetlen (egymást követő vagy ismétlődő szakaszokból álló) folyamatot feltételeznek, így teljesítik a részintervallum-kritériumot, viszont alapvetően dinamikusak, fenntartásuk erő kifejtést igényel, végpontjuk pedig tetszőleges. Ennek megfelelően a cselekvéseket jelölő kifejezések kombinálhatók dinamikusságot, időtartamot jelölő szerkezetekkel, de nem egyeztethetők össze telikusságot jelölő adverbiumokkal, vö.:

- (17) a. Mary pushed the cart for an hour. 'Mari egy órán át tolt a kocsit'
 b. ?Mary pushed the cart in an hour. '?Mari egy óra alatt tolt a kocsit'
 (Smith 1991: 47)

A fentiekből az is következik, hogy ha egy imperfektív alakú predikátummal kifejezett cselekvés fennáll egy bizonyos időintervallumra vonatkoztatva, akkor annak perfektív megfelelője is igaz lesz, az alábbi (18/a)-ból tehát automatikusan következik (18/b) is:

- (18) a. The kitten was chasing his tail. 'A macska (épp) kergette a farkát'
 b. The kitten chased his tail. 'A macska (meg)kergette a farkát'
 (Smith 1991: 47)

Egy alapszintű cselekvést kifejező mondat állhat egy atelikus ige és komplementumainak, vagy egy telikus ige és annak atelikusságot feltételező komplementumainak együtteséből. Az előbbi esetre példa a (18)-ban és (19/a)-ban szereplő cselekvés, az utóbbira pedig (19/b–c). A második esetben a [–Telikus] jegyet biztosíthatja kumulatív vagy megszámlálhatatlan entitást jelölő tárgy (vö. (19/b)) vagy durativitást jelölő adverbium (vö. (19/c)), ezeket viszont Smith elkülöníti a származtatott cselekvéseket kifejező alakoktól, melyeknek igei konstellációi alapszinten más kategóriába tartozó eseményt fejeznek ki (vö. (20/a–b)). A származtatott cselekvéstípus tipikus esetei a ciklikusságot vagy iterativitást kifejező szerkezetek.

- (19) a. Tom ate an apple. 'Tamás (meg)evett egy almát'
 b. Tom ate apples. 'Tamás almákat evett'
 c. Tom was eating all summer. 'Tamás egész nyáron evett'
- (20) a. Mary coughed for an hour. 'Mari egy órán át köhögött'
 b. We fed the puppy for an hour. 'Egy órán át etettük a kutyust'

Sok szerkezet szituációs aspektusa az ige NP argumentumának függvényében változik: megszámlálhatatlan (*uncountable*) NP argumentum esetén a cselekvések kategóriájába tartoznak, megszámlálható (*countable*) NP argumentummal viszont teljesítmények lesznek (vö. (19/a–b)). Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy az elkülönítés alapján nem egyértelmű ebben a rendszerben az alapszintű és származtatott cselekvések közötti határvonal, mivel Smith a telikus igéket tartalmazó konstellációkat is az alapszintű cselekvések kategóriájába sorolja, ha azok [–Telikus] jegyet kifejező komplementumokkal párosulnak, a származtatott szituációs típus jellemzőjeként pedig az alapszintű szituációs típus komplementumok általi felülírását nevezi meg. Ennek kapcsán is felmerül a már tárgyalt kérdés, hogy a két alternatív vonzatstruktúrával rendelkező igék vagy az olyan tranzitív igék esetében, melyeknek egyaránt lehet megszámlálható és kumulatív jegyű tárgya, melyik alternatíva alapján határozható meg a predikátum alapszintű szituációs aspektusa.

A teljesítménypredikátumok olyan komplex eseményeket jelölnek, melyek egy folyamatból és egy állapotváltozásból állnak. A leírt esemény folyamat-szakasza elválaszthatatlan a természetes végpont elérésétől, tehát kizárólag az állapotváltozás beálltával tekinthető megtörténtnek. Smith a teljesítmény-predikátumokkal együtt járó állapotváltozások főbb típusaiként a következőket sorolja fel: érintett tárgy (*affected object*): *bend an iron bar* 'meghajlít egy vasrudat', *wrinkle a dress* 'összegyűr egy ruhát'; létrehozott tárgy (*constructed object*): *build a house* 'épít egy házat', *write a letter* 'ír egy levelet'; elfogyasztott / megsemmisített tárgy (*consumed object*): *destroy a house* 'lerombol egy házat', *drink a glass of wine* '(meg)iszik egy pohár bort'; érintett experiens (*affected experiencer*): *amuse Mary* 'elszórakoztatja Marit'; útvonal kifejezése és/vagy cél elérése (*Path-Goal*): *walk to the lake* 'a tóhoz megy/sétál', *work from 2 to 3* '2-től 3-ig dolgozik' (vö. Smith 1991: 52).

A teljesítményt kifejező mondatok egyik disztribúciós tulajdonsága, hogy megszámlálható NP argumentumú igei konstellációt kell tartalmazniuk, mivel ez biztosítja a [+Telikus] jegy megtartását, ellenkező esetben már cselekvést kifejező predikátumról beszélünk, amint azt (19/a–b) esetében is láthattuk. (19/b)-nek nincs természetes végpontja, így határozatlan ideig fenntartható cselekvést ír le, (19/a) viszont a megszámlálható tárgyi argumentum által beépített végpontot tartalmaz, így a teljesítmények kategóriájába sorolható.

További, alapvetően a telikusságból adódó disztribúciós–szemantikai sajátosság, hogy a teljesítményt kifejező igés szerkezetek kombinálhatók határ-pon-tos időmódosítókkal, de nem kombinálhatók, vagy jelöltnek minősülnek a határ-

pont nélküli adverbiumokkal (vö. (21/a–b)), illetve kétértelműek *majdnem* határozóval (vö. (21/c)).

- (21) a. Mary walked to school in an hour. 'Mary egy óra alatt ment iskolába'
 b. ?Mary walked to school for an hour. 'Mari egy órán át ment iskolába'
 c. Mary almost walked to school. 'Mari majdnem elment az iskolába'
 (Smith 1991: 54)

(21/c) kétértelműsége abból fakad, hogy a határozó vonatkozhat az esemény folyamatszakaszának kezdőpontjára, vagy csupán a természetes végpont elérésére.

A teljesítménypredikátumok kombinálhatók a perfektív és imperfektív nézőponti aspektussal, és ha egy bizonyos időintervallumra vonatkozó, teljesítményt kifejező mondat perfektív formában igaz, akkor annak imperfektív formájú megfelelője is igaz lesz, (22/a)-ból következik tehát (22/b) is.

- (22) a. The students built a float during the noon hour yesterday.
 'A diákok tegnap építettek egy tutajt a déli órában'
 b. The students were building a float during the noon hour yesterday.
 'A diákok tegnap (épp) egy tutajt építettek a déli órában'
 (Smith 1991: 55)

A szemelfaktív predikátumok megelőző és szukcesszív szakasz nélküli, egyszerű, pillanatnyi eseményeket írnak le, melyeknek – konceptualizációs szinten – egybeesik a kezdeti és végpontja. Ezek a predikátumok inkompatibilisek határpont nélküli, duratív időmódosítókkal, az imperfektív nézőponti aspektussal, és a telikusság tesztként alkalmazott határpontos időmódosítókkal is, így az efféle kombinációkat tartalmazó mondatok csak akkor nem agrammatikusak, ha újraértelmezett, származtatott szituációs aspektust fejeznek ki, vagy nem a leírt esemény idejére vonatkoznak. Az újraértelmezés ilyenkor mindig pragmatikai szükségszerűség, hiszen az alapszintű szemelfaktivitás összeegyeztethetetlen ezekkel a kategóriákkal.

- (23) a. John was coughing. 'János köhögött'
 b. Bill was knocking at the door. 'Bill kopogtatott az ajtón'
 c. John coughed in 5 minutes. 'János öt perc alatt köhögött'

A fentebbi (20/a) és (23/a–b) mondatok csak iteratív értelmezést engednek meg, tehát bizonyos időintervallumon belül többször ismétlődő eseményeket írnak le, és a származtatott cselekvések kategóriájába tartoznak. A határpontos időmódosítót tartalmazó (23/c) sem agrammatikus, világos azonban, hogy a határozó itt sem az esemény időtartamára utal, hanem valamilyen, azt megelőző folyamathoz viszonyítja a szemelfaktív esemény megtörténtét (a köhögés egy

bizonyos, kontextuálisan adott esemény után öt perccel történt meg) (vö. Smith 1991: 56).

A szemelfaktív eseményt leíró mondatokban Smith rendszerezése szerint szerepelhetnek intranszitiv és tranzitiv igék megszámlálható NP argumentumokkal, így a *The bird flapped his wing* 'A madár meglebbentette a szárnyát' szemelfaktív eseményt ír le (vö. Smith 1991: 58). Ez azonban bizonyos esetekben nem egyeztethető össze a szemelfaktív szituációs aspektusnak tulajdonított jegyekkel, hiszen például az itt idézett példamondat esetében van természetes végpont, így a predikátum [+Telikus] jeggyel rendelkezik, és ennek alapján leginkább az eredmények osztályába sorolható.

Az ötödik szituációs aspektus az eredmények kategóriája. Az eredményt jelölő mondatok olyan pillanatnyi eseményeket írnak le, melyeknek van természetes végpontjuk, eredményük tehát állapotváltozás. Szerkezetüket illetően fontos, hogy társíthatunk hozzájuk valamiféle megelőző folyamatszakaszt, de ez nem szükségszerű, és ez a folyamatszakasz konceptuálisan nem része az eseménynek, tehát elválasztható az eseménytől. Az eredmény megtörténte nem feltételez megelőző folyamatszakaszt, egy eredményhez vezető folyamatszakasz pedig nem feltételez megtörtént teljesítményt (vö. Smith 1991: 60).

Az eredménypredikátumokkal együtt járó állapotváltozások főbb típusai az érintett tárgy: *break a cup* 'eltör egy csészét', *tear a paper* 'eltép egy lapot'; a létrehozott tárgy: *imagine a city* 'elképzél egy várost', *define a parameter* 'meghatároz egy paramétert'; az elfogyasztott/megsemmisített tárgy: *explode a bomb* 'felrobbant egy bombát'; és az érintett experiens: *see a comet* '(meg)lát egy üstököszt' (vö. Smith 1991: 61).

Az eredményt kifejező mondatok tartalmazhatnak határpontos időmódosítót, ám ezekben az esetekben az adverbium ingresszív jelentést implikál, az esemény tehát az adott időintervallum végén történik meg (vö. (24/a–b)), határpont nélküli, duratív időmódosítókkal viszont nem kompatibilisek az eredménypredikátumok, az efféle grammatikus kombinációk csakis származtatott cselekvéseket eredményezhetnek (vö. (24/c–d)).

- (24) a. The bomb exploded in a minute. 'A bomba egy perc alatt felrobbant'
 b. We reached the top in 5 minutes. 'Öt perc alatt elértük a csúcsot'
 c. ?We reached the top for 5 minutes. 'Öt percen keresztül értük el a csúcsot'
 d. The firecracker exploded for 5 minutes. 'A petárda öt percen át robbant (robbangatott)'

(Smith 1991: 62)

A különböző nézőponti aspektusokkal való kombinálhatóság szempontjából Smith szerint a nyelvek eltérő mintákat követhetnek. Néhány nyelvben az eredménypredikátumok időszerkezete nem tartalmaz megelőző folyamatszakaszt (pl. a kínaiiban), és így ezek a predikátumok egyáltalán nem kaphatnak imperfektív formát, más esetekben viszont (pl. az angolban vagy egyes orosz

jelentések kifejezését a szakirodalom általában fázisaspektusnak nevezi, és gyakran különálló aspektuális szintként tárgyalja.

A származtatott szituációs aspektusok ezekkel ellentétben olyan komplex struktúrákat jelölnek, melyeket nem a fókusz elmozdításával képezünk. Ebbe a kategóriájába a már említett habituális és a többszöri eseményeket jelölő mondatok (*multiple-event sentences*) tartoznak. A habituális mondatok – amint azt a (16)-beli példákkal szemléltettük – származtatott állapotok, és bármilyen alapszintű szituációs kategóriából képezhetőek; a többszöri eseményt jelölő (iteratív) konstellációk származtatott cselekvések, aleseményeik pedig lehetnek teljesít-mények, eredmények és szemelfaktív események (ez utóbbi esetet (23/a-b) példái szemléltetik).

Ezeknek a származtatott kategóriáknak a jelölése nyelvenként eltérő módon valósulhat meg: egyes nyelvekben specifikus morfémák jelölik őket, más nyelvekben azonban ilyen morfémák, szerkezetek hiányában bizonyos szemantikai–pragmatikai elvek, szabályszerűségek alapján történik a gyakran többértelmű formák interpretációja. Az egyes szerkezet típusok többértelműsége, illetve ennek a többértelműségnek a foka nagyban függ a nyelvtipológiai tényezőktől: minél gazdagabb egy nyelv morfológiája, annál kevesebb az ilyen esetek előfordulása (vö. Smith 1991: 75). A szerző ezen észrevétele a származtatott szituációs aspektusokra vonatkozik, figyelembe véve azonban az igék inherens szituációs aspektusa által felvetett problémát, melyet a kompozicionalitás kapcsán már érintettünk, a megfigyelés kiterjeszhetőnek tűnik az alapszintű kategóriák eseteire is. Az angol nyelvben az igéknek gyakran van két alternatív szituációs aspektusa, ezzel szemben az olyan, gazdag morfológiájú nyelvekben, mint az orosz (és bizonyos mértékig a magyar is) az esetek többségében már az igei morfológia szintjén egyértelműen megállapítható az inherens szituációs aspektus.

A mondat aspektuális jelentésének másik szegmense a nézőpontaspektus, mely a szituációs aspektustól teljesen független rendszert alkot. Smith elméletében minden mondatnak van nézőpontaspektusa, amely nélkül a szituáció-típusra vonatkozó információ nem értelmezhető, vagyis a szemantikai értelmezés számára az eseménynek csak a nézőpontaspektusban fókuszált része elérhető.

Az egyik lehetséges nézőpont a perfektív, mely az adott esemény kezdő- és végpontját is tartalmazza, tehát egységes egészként ábrázolja azt. Ennek a kategóriának a különböző szituációs aspektusokkal való összeférhetősége nyelvenként eltérő mintát mutathat: egyes nyelvekben mindegyik szituációs típusra alkalmazható, másokban pedig csak a [–Statikus] jegyűekre. Smith jelölt perfektív aspektusként tárgyalja a perfektum kategóriáját, mely egyszerre mutat ige-időre és aspektuális kategóriára vonatkozó jellegzetességeket is (a perfektumról részletesebben lásd 1.6., 1.10. részek).

A perfektívvel oppozíciós párt alkotó imperfektív aspektus jellemzője, hogy az adott esemény egy részét láttatja, és fókuszán kívül esik az esemény végpontja. Az általános imperfektív aspektus bármely szituációs aspektussal kom-

binálható, a progresszív aspektus pedig csak dinamikus, azaz [–Statikus] eseményekkel. Jelölt imperfektív fókuszról az imperfektív aspektusnak a már tárgyalt eredménypredikátumokkal való kombinációjakor, illetve az ún. rezultatív imperfektívumok esetében beszélhetünk. Ez utóbbit a szerző az olyan angol mondatokra vonatkoztatja, mint (27/a–b), amik egy megelőző esemény eredményét fejezik ki. Megjegyzendő, hogy a hasonló mondatok a beszélő számára leginkább egyszerű állapot jelentésű konstellációknak minősülnek.

- (27) a. John was sitting in a chair. 'János egy széken ült'
 b. Your socks were lying on the bed. 'A zoknid az ágyon hevert'

A harmadik nézőpontaspektus a semleges nézőpont, amely az olyan, aspektuálisan alulspecifikált mondatokat jellemzi, melyekben nincsen sem perfektív, sem imperfektív aspektusjelölő eszköz, és nem sorolhatóak be egyik kategóriába sem, viszont mindkét értelmezés vonatkozatható rájuk. A semleges aspektus gyengébb a perfektívénél, mivel megenged nyílt szemléletmódot, és erősebb az imperfektívénél, mivel nem enged meg lezárt értelmezést. Smith e kategória létrehozását elméleten belüli és bizonyos nyelvi példák alapján megfogalmazott érvekkel indokolja. Rendszerezése számára azért lényeges egy ilyen kategória elkülönítése, mivel így lehetségessé válik az elméletnek az olyan nyelvekre való kiterjesztése, mint a finn vagy az eszkimó, melyekben nincs explicit nézőpontaspektus-jelölés. Az egyik nyelvi példa, ami Smith szerint a semleges aspektus létezését bizonyítja, a francia jövő idő.

- (28) a. Jean chantera quand Marie entrera dans le bureau.
 'János énekelni fog, amikor Mária belép az irodába'
 b. Jean dormira quand Marie entrera dans le bureau.
 'János aludni fog, amikor Mária belép az irodába'

(28/a)-ban az éneklés eseménye értelmezhető már folyamatban levőként, tehát imperfektívként, vagy a belépéskor megkezdődőként, tehát az esemény kezdőpontját is tartalmazó fókusszal. Ezek az alternatív értelmezési lehetőségek (28/b) számára már nem adtak, mivel maga az ige imperfektív fókuszú valószínűsít. Néhány további, kínai és navahó indián nyelvből vett példa alapján Smith empirikusan is indokoltnak tartja a semleges aspektus kategóriájának elhatárolását (vö. Smith 1991: 120–2).

1.6. Klein 1994

Klein az aspektust a Reichenbach-féle időviszonyítási kategóriákhoz²² hasonló eszközök segítségével definiálja. Rendszerének három alapeleme a szituá-

²² A Reichenbach-féle tipológiáról l. Borik–Reinhart 2004: 12–3; Kiefer 2006: 16–21.

cióidő (*time of situation*: TSit), mely az adott esemény fennállásának idejére vonatkozik, és a reichenbachi eseményidőnek feleltethető meg; a megnyilatkozás ideje (*time of utterance*: TU), amely az adott megnyilatkozás kimondásának idejére vonatkozik, és a reichenbachi beszédidőnek felel meg; valamint a tematikus idő (*topic time*: TT), amely azt az időt jelöli, amelyre vonatkozóan az állítást tesszük, és a reichenbachi referenciaidőnek feleltethető meg. A *The light was on* 'égett a villany' mondat esetében például el kell különítenünk a szituációidőt, tehát azt az időintervallumot, amelyre fennáll, hogy égett a villany, a megnyilatkozás idejét, ez esetben a jelent, és a tematikus időt, tehát azt az időszakaszt, amelyre vonatkozóan állítjuk a szituáció fennállását (vö. Klein 1994: 3).

Magukat az aspektuális kategóriákat Klein a szituációidő és a tematikus idő egymáshoz kapcsolásának módozataiként definiálja. E két kategória egymáshoz viszonyulásában három fő alakzat lehetséges: (1) a szituációidő tartalmazza a tematikus idő egészét (*TT INCL TSit*), (2) a szituációidő részlegesen tartalmazza a tematikus időt (*TT AT TSit*), vagy (3) a tematikus idő teljesen kívül esik a szituációidőn (*TT EX TSit*). Ez utóbbi kategória kétféleképpen valósulhat meg: a tematikus idő megelőzheti (*TT BEFORE TSit*) vagy követheti (*TT AFTER TSit*) a szituációidőt. Az eddig bemutatott szakirodalomban használt terminusok közül az első alakzat az imperfektív aspektussal, a második a perfektívvel feleltethető meg, a harmadik alakzat első aletete a perfektumnak, második aletete pedig a prospektív aspektusnak felel meg. Különbséget kell azonban tennünk az aspektus mint fogalmi–szemantikai kategória (*notional category of aspect*) és a grammatikai aspektus (*grammatical category of aspect*) között. A szemantikai kategóriákat a beszélők a megfelelő lexikális tartalmakat kifejező szavak kiválasztásával fejezik ki, a grammatikai kategóriák pedig a hasonló jelentések kifejezésére kialakult grammatikai eszközök használatát feltételezik. Az, hogy egy nyelvben van grammatikai aspektusjelölés, nem jelenti azt, hogy aspektusrendszere leírható a lexikális tartalmaktól függetlenül, illetve a két kategória interakciójának figyelembevétele nélkül (vö. Klein 1994: 99–100).

Az elmélet másik fontos komponense a lexikális tartalom alapú kategorizáció, mely nagyrészt annak felel meg, amit Comrie és Dahl inherens aspektuális jelentésnek, Smith pedig szituációs aspektusnak nevez. Klein kategóriáinak elkülönítését az ún. TT-kontrasztra alapozza, mely a bizonyos lexikális tartalmaknak a különböző tematikus időkhöz való kapcsolásakor mutatott sajátosságaként értelmezhető. Egy bizonyos tematikus idővel (TT₁-hez) kapcsolt LC₁ kifejezés háromféle kapcsolódási mintát követhet egy másik, tetszőlegesen kiválasztott tematikus időhöz (TT'-hez) viszonyítva: (1) LC₁ kapcsolódik TT'-hez is, (2) LC₁ nem kapcsolódik TT'-hez, (3) nem meghatározott, hogy LC₁ kapcsolódik-e TT'-hez. Kevésbé formális megfogalmazásban: egy szituáció érvényes bármely tetszőlegesen kiválasztott időintervallumra (1), vagy nem érvényes bármely időintervallumra, azaz létezik legalább egy olyan időintervallum, amire az nem érvényes (1,2). Az utóbbi lehetőség kapcsán TT-kontrasztról

beszélünk, mivel ezekben az esetekben létezik olyan, a mondatban adottól eltérő tematikus idő, amire a szituáció nem érvényes (vö. Klein 1994: 80–1).

A három alapvető kategória a konstans állapotot jelölő kifejezések (*0-State contents*), pl. (29); az egy állapotszakaszt jelölő kifejezések (*1-State contents*), pl. (30); és a két állapotszakaszt jelölő kifejezéseké (*2-State contents*), pl. (31).

- (29) a. The Nile is in Africa. 'A Nílus Afrikában van'
 b. Psammetikh II was the son of Psammetikh I. 'II. Pszammetikosz I. Pszammetikosz fia volt'
- (30) a. Burton was in Mecca. 'Burton Mekkában volt'
 b. Peter was asleep. 'Péter aludt'
- (31) a. Burton left Mecca. 'Burton elhagyta Mekkát'
 b. Mary baked a cake. 'Mari süttött egy süteményt'

A konstans állapotot jelölő (29) típusú kifejezések bármely lehetséges tematikus időre érvényesek (nincs olyan időszakasz, amelyre ne lenne érvényes, hogy a Nílus Afrikában van, vagy hogy II. Pszammetikosz I. Pszammetikosz fia), nincs tehát TT-kontraszt. Ezzel szemben a (30)-ban kifejezett szituációk esetében létezik olyan TT, amelyre az esemény által jelölt (elért) állapot nem érvényes (volt olyan időszakasz, amelyre nem volt érvényes, hogy Burton Mekkában volt, vagy hogy Péter aludt), így teljesül a TT-kontraszt kritériuma. (31) esetében szintén érvényes a TT-kontraszt (volt olyan időszakasz, melyre érvényes, hogy Burton Mekkában volt, illetve hogy nem volt sütemény, ugyanakkor létezik olyan időszakasz is, amelyre nem érvényes, hogy Burton Mekkában volt, illetve érvényes, hogy volt sütemény; a kifejezések tehát tartalmazznak egy állapotot és annak ellentétjét is), viszont az kódolva van magukban a kifejezésekben. Ez az inherens kódoltság különbözteti meg tehát az egy állapotszakaszt jelölő kifejezéseket a két állapotszakaszt jelölő kifejezésektől: az első esetet Klein külső TT-kontrasztnak, a másodikat pedig belső TT-kontrasztnak nevezi.

A bemutatottak közül az első, tehát a konstans állapotot kifejező lexikális tartalmakra általában nem alkalmazhatók az aspektuális kategóriák, mivel TT-nek egyetlen része sem eshet kívül TSit-en, így nincs szükség aspektuális megkülönböztetésre ezekben az esetekben.

- (32) a. *Two plus two is making four. 'Kettő meg kettő épp_[időhatározó] négy'
 b. *The book has been in Russian. 'A könyv mindeddig oroszul volt'
 c. *Napoleon has been dead. 'Napóleon halott volt mindeddig'
 d. Napoleon has been dead for 7 days. 'Napóleon hét napja halott'

(32/c) átmeneti esetet képez a konstans állapotot és az egy állapotszakaszt jelölő lexikális tartalmak között, mivel egyoldalú TT-kontrasztot von maga után: TSit-nek van tőle különböző megelőző állapotszakasza (*pretime*), viszont nincs ugyanilyen utóállapota (*posttime*) (vö. Klein 1994: 86). A fenti (32c) tehát amiatt rosszulformált, mert a perfektum TT-t a halál utóállapotaként lokalizálja, amelyet

viszont automatikusan visszafordíthatatlanként értelmezünk (eltekintve a feltámadás lehetőségétől, hiszen ebben az esetben (32/c) is jólformált). Ezzel ellentétben (32/d) azért nem rosszulformált, mert beszélhetünk annak a szituációnak az utóállapotáról, hogy valaki hét napja halott (vö. Klein 1994: 101).

Az egy állapotszakaszt bemutató összetételek lehetségesek mindhárom aspektuális interpretációban. A *TT INCL TSit* mintájú aspektuális jelentést (33/a–b) példamondatokkal, illetve (33c) ábrával illusztrálhatjuk, melyben ----- a lexikális tartalomnak, [] a TT-nek, {} pedig TSit-nek felel meg.

- (33) a. There was a book on the table. 'Egy könyv volt az asztalon'
 b. A man was lying on the floor. 'Egy ember feküdt a padlón'
 c. -----[-----]-----
 { TSit }
- (Klein 1994: 102)

Az imperfektív jelentés tehát elérhető az ilyen predikátumok számára, láthatjuk azonban, hogy ez nem csak grammatikailag kódolt formában történhet. Éppen emiatt van az, hogy (33/a) vagy a fentebbi (30/a) aspektuálisan kétértelmű, hiszen a (33/c)-ben megadott alakzaton kívül értelmezhetőek úgy is, hogy TT tartalmazza TSit végpontját is, ezzel ellentétben a grammatikai jelölővel ellátott (33/b) kizárólag az itt megadott módon értelmezhető.

A *TT AT TSit* mintájú aspektuális jelentés(ek) rendelhető(k) a (34/a) példamondathoz, a (34/b–d)-ben pedig a lehetséges alakzatokat illusztráljuk, melyek a kategória aleteit képezik.

- (34) a. Mary slept.
 b. -----[-----]]
 { TSit }
 c. [-----]]
 { TSit }
 d. [-----]-----]
 { TSit } (Klein 1994: 103)

(34/a) tehát értelmezhető mindhárom módon: az első esetben perfektív jelentést találunk, TT tartalmazza TSit végpontját; a másodikban TT tartalmaz egy TSit-et megelőző és követő szakaszt is (pl. egy felsorolás olyan kontextusában, amelyben mindazokat a cselekvéseket listázzuk, amelyeket Mari elvégzett egy bizonyos TT-n belül); a harmadik esetben pedig TT tartalmaz egy TSit-et megelőző szakaszt és TSit egy részét is (az esemény nem ér véget TT-n belül). Ezekben az esetben sem grammatikai eszközök jelölik a jelentéskülönbségeket, hiszen perfektív igealak megengedi mindhárom interpretációs lehetőséget.

A *TT EX TSit* két alete (*TT AFTER TSit* és *TT BEFORE TSit*), melyeket (35/b,d)-ben illusztrálunk, szintén alkalmazható az egy állapotszakaszt leíró predikátumok osztályára. (35/b) alakzatot, tehát a perfektumot (35/a) példázza, (35/d) alakzatot, az ún. prospektív aspektust pedig (35/c).

potra (az ablak nyitva volt) egyaránt. Az efféle predikátumok csak (37/b)-típusú alakzatot jelölhetnek.

Láthattuk tehát, hogy egy hasonló elemzés aspektuális kategóriaként kezeli a perfektum kategóriáját is, melyet az aspektusirodalom általában relatív ige-időként kezel (vö. Comrie 1985). A perfektivitás és a perfektum közötti különbség, hogy az előbbi esetében TT tartalmazza TSit egy részét is, az utóbbiban pedig TT teljesen kívül esik TSit-en, tehát az azt követő szakaszra esik, ebből pedig az is következik, hogy a perfektív mondatok fókuszában benne van az állapotváltozás, a perfektumot tartalmazó mondatok fókuszán pedig kívül esik.

1.7. Tenny 1994

Tenny elmélete arra az alaphipotézisre épít, hogy a tematikus struktúrának a szintaktikai argumentumstruktúrára való leképezését aspektuális jegyek irányítják, a szerkezetben szereplő külső és belső argumentumhelyeket pedig meghatározott funkciójú eseményösszetevők töltik ki. A szerző az aspektust az esemény belső időszerkezetével kapcsolatos kategóriaként jelöli meg, melyhez olyan jelentéstípusok tartoznak, mint a behatároltság, durativitás, iterativitás stb., ennél részletesebb meghatározást azonban nem ad, hiszen az elmélet az aspektualitás jelenségeinek csak egy részét tárgyalja, a szintaxis és lexikális szemantika érintkezésének kontextusában.

Az elemzés középpontjában a szintaxis szempontjából legrelevánsabb aspektuális jegy, a behatároltság (*delimitedness*) áll, amely egy jól meghatározható, inherens végpont meglétére vonatkozik, tehát a szakirodalomban másként telikusság, kulminációs pont stb. terminusokkal jelölt aspektuális jegyre. A behatároltság tesztjeként ebben az elméletben is a telikusság ismert szemantikai tesztje kerül alkalmazásra: a határpontos és határpont nélküli időhatározókkal való kompatibilitás.

Szintaxis és lexikális szemantika érintkezési pontjaként a szerző az argumentumstruktúrát nevezi meg, melyben a három argumentumpozíciót kitöltő elemek jelentősen eltérő aspektuális funkcióval rendelkeznek. A továbbiakban ezeket az argumentumtípusokhoz rendelt aspektuális funkciókat mutatjuk be.

A direkt belső argumentum az a szereplő, amely képes „kimérni” (*measure out*) az ige által jelölt eseményt. Ez az egyik alapvető aspektuális funkció, amellyel egy argumentum rendelkezhet, működését pedig a *Thomas ate an apple* 'Tamás (meg)evett egy almát' mondattal szemléltethetjük, melyben a tárgyi argumentumpozícióban levő *apple* elfogy(aszt)ása jelöli az evés eseményének végpontját. A szerző megfogalmaz egy, a tárgyi argumentum kimérő szerepére vonatkozó hármas elvet: (1) ha egy ige tárgyi argumentuma kötelező belső változáson megy át, akkor ezzel kiméri, következésképp behatárolja az eseményt; (2) a tárgyi argumentum az egyetlen, amely kimérheti az eseményt; (3) egy ige esetében nem lehet végbe egynél több kimérési művelet (vö. Tenny 1994: 10–1).

Az itt bemutatott szabályegyüttes megengedi az olyan tárgyi argumentumok létezését, amelyek nem mennek át kötelező belső változáson, így nem mérik ki az ige által kifejezett eseményt. Ilyenek az állapotigék és egyes dinamikus igék tárgyi argumentumai. A nem behatárolt tranzitív igék csoportjába tartoznak az állapot- (pl. (39/a–b)) és cselekvésigék (pl. (39/c–d)), a behatároltak közé pedig a teljesítmény- (pl. (40/a)) és eredményigék (pl. (40/b)). Ez utóbbi kettőnek az elkülönítését Tenny nem tartja relevánsnak a szintaxis szempontjából.

- (39) a. John likes Tom. 'János kedveli Tamást'
 b. The candle glows. 'A gyertya lobog'
 c. Lisa studied French (*in a day/for a day). 'Liza franciául tanult'
 d. Susan shook the tree (*in a day/for a day). 'Zsuzsa rázta a fát'
 (40) a. Mary built a house (in a day/*for a day). 'Mari épített egy házat'
 b. The lake froze (in an hour/*for an hour). 'A tó befagyott'
 (Tenny 1994:13–4)

Fontos kiemelnünk, hogy Tenny a behatároltság jegyét a VP szintjének tulajdonítja, hiszen a dinamikus igék között vannak, amelyek kategóriát változtathatnak aszerint, hogy milyen tárgyi argumentumot vesznek fel, illetve vannak olyan igék, amelyek bármely kategóriába tartozhatnak. Így az elkülönítés az ige és belső argumentumának együttes figyelembevétele alapján történhet (vö. Tenny 1994: 14).

A kimérés három lehetséges módja a következő ige típusok szerint különíthető el: inkrementális téma argumentumú igék (*eat an apple* 'eszik egy almát', *build a house* 'épít egy házat'), állapotváltozást kifejező igék (*crack the glass* 'megrepedezteti az üveget', *explode a bomb* 'felrobbant egy bombát'), és útvonal tárgyú (*path-object*) igék (*play a sonata* '(el)játszik egy szonátát', *climb a ladder* 'megmász egy létrát') szerint. Az első esetben az alma, illetve a ház kimérő skálát adnak az evés, illetve az építés eseményének: az alma elfogyasztásának utolsó szakasza, illetve a ház felépítésének utolsó szakasza szolgáltatja a végpontot az eseménynek. Az állapotváltozást jelölő igék tárgya olyan állapot-változáson megy át, melynek vége az esemény végpontját jelöli, az efféle struktúrák így rezultatív állapotváltozást implikálnak. Az ún. útvonal tárgyak szintén kimérik az eseményt, az általuk jelölt entitás azonban nem megy keresztül kötelező belső változáson az esemény lefolyásakor, a létra, illetve a szonáta hosszúsága mégis kimérheti az esemény idejét (vö. Tenny 1994: 16–7).

Bizonyos szerkezetek lehetnek kétértelműek aspektuális szempontból. Alapvetően ilyenek az útvonal tárgyú igékkel alkotott mondatok (vö. (41/a–b)), de a szerző a fennmaradó két igeosztályból is hoz néhány példát, megjegyezve, hogy egyes beszélők számára a hasonló szerkezetek is értelmezhetők behatárolt vagy behatárolatlanként egyaránt ((41/c) az inkrementális téma argumentumú,

(41/d) pedig az állapotváltozást kifejező igékkel alkotott kétértelmű szerkezeteket példázza).

- (41) a. Peter climbed the bridge in an hour/for an hour.
 'Péter egy óra alatt/egy órán át ment fel a hídra'
 b. We played a sonata in an hour/for an hour.
 'Egy óra alatt/egy órán át játszottunk (el) egy szonátát'
 c. ?Mary ate an apple for an hour.
 'Mari egy órán át evett (meg) egy almát'
 d. ?The children melted the ice cube for an hour.
 'A gyerekek egy órán át olvasztották (el) a jégkockát'
 (vö. Tenny 1994: 32)

Az ilyen és ehhez hasonló példák egyértelműsítésének különböző eszközei lehetnek az egyes nyelvekben. Ilyenek például az igei partikulák (pl. *eat the apple up* 'megeszi az almát', *walk the course through* 'végigjárja az útvonalat' stb.) vagy a tárgyhoz kapcsolódó rezultatív másodlagos predikátumok használata, melyek a cselekvésigét állapotváltozást kifejező igévé változtatják (pl. *hammer the metal flat* 'laposra/egyenesre kalapálja a vasat', *paint the wall blue* 'kékre festi a falat' stb.). Hasonló funkciót tölt be továbbá az igéből származtatott tárgy (pl. *Mary sang a joyful song* 'Mari egy vidám éneket énekelt'), a reflexív tárgy (pl. *John shaved himself* 'János (meg)borotválta magát', *Mary washed herself* 'Mari (meg)mosta magát')²³, az álreflexívumok (pl. *I danced myself tired* 'Fáradtra táncoltam magam', *I laughed myself sick* 'Betegre nevettem magam') vagy az expletív testrészneveket jelölő tárgyi argumentumok (pl. *I cried my eyes blind* 'Kisírtam a szemem', *John walked his feet off* 'János lejárta a lábát') használata. Egyéb hasonló, ám ellenkező irányú műveletekkel is megváltoztathatjuk az aspektuális kategóriát: a kimérő argumentum törlésével, tehát a tranzitív ige intranszitiv használatával (pl. *Mary drank* 'Mari ivott', *Brian ate* 'Brian evett' stb.) (vö. Tenny 1994: 38–44).

A rendszerezés szempontjából fontos másik argumentumkategória az indirekt belső argumentumoké (a VP-ben található bármely névszói elem a tárgyi argumentumot leszámítva). Az efféle argumentumok aspektuális szerepe, hogy végpontot rendelnek hozzá az ige által kifejezett eseményhez, és így – anélkül, hogy kimérnék – behatárolják azt. Az indirekt belső argumentumok aspektuális struktúrában való szereplését szintén egy hármass elv irányítja: (1) az indirekt belső argumentum behatárolhatja az eseményt azáltal, hogy végpontot biztosít az ige által leírt eseménynek; (2) ha egy eseménynek van végpontja, akkor az

²³ A effajta példák továbbra is aspektuálisan kétértelműek, a teljes egyértelműsítés a *completely* 'teljesen' határozó használatával érhető el: *John shaved himself completely* 'János teljesen megborotválta magát', *Mary washed herself completely* 'Mari teljesen megmosta magát' (vö. Tenny 1994: 42).

szükségszerűen implikál egy útvonal szakaszt (*path*) is; (3) egy ige által kifejezett eseménynek nem lehet egynél több végpontja (vö. Tenny 1994: 68).

Ezek alapján kétféle indirekt belső argumentumot különböztethetünk meg: olyanokat, amelyek végpontot rendelnek az eseményhez (a cél (*Goal*) tematikus szerepűek), és olyanokat, amelyek nem rendelnek hozzá végpontot. Az utóbbi kategóriába sorolható az állapotok esetében a tér- és időbeli elhelyezkedést kifejező határozók (vö. (42/a–b)), a dinamikus események esetében a tér- és időbeli elhelyezkedést kifejező határozók (vö. (4/3a–b)), az eszközhatározók (vö. (43/c)), a részeshatározók (vö. (43/d)) stb.

- (42) a. John's sister is a student in London.
'János testvére Londonban diák'
b. Tom had a headache on Tuesday morning.
'Tamásnak fejfájása volt kedd reggel'
- (43) a. John met his roommate in the restaurant.
'János az étteremben találkozott a lakótársával'
b. The window was broken on Tuesday.
'Az ablakot kedden törték be'
c. Carla dug a hole with a shovel.
'Carla ásott egy gödröt egy lapáttal'
d. Mary knit a sweater for her sister.
'Mari kötött egy pulóvert a testvérének' (vö. Tenny 1994: 70–1)

Az indirekt belső argumentumok további szerepe, hogy aspektuális szempontból egyértelműsítik az útvonal tárgyú igés szerkezeteket (pl. *She climbed the ladder to the top* 'Tetejéig megmászta a létrát', *We performed a sonata to the end* 'Végigjátszottunk egy szonátát' stb.).

Amint arra már utaltunk, az így megadott végpontok implikálnak egy (explicit vagy implicit) útvonalat, ennek értelmében pedig elmondható, hogy az útvonalat tartalmazó, behatárolt szerkezetek mindig tartalmaznak végpontot. Ha a végpont olyan szerkezethez járul, amelyben van kimérő szerepű tárgyi argumentum, akkor a végpont funkciója, hogy továbbspecifikálja az esemény végpontját (pl. *eat an apple to the core* 'magváig (meg)eszi az almát', *perform a play to the fourth act* 'a negyedik felvonásig játssza a darabot'), ha pedig a szerkezetben nincs tárgyi argumentum vagy a tárgyi argumentumnak nincs kimérő szerepe, a végpont funkciója lehet, hogy megváltoztatja a kifejezés aspektuális kategóriáját (pl. *push the car to the gas station* 'a benzinkútig tolja az autót', *walk to school* 'iskolába megy') (vö. Tenny 1994: 73–7).

A harmadik argumentumkategória a külső argumentumoké, melyeknek sajátossága, hogy nem vesznek részt az aspektuális struktúrában a belső argumentumokéhoz hasonló módon, egy külső argumentum tehát nem lehet kimérő, útvonal vagy végpont szerepű. Ennek oka, hogy a belső argumentumokkal ellentétben a külső argumentum állapotváltozása nem jellemezhető egyetlen skálán,

azaz egyetlen paraméteren történő változásként. A *Laura mopped the floor* 'Laura felmosta a padlót' mondatban például az ige által kifejezett esemény a padló állapotváltozását specifikálja (nem felmosott állapotból felmosott állapotba való kerülés), nem pedig a Lauráét (vö. Tenny 1994: 83).

A három argumentumtípushoz rendelhető aspektuális funkciók alapján Tenny a tematikus szerepek mintájára elkülöníti az aspektuális szerepeket, melyek az ige argumentumaihoz rendelhetők, ezek pedig a kimérő szerep (*Measure aspectual role*), a végpont szerep (*Terminus aspectual role*) és az útvonal szerep (*Path aspectual role*). A kimérő szerep olyan argumentumhoz rendelhető, amely egyetlen paraméterrel leírható belső változáson megy keresztül, vagy enélkül szolgáltat kimérő skálát az eseménynek; a végpont szerep olyan argumentumhoz járulhat, amely egy útvonal végpontját jelöli; az útvonal szerep pedig hiányos kimérő szerepként értelmezhető, mely olyan argumentum-hoz járul, amely skálát szolgáltat az esemény kiméréséhez, önmagában azonban nem behatároló szerepű (vö. Tenny 1994: 95).

A dinamikus behatárolt igéknek két lehetséges aspektuális szerephálójuk van: [Kimérő] vagy [Útvonal, Végpont], a szerepek kiosztását pedig a következő három elv irányítja: (1) kimérő szerepű csak direkt belső argumentum lehet, (2) a végpont szerep indirekt belső argumentumként valósul meg, (3) az útvonal szerep lehet implicit, vagy lehet explicit belső argumentum; az aspektuális szerepek tehát belső argumentumpozíciókhoz rendelődnek. Az igék között az elmondottak alapján megkülönböztetünk aspektuális szerepeket nem kiosztó predikátumokat (ide tartoznak az unergatív igék és a tranzitív igék egy része) és kimérő szerepet kiosztó vagy útvonal–végpont szerephálóval rendelkező predikátumokat (ide tartoznak az unakkuzatív igék és a tranzitív igék egy része). A behatároltság szempontjából kétértelmű igék számára a szerepek fakultatívak (vö. Tenny 1994: 107).

Tenny kiemeli, hogy az aspektuális argumentumstruktúra nem kizárólagos területe az aspektusjelölésnek, hiszen további eszközöket szolgáltat az aspektuális morfológia, vagy a különböző adverbiumok, melyek hozzáadódhatnak az aspektuális struktúrához, vagy akár felülírhatják azt.

1.8. Borik–Reinhart 2004

A Borik–Reinhart szerzőpáros a szemantikai és a morfo-szintaktikai aspektus egymástól való függetlensége mellett érvel, megfigyeléseit pedig orosz nyelvi példaanyaggal szemlélteti, ami azért is különösen jelentős, mivel a szakirodalomban elterjedt nézet, hogy a szláv aspektusrendszerben a perfektív aspektus minden esetben telikussággal jár együtt (l. 1.3. rész). Az elmélet szerint a szemantikai aspektus fő kategóriái a telikus–atelikus oppozíciós pár, melyeket az intervallumszemantika eszközeivel határozhatunk meg, a morfo-szintaktikai as-

szerzők alkalmazzák a telikusság hagyományos tesztjeit, pl. az eseményt jelölő predikátum határpontos vagy határpont nélküli időhatározókkal való kompatibilitását.

Az orosz nyelvben érvényesülő morfo-szintaktikai aspektusok (és igeidők) kategóriáinak formális elkülönítése az itt említettektől független tényezők figyelembevételével történik: a reichenbachi eseményidő (E), beszédidő (S) és referenciaidő (R) egymáshoz való viszonya alapján. A perfektív aspektusnak megfelelő konfiguráció az oroszban $S \cap R = \emptyset$, a beszédidő tehát nem eshet egybe a referenciaidővel, ami azt jelenti, hogy csak múlt vagy jövő idejű formában szerepelhetnek ezek az alakok, maga a képlet pedig: $E \subseteq R \ \& \ S \cap R = \emptyset$, mely szerint a múlt vagy jövő idejű referenciaidő tartalmazza az eseményidőt. Az imperfektív aspektusnak megfelelő konfigurációban a perfektívre jellemző feltételeknek legalább egyike nem teljesül: $\neg E \subseteq R \vee S \cap R \neq \emptyset$. Ha az első feltétel teljesül, azaz a referenciaidő nem tartalmazza a teljes eseményidőt, akkor progresszív aspektusról beszélünk, ugyanakkor egyszerű imperfektív aspektus az eredmény, ha a második feltétel teljesül, azaz a beszédidő egybeesik a referenciaidővel (vö. Borik–Reinhart 2004: 15–8).

Azt, hogy a szemantikai és morfo-szintaktikai aspektus egymástól független kategóriákat képez, nyelvi példák bemutatásával és a megadott kritériumok szerinti tesztelésével szemléltetik.²⁵ Megfigyelésük szerint a telikusságnak nem egyenes következménye a perfektivitás, amit bizonyít az alábbi (46a–b) és az ezekhez hasonló példák összevetése. (46/a)-ban telikus predikátum szerepel imperfektív alakban, (46/b)-ben pedig egy atelikus kifejezés szerepel imperfektív alakban.

- (46) a. Petja uže peresekal ètot kanal *(za) polčasa.
 'Péter már átkelt ezen a csatornán, fél óra alatt/*fél órán keresztül'
 b. Petja uže putešestvoval po Indii *(za) dva goda.
 'Péter utazott már Indiában, *két év alatt/két éven keresztül'
 (Borik–Reinhart 2004: 9)

Annak bizonyítékául, hogy a perfektivitásból sem következik a telikusság jegye, a szerzők a (47/a–b) példákat hozzák.

- (47) a. Petja pro-čital knigu *(za) čas.
 'Péter elolvasta a könyvet egy óra alatt/*egy órán keresztül'
 b. Petja pro-sidel v tjur'me *(za) pjat' let.
 'Péter öt éven át/*öt év alatt volt börtönben'
 (vö. Borik–Reinhart 2004: 11)

²⁵ A továbbiakban a példák kapcsán csak a legismertebb, határpontos és határpont nélküli időmódosítókra alapozó teszteket mutatjuk be, a részletes leíráshoz l. Borik–Reinhart 2004: 9–12.

A (47)-ben szereplő mondatokban perfektív alakú predikátumot találunk először telikus, majd atelikus igével kombinálva. Az általános következtetés szerint tehát a telikusság sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a perfektivitásnak, a két rendszer tehát valóban egymástól független az orosz nyelv esetében (is).

1.9. Verkuyl 2005

Az aspektus kompozicionalitására vonatkozó egyik legjelentősebb elméleti irányzat Verkuyl névéhez fűződik. Az itt bemutatandó elmélet a vendleri kategorizáció nyelvészeti alkalmazhatóságát megkérdőjelezve formalizált eszközökkel írja le az aspektualitás szintjeit és kategóriáit. A szerző megkülönbözteti a belső és külső aspektualitást: a belső aspektualitást a V és VP szintű aspektuális jelölés határozza meg, a külső aspektualitást pedig a teljes mondat, tehát a VP és a külső NP (DP) argumentum együttesen.

A leírás formális apparátusához tartoznak a következő alapvető jegyek / kategóriák: [$\pm$ ADDTO], mely a dinamikusság jegyére vonatkozó minősítés ([+ADDTO] esetén dinamikus, [-ADDTO] esetén pedig statikus jegyű igéről beszélünk); [$\pm$ SQA] (*specified quantity of things or mass*) NP-ket minősítő jegy, mely a megszámlálhatóságra vonatkozik ([+SQA] esetén az adott névszói kifejezés megszámlálható, [-SQA] esetén pedig kumulatív²⁶ jegyű); [$\pm$ T_{VP}] vagy [$\pm$ T_S] (*terminative*), melyek a VP vagy a teljes mondat aspektuális kategóriájára vonatkoznak ([+T_{VP}] vagy [+T_S] esetén terminatív aspektusú egységről, [-T_{VP}] vagy [-T_S] esetén pedig duratív aspektusú²⁷ egységről beszélünk) (vö. Verkuyl 2005: 20–1).

Verkuyl elkülöníti az ige és belső argumentuma által kifejezett (aspektuális) információ, illetve a VP és a külső argumentum által kifejezett információ egyesítésének műveleteit, rámutatva, hogy a belső argumentum és az ige többi komplementuma eltérő módon befolyásolja a kifejezés aspektuális kategóriáját, mint a külső argumentum.

A kompozicionális aspektusjelölés egyik fontos eleme az ige, melyhez Verkuyl konstans, tehát a különböző szintaktikai környezetekben változatlan aspektuális jegyeket rendel.

- (48) a. Mary walked three miles. 'Mari gyalogolt három mérföldet'
 b. $V_{[+ADDTO]} + NP_{2,[+SQA]} \Rightarrow [+T_{VP}]$
 c. Mary walked miles. 'Mari mérföldeket gyalogolt'

²⁶ A terminus egyaránt vonatkozik az inherens kumulatív jegyű névszókra (pl. anyagnevekre) és az egyszerű többes számban használtakra.

²⁷ A *duratív* terminus eszerint az eddigiektől eltérő, 'terminatívval ellentétes' értelemben használatos Verkuyl elméletében. A durativitás tehát itt kizárja a terminativitást, a terminativitás viszont nem zárja ki a hagyományos értelemben vett durativitást, tehát nem csak a pillanatnyiságot feltételező predikátumokat jellemezheti ez a jegy.

d. $V_{[+ADDT0]} + NP_{2,[-SQA]} \Rightarrow [-T_{VP}]$

(48/a) és (48/c) aspektuális szempontból különböző mondatainak igéje – amint azt a megfelelő formális ábrázolásokból is láthatjuk – mindkét esetben azonos jegyű, tehát az ige komplementuma a felelős a két VP különböző aspektusáért. Verkuyl az állapot–folyamat–esemény (*State–Process–Event*) hármas felosztást alkalmazza a vendleri négyes tipológia helyett, és ezeket a kategóriákat nem ontológiai szempontú ítéletek, hanem a rendszerében használatos jegyek alapján különíti el. Az állapotok $[-ADDT0]$ jegyűek, és $[\pm SQA]$ NP argumentumokkal állhatnak, a folyamatok $[+ADDT0]$ jegyűek, és $[-SQA]$ NP argumentumokkal társulnak, az események pedig szintén $[+ADDT0]$ jegyűek, de $[+SQA]$ NP argumentumokat vesznek fel. Az ún. *plusz elv* alapján egyetlen $[-]$ érték elégséges ahhoz, hogy a teljes egység $[-T_{VP}]$ jegyet kapjon (vö. Verkuyl 2005: 22–3).

Az ige aspektuális szerepének meghatározása a kompozicionalitás keretén belül két lehetőséget enged meg: több azonos alakú ige (pl. *walk*₁ és *walk*₂) vagy egyetlen ige posztulálását és azoknak a szabályoknak a bevezetését, amelyek ezen az alapjelentésen operálnak. Ez utóbbi opciót alkalmazva az egyik lehetőség, hogy azt mondjuk, a *walk* ige lexikálisan V_{ACT} (cselekvésige), így (48c)-ben egyszerűen felveheti komplementumát, mivel a $[-SQA]$ NP kompatibilis a cselekvésigével, ahhoz pedig, hogy az ige behatároltsággal lehessen kompatibilis (pl. a (48/a)-beli *three miles* tárggyal), szükség van egy $\hat{\uparrow}$ operátorra, amely eredményigévé (V_{ACC}) változtatja az eredeti cselekvésigét. A szerző ezt a lehetőséget elvetve egyetlen konstans aspektuális jelentést tulajdonít az egyes igéknek, úgy, hogy azokra nem érvényesek a tőlük különböző jegyű komplementumokkal való társulás restriktói, egy X jegyű ige tehát szelektálhat Y jegyű komplementumokat, melyek kompatibilisek X jeggyel, vagy Y' jegyűeket, amelyek X jeggyel ellentétesek, ez utóbbi esetben pedig a VP szintjén magyarázható meg a módosult aspektuális jelentés (vö. Verkuyl 2005: 24–5).

Verkuyl elutasítja az olyan fogalmak használatát, mint az inherens célpont, telikusság, behatárolt útvonal stb., azzal érvelve, hogy a *die* 'meghal' vagy az *explode* 'felrobban(t)' típusú igék nem inherens végpontot tartalmaznak, hanem 'megszűnik élni' illetve 'szétszóródást okoz' típusú jelentéseket írnak le, és ugyanígy a (48/a)-beli példa sem tartalmaz inherens célpontot, hanem a terminatív értelmezést a $[+SQA]$ jegyű tárgy biztosítja azzal, hogy behatárolja az ige által kifejezett folyamatot anélkül, hogy ez kódolva lenne magában az ige jelentésében (vö. Verkuyl 2005: 28–9). Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy bár a gondolatmenet nem csak terminológiai változtatást von maga után, továbbra is kétségtelenül indokolt a fent említettekhez hasonló, behatároltságot jelölő fogalmak alkalmazása az aspektuális elemzésben.

Az aspektuális aszimmetriát, tehát azt, hogy miért kell különálló aspektuális egységként kezelnünk a VP-t, Verkuyl a (49)-ben szereplő példák segítségével szemlélteti.

- (49) a. The three girls mailed five letters 'A három lány postázott öt levelet'
 b. Nobody walked three miles. 'Senki sem gyalogolt három mérföldet'
 c. Nobody walked. 'Senki sem gyalogolt'

A (49/a)-hoz hasonló mondatok értelmezésekor a külső argumentum és a VP jelentéseinek egyesítésekor választanunk kell egy disztributív (mindhárom lány elküldött fejenként öt levelet) és egy kollektív (a három lány együttvéve küldött el összesen öt levelet) interpretáció között. A disztributív értelmezés esetén az alany által jelölt mindhárom individuumhoz külön kapcsolódik a VP-ben kifejezett predikáció. Fontos viszont észrevennünk, hogy mindkét értelmezésben változatlan marad a VP aspektuális besorolása, melyből láthatóvá válik, hogy a külső és belső argumentumnak nagymértékben eltérő aspektuális szerepe van. A belső argumentum által hordozott információ alapvető része a cselekvés által kifejezett útvonalnak (*Path*), így meghatározza a VP aspektuális értékét, a külső argumentum azonban nem befolyásolja azt.

A (48/a)-ban szereplő *walk three miles* VP terminativitása szintén nem függ a külső argumentumhoz rendelhető jegyeiktől. (49b) VP-je változatlanul [+T_{VP}] jegyű, a mondat szintjén azonban (a *plusz elv* alapján) ezt semlegesíti a külső argumentum [-SQA] jegye, és így a végeredmény [-T_S], melyben a [+T_{VP}] alárendelt pozíciót kap a nagyobb, duratív szerkezetben, ám továbbra is látható marad a [+T] jegye. A (49b) és (49c) típusú mondatokat tehát az különbözteti meg, hogy az előbbieken [+T_{VP}]-t, az utóbbiakban pedig [-T_{VP}]-t találunk (vö. Verkuyl 2005: 32–6).

Az itt leírtak alapján tehát fontos elkülönítenünk a különböző szintekhez tartozó aspektuális jelenségeket: mindenekelőtt el kell határolnunk a konstans igeaspektust a komplementumokkal alkotott komplex VP-aspektustól, ezt pedig a VP és a külső argumentum által meghatározott mondataspektustól.

1.10. Boland 2006

Boland funkcionális grammatikai (FG) modellje több szempontból is eltér az általános aspektusirodalomban és az FG hagyományban megszokottaktól.

Az elmélet külön tárgyalja a szituációtípusokat és a grammatikai aspektust. A szituációtípusokat nagyrészt a Smith 1991-ben leírtakkal megegyező módon kategorizálja. Elhatárolja a [-Dinamikus] és [+Dinamikus] jegyű szituációkat, tehát az állapotokat és a dinamikus eseményeket; a dinamikus események osztályán belül elkülöníti az atelikus eseményeket, azaz a cselekvéseket / folyamatokat és a telikus eseményeket; végül pedig a telikus események csoportján belül megkülönbözteti a pillanatnyi és a tartós eseményeket, tehát a teljesítményeket és eredményeket. A szemelfaktív eseményeket, melyek [+Dinamikus; -Telikus] jegyűek, a cselekvések egyik speciális alosztályaként kezeli (vö. Boland 2006: 36–40).

A grammatikai aspektus szegmensén belül az általános szakirodalom és a funkcionális grammatikai elméletek is általában elhatárolják az aspektualitás különböző területeit. Négyféle aspektus különböztethető meg: (1) a Comrie-éhoz hasonló értelmezés szerinti perfektív–imperfektív oppozíció szintje; (2) a fázis-aspektus, amely az adott esemény kezdő, középső vagy befejező fázisát helyezi fókuszba; (3) a perspektivikus aspektus, amely az esemény megtörténtét egy külső referenciaponthoz kapcsolja (ide tartozik a Klein által is elkülönített prospektív aspektus és a perfektum); és (4) a kvantifikációs aspektus, amely az esemény egyszeri vagy többszöri előfordulására vonatkozó információt kódol (ide tartoznak az olyan kategóriák, mint a habituális, iteratív, frekventatív stb.) (vö. Boland 2006: 41).

Boland rendszerezése alapvetően a felsorolt kategóriákra épít, azzal a fontos különbséggel, hogy nem határolja el a fenti módon az aspektualitás különböző dimenzióit, hanem Bohnemeyer 1998-ban készült munkájára alapozva egységesen kezeli a kategóriákat. Definíciója szerint az aspektusjelölő elemek²⁸ egy időstruktúra különböző szakaszait helyezik fókuszba úgy, hogy a kifejezés csak az így kiemelt szakaszcsoportról predikál az argumentumok vonatkozásában (vö. Boland 2006: 42–4). Erre a meghatározásra alapozva azért nincs szükség az aspektualitás területeinek elkülönítésére, mert a felsorolt kategóriák azonos funkciót töltenek be: a struktúra fókuszált szakasza által kifejezett tartalmat rendelik az argumentumhoz.

- (50) a. Mary was going to write a letter. 'Mary levelet tervezett írni'
 b. At 6.30, Mary started writing a letter. '6.30-kor Mari elkezdett egy levelet írni'
 c. At 6.45, Mary was writing a letter. '6.45-kor Mari épp levelet írt'
 d. At 7, Mary finished writing a letter. '7-kor Mari befejezte a levélírást'
 e. At 7.15, Mary had written a letter. '7.15-re Mari már megírta a levelet'
 f. At 7.15, a letter was written. '7.15-kor a levél meg volt írva'
 g. Mary wrote a letter from 6.30 to 7. '6.30-tól 7-ig Mari (meg)írt egy levelet'

(Boland 2006: 41)

(50/a) a prospektív aspektust példázza, a kifejezés tehát az eseményt megelőző állapotot jelöli anélkül, hogy a teljes struktúrát, tehát az esemény egészének megtörténtét implikálná. A mondat a megelőző állapotról predikál, ennek megfelelően lehetséges, de nem szükségszerű, hogy az esemény valóban megtörténjen. Hasonlóképpen az (50/b)-ben példázott ingresszív (kezdő) aspektus sem implikálja a teljes esemény megtörténtét, hanem csupán annak kezdetét, aspektuális párja pedig az (50/d)-ben példázott egresszív (bevégző) aspektus,

²⁸ Az aspektuális kategóriákat jelölő elemek spektruma csak a predikációra terjed ki, hiszen nem módosítják az argumentumok, illetve a járulékos elemek jelentését, így Boland rendszerezésében a csak a predikációt módosító π_1 operátorok kategóriájába tartoznak (vö. Boland 2006: 35).

amely már a teljes struktúrát, tehát az esemény megtörténtét fejezi ki. Az angol nyelv esetében e két kategória csak aspektuális igékkel fejezhető ki, más nyelvekben azonban léteznek egyéb, hasonló funkciójú elemek is (ezekről az eszközökről l. még: 1.4. rész).

Az imperfektív, progresszív és folytonosságot kifejező (*continuative*) aspektuális jelentések tartoznak az esemény belső szakaszának jelöléséhez, e jelentéscsoportot (50/c) példázza. A folytonosságot kifejező és a progresszív aspektusok közötti különbség, hogy az előbbi expliciten tartalmazza a kezdőpontot is (ez az angolban a *go on V-ing* aspektuális szerkezetekkel fejezhető ki), míg az utóbbi csak implikálja azt. Az imperfektív aspektus hasonló jelentést fejez ki, viszont abban különbözik ettől a két kategóriától, hogy általánosabb jelentésű, tehát kevésbé specifikus (az esemény belső szakaszát jelöli arra való utalás nélkül, hogy folyamatban levő, dinamikus eseményről van szó).

Utóállapotot kifejező aspektuális kategória az (50/e–f) példák által szemléltetett perfektum és rezultatívum. Boland az ágens argumentum (50/f)-ben megfigyelhető csökkent relevanciáját emeli ki mint a két kategória közti egyik jelentésbeli eltérést.

Az imperfektívhez hasonlóan az (50/g)-ben példázott perfektív aspektusú kifejezések az előzőekhez hasonlóan a teljes struktúráról predikálnak, általánosabb jelentést fejeznek azonban ki, mint az ezzel a kategóriával rokon fázisaspektusok. Végül pedig meg kell említenünk a komplex aspektusokat, melyek a felsoroltak kombinációiból jönnek létre, és amelyeket Boland többek közt az angol progresszív perfektummal példáz.

Az itt bemutatott kategóriákat Boland grammatikai eszközökként definiálja annak ellenére, hogy nyelvenként változó, hogy mi az, amit grammatikai eszközökkel, és mi az, amit egyéb elemek segítségével jelölhetünk. Ilyen értelemben indokoltnak tűnik szemantikai kategóriaként értelmezni az aspektust egy hasonló rendszerezésben, és az egyes nyelvek esetében külön rögzíteni, hogy az aspektusrendszer mely szegmensei fejezhető ki grammatikai jelölők segítségével (is).

1.11. Levin–Rappaport 2005, Rappaport 2008

Levin–Rappaport (2005) amellel érvel, hogy az igék argumentumainak projekciója lexikálisan meghatározott, a szerzők megfigyelése szerint azonban ez nem magyarázható kizárólag aspektuális jegyek alapján. Mindezt egyrészt arra alapozzák, hogy az azonos argumentumprojekciós mintát követő²⁹, állapot-

²⁹ Az argumentumkiosztás két fő szabálya az állapotváltozást kifejező igék esetében, hogy a patiens argumentum nem elhagyható (*Pat broke 'Pat törött'), illetve hogy kötelezően a tárgy szintaktikai szerepét kell betöltenie (*Alex broke the vase* 'Alex eltörte a vázát' – **Alex broke at the vase* 'Alex eltört a vázából/beletört a vázába'), így nem fejezhető ki ferde esettel, következőképp ezek az igék nem szerepelhetnek olyan alternációkban, melyekben az alapértelmezés szerinti tárgyi

változást kifejező tranzitív igék (pl. *break* 'eltör', *explode* 'felrobbant', *cool* '(le)hűt', *widen* '(ki)tágít' stb.) különböző aspektuális jegyeket mutatnak. Az említett igék egy része kötelezően telikus (pl. *break*, *explode*), másik részük azonban egyaránt megenged telikus és atelikus értelmezést (pl. *cool*, *widen*); és ugyanez érvényes a durativitás jegyére vonatkozóan is: bizonyos állapotváltozást kifejező igék pillanatnyiak (*break*, *explode*), mások pedig duratívák (*cool*, *widen*) (vö. Levin–Rappaport 2005: 278).

Érvelésük másik alapja, hogy azok az inkrementális téma argumentumú igék, amelyek nem állapotváltozást jelölnek, argumentumkiosztási mintájukban nagyban eltérnek az állapotváltozást jelölő predikátumoktól: egyrészt elhagyható az eseményt kimérő argumentum (*Dana ate/read/wrote* 'Dana evett/olvasott/írt'), másrészt az argumentumnak nem kell a tárgy szintaktikai szerepét betöltenie (*Dana read the book* 'Dana (el)olvasta a könyvet' – *Dana read from the book* 'Dana olvasott a könyvből') (vö. Levin–Rappaport 2005: 280).

Rappaport (2008) kiinduló kérdése, hogy vannak-e az igéknek olyan, inherens aspektuális jegyeik, amelyek meghatározzák a VP kategorizációját, következtetése pedig, hogy lehetséges egy, a Vendlerétől eltérő lexikális kategorizáció. A felvázolt, aspektuális szempontból releváns jegyek szerinti rendszerezés magyarázattal szolgál az olyan kérdésekkel kapcsolatban is, hogy miért befolyásolja a VP klasszifikációját az *eat* 'eszik', *draw* 'rajzol' stb. típusú igék tárgyi argumentuma (*eat apples* 'almákat eszik' – *eat five apples* 'öt almát (meg)eszik'), és ezzel ellentétben a *push*, *tickle* stb. típusúak miért nem (*push a cart* 'tol egy kocsit' – *push carts* 'kocsikat tol') (vö. Rappaport 2008: 14). A tanulmány az angol nyelvben megfigyelhető jelenségekre alapoz, mégis általános elméleti jelentősége van, mivel az aspektus kompozicionalitásának problémaköréhez tartozó egyik legfontosabb kérdésre nyújt megoldási lehetőséget.

Az aspektus szintaxisával foglalkozó szakirodalomban elterjedt nézet, hogy az igék részt vehetnek bármilyen aspektuális értékű konfigurációban azzal a feltétellel, hogy az ige és a szintaktikai szerkezet jelentése legyen kompatibilis, a kompatibilitást meghatározó elvek és tényezők azonban nem expliciten kifejtettek a hasonló elméletekben. Az argumentumok kifejezése eszerint nem lexikálisan meghatározott, hanem azok szabadon projektálódnak a szintaxisban (vö. Levin–Rappaport 2005: 275; Rappaport 2008: 15). Az effajta megközelítések így arra engednek következtetni, hogy az igéknek nincsenek inherens aspektuális jegyeik, ez viszont magának a kompozicionalitás elvének is ellentmondana, hiszen annak kiinduló kategóriája az ige. Rappaport amellet érvel, hogy létezniük kell olyan, igékhez rendelt inherens aspektuális jegyeknek, amelyek meghatározzák, hogy az egyes igék milyen módon szerepelhetnek a szintaktikai konfigurációkban.

---

argumentum egy másik NP-nek adná át a helyét (*Kelly broke my arm* 'Kelly eltörte a karom' – **Kelly broke me on the arm* 'Kelly karon tört') (vö. Levin–Rappaport 2005: 277).

Az elmélet szerint minden dinamikus jegyű ige (a vendleri cselekvések, teljesítmények és eredmények osztálya) valamilyen változást implikál, az igék közti fő különbség abban áll, hogy skaláris (*warm* '(fel)melegszik/melegít', *ripen* 'érik/érlel', *cool* 'hűl/hűt') vagy nem skaláris változást (*play* 'játszik', *rain* 'esik (az eső)', *laugh* 'nevet') fejeznek ki. A skaláris változást kifejező igék lényege, hogy lexikálisan specifikálnak egy skálát, mely bizonyos jegyhez kapcsolódó értékek rendezett soraként értelmezhető. A skaláris változás ennek megfelelően egy bizonyos irányba történő, valamely jegyhez társuló értékek szerinti fokozatos változás, tehát egy skálán történő elmozdulásként conceptualizáljuk. A *melegít* ige esetében a skála a [*meleg*] jegy vonatkozásában felvett, rendezett értékek sorából áll (vö. Rappaport 2008: 17).

A szakirodalom általában háromféle skálát különít el: valamely jegyhez rendelt skálákat (*property scales*), pl. *shorten* 'rövidít/rövidül', *open* 'nyit/nyílik' stb.; útvonalhoz rendelt skálákat (*path scales*), pl. *ascend* 'felmegy', *come* 'jön', *enter* 'bemelegy' stb.; és kiterjedéshez rendelt skálákat (*volume/extent scales*), melyek az inkrementális témájú predikátumokhoz kapcsolódnak, pl. *read* 'olvas', *eat* 'eszik', *build* 'épít' stb.

A legtöbb cselekvésigében (pl. *run* 'fut') a lexikalizálódott változás nem skaláris természetű, hanem komplex: különböző változások kombinációjaként értelmezhető. Az efféle igék abban különböznek a skaláris változást kifejezőktől, hogy nem egy egyszerű jegy mentén értelmezhető az általuk kifejezett változás, illetve hogy nem egy irányba haladó, fokozatos változást írnak le. A szerző kiemeli a két igeosztály közötti szemantikai és szintaktikai természetű különbségeket is, melyek közül az egyik leglényegesebb, hogy a lexikálisan specifikált skálával rendelkező igék esetében lehetséges a telikus értelmezés anélkül is, hogy explicit kimérő kifejezést rendelnénk hozzájuk, a lexikálisan nem specifikált skálák esetében azonban ez a lehetőség nem adott. Minden dinamikus jegyű igehez potenciálisan hozzárendelhető egy skála (pl. *run to school* 'az iskolába fut'), a fentebb említett igeosztályok azonban ezt a skálát lexikálisan is specifikálják (vö. Rappaport 2008: 17–8).

Az igék által specifikált skálák lehetnek két vagy több értéket feltételezők. Az előbbieket esetében csak két értéket vehetünk fel: (1) a szereplőhöz nem rendelhető hozzá a kifejezett jegy és (2) a szereplőhöz hozzárendelhető a kifejezett jegy; az utóbbiak esetében viszont sok köztes értéket felvehetünk az adott skálán.

Az effajta megkülönböztetés csak a valamilyen jegyhez és az útvonalhoz rendelt skálák szempontjából releváns, hiszen a kiterjedéshez rendelt skálák természetük szerint nem tartalmazhatnak csupán két pontot. A valamely jegyhez rendelt skálák kategóriáján belül a megkülönböztetés elhatárolja a (51a) és (51b) típusúakat, az útvonalhoz rendelt skálák kategóriáját pedig a (51c) és (51d) típusúakra tagolja tovább.

- (51) a. Peter died. 'Péter meghalt'
 b. The river widened. 'A folyó (ki)szélesedett'
 c. We reached the summit. 'Elértük a csúcst'
 d. We ascended the stairs 'Felmentünk/feljebb mentünk a lépcsőn'

(51/a) csak akkor tartható, ha Péter olyan változáson ment keresztül, melynek egyik pontjában nem volt halott, másik pontjában pedig halott volt, (51/c) pedig akkor igaz, ha olyan változáson mentünk keresztül, melynek egyik pontjában nem vagyunk a hegytetőn, másik pontjában pedig a hegytetőn vagyunk. Ezekkel ellentétben (51/b) igaz, ha a folyó szélességéhez rendelt skálán a szélesség értéke bármennyit is növekszik, (51/d) pedig tartható, ha helyzetünk bármennyit is változik (a megadott irányba) a lépcsők által reprezentált útvonalon (vö. Rappaport 2008: 19–20).

A két értéket feltételező skálák által jellemzett események pillanatnyiak és telikusak, hiszen inherensen behatároltak (a kategória tehát a vendleri eredmények osztályát fedi le), a kettőnél több értéket felvevő skálák viszont duratívak, és lehetnek behatároltak (pl. *flatten* '(el)laposít/kiegyenesít') vagy behatárolatlanok (pl. *lengthen* '(meg)hosszabbít') (vö. Rappaport 2008: 20).

A kiterjedéshez rendelt skálák Rappaport szerint nem az igében lexikalizálódtak, hanem a tárgyi argumentum szolgáltatja őket (pl. a *read* vagy a *sing* igék esetében), a kifejezés akkor telikus, ha a skálához egy explicit behatároló elemet társítunk. Ugyanakkor különbséget kell tennünk az *eat the sandwich* 'megeszi a szendvicset' és a *push the wagon* 'tolja a szekeret' szerkezetekben szereplő predikátumok közt is, mivel az előbbi esetben az esemény inkrementálisan hathat a téma szerepű argumentumra, az utóbbiban pedig nem adott ez a lehetőség (vö. Rappaport 2008: 26).

2. Az aspektualitás szintjei, rendszere és jelölése

Az eddigiekben áttekintett elméletek által tárgyalt leglényegesebb problémák az aspektuális kategóriák rendszerezése, az aspektualitás különböző szintjeinek elkülönítése, a köztük lévő kapcsolat, a kompozicionalitással kapcsolatos jelenségek és mindezeknek az egységes aspektuselmélet keretében való tárgyalása/tárgyalhatósága.

Jelen tanulmány nem foglalkozik aspektustipológiai kérdésekkel, a nyelvi diverzitás tényét azonban általában és az egyes elméletek szintjén is figyelembe veszi. Az itt ismertetett munkák, gyakran egyetlen nyelvre alapozva ugyan, mégis általános elméleti keretet igyekeznek nyújtani az aspektualitással kapcsolatos kérdések megoldásához. Ennek legfontosabb előfeltétele, hogy olyan elméleti tételeket fogalmazzunk meg, amelyek kellőképpen általánosak ahhoz, hogy a tipológiai különbségek ellenére is alkalmazhatóak lehessenek.

Az aspektuális kategóriák jelölése a különböző nyelvekben eltérően valósul meg: ahogy az 1.2. és 1.3. részekben is láthattuk, olyan nyelvek is van-

nak, melyekben egyáltalán nem létezik az aspektus mint grammatikai kategória. Ebből tehát az következik, hogy az aspektusról csak mint szemantikai kategóriáról tehetünk többé-kevésbé általános érvényű megállapításokat, azt pedig, hogy az egyes szemantikai kategóriáknak milyen grammatikai jelölők felelnek meg, minden esetben csak az adott nyelvi rendszerre szorítkozva állapíthatjuk meg. A továbbiakban kísérletet teszünk egységes kiinduló alapot nyújtani az e rész elején felsorolt kérdések tárgyalásához, felhasználva az egyes elméletekben szereplő tételeket, megfigyeléseket.

2.1. Aspektuális szintek és kategóriák

Az aspektus két fő szegmensként Smith 1991 alapján a szituációs és nézőpontaspektust különítjük el, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi részeként kezeljük a Comrie-féle kategóriákon kívül a fázisaspektus osztályait és a Boland 2006-ban bemutatott perspektivikus és kvantifikációs aspektus kategóriáit is. A szegmensök egymáshoz való viszonya és az aspektus kompozicionalitása kapcsán az itt bemutatott keret lényeges eltéréseket mutat: a 2.2. részben emellett érvelünk, hogy a két aspektuális szint nem tekinthető egymástól függetlennek, mivel a nézőpontaspektus képes megváltoztatni a predikátum/mondat (lexikálisan vagy akár kompozicionálisan kódolt) szituációs aspektusát. A nézőpontaspektust ennek megfelelően – bizonyos szempontból Michaelishez hasonlóan³⁰ – a végső mondataspektus meghatározásának fontos eszközeként, tehát a kompozicionalitás egyik szintjeként tárgyaljuk. A szituációs aspektust Comrie és Dahl leíró munkái valamint Kiefer 1996 alapján univerzálisnak, a nézőpontaspektus grammatikai kategóriáit pedig csak bizonyos nyelvekben jelenlévőnek tekintjük.

2.1.1. A szituációs aspektus

A szituációs aspektus a mondatban kompozicionálisan jelölt kategória, mely a leírt szituációhoz rendelt eseményszerkezetet konvencionálisan meghatá-

---

³⁰ Michaelis modellje szerint minden nyelvben léteznek az események és állapotok konceptuális kategóriái és olyan grammatikai mechanizmusok, amelyek segítségével a beszélők felülírhatják ezeket a bizonyos szituációkhoz járuló alapvető ábrázolásmódokat. Az elmélet érdekessége, hogy az imperfektívként ábrázolt szituációkat állapotoknak, a perfektívként ábrázoltakat pedig eseményeknek tekinti. Az imperfektivitás jellegzetessége, hogy a leírt szituáció a mondatban megadott időintervallum egészét jellemzi (általában túl is terjed rajta), a perfektivitás ezzel szemben behatárolt szituációkat ír le, melyek az adott intervallumon belül elérik végpontjukat. Ezeken kívül a szerző egy teljesen különálló aspektuális szintként elkülöníti a fázisaspektus kategóriáit, melyeknek funkciója, hogy képesek felülírni a lexikálisan specifikált aspektuális jegyeket: állapotból eseményt, eseményből állapotot hozva létre (vö. Michaelis 2002: 16–7). Ezek a felülírási műveletek tehát hasonlóak a Smith-féle származtatott és elmozdított fókuszú szituációs aspektusok létrehozásához.

rozott, nyelvileg kódolt jegyek alapján határozza meg.³¹ Alapvető osztályait a Boland által is használt [$\pm$ Dinamikus] és [$\pm$ Telikus] jegyek segítségével határoljuk el, a durativitás jegyét pedig másodlagos fontosságú szemantikai jegyként értelmezzük. Ezek alapján elkülönítjük a [$-$ Dinamikus] szituációkat, tehát az állapotokat a [$+$ Dinamikus] szituációktól, vagyis az eseményektől, az eseményeket pedig tovább tagoljuk [$-$ Telikus] jegyűekre, azaz cselekvésekre / folyamatokra és [$+$ Telikus] jegyűekre, tehát teljesítményekre/eredményekre (vö. (52)).

(52)

Szituációs aspektus	Dinamikus	Telikus
Állapot	–	–
Cselekvés/Folyamat	+	–
Teljesítmény/Eredmény	+	+

A [$\pm$ Telikus] jegyen felvett érték meghatározására két módszer tűnik alkalmasnak: a határpontos és határpont nélküli időhatározókkal való kompatibilitás vizsgálata (lásd 1.1., 1.4., 1.5., 1.7., 1.8. részek), melyet az alábbi (53a,c)-ben példázunk, és az intervallumszemantikában használatos részintervallum-kritérium alapú teszt alkalmazása (l. 1.4., 1.5., 1.8. részek), melynek a Borik–Reinhart-féle változatát (53b,d)-ben ismételjük meg.

- (53) a. Péter *egy óra alatt/egy órán keresztül írt.
 b. e atelikus, ha $AT(e, I) \rightarrow \exists I' (I' \neq I) \& AT(e, I')$
 c. Péter *egy órán keresztül/egy óra alatt írta meg a levelet.
 d. e telikus, ha $AT(e, I) \rightarrow \neg \exists I' (I' \neq I) \& AT(e, I')$

A [$\pm$ Dinamikus] jegy meghatározására a progresszív aspektussal vagy egyéb, folyamatban levő eseményt feltételező elemekkel (pl. a *Mit csinálsz most?* kérdéssel) való kompatibilitás tesztjét alkalmazzuk. Az állapotot kifejező igék alapjelentésükben nem kaphatnak progresszív alakot, illetve nem összeegyeztethetők dinamikusságot kifejező elemekkel (l. még 1.1. rész).

2.1.2. A nézőpontaspektus

A nézőpontaspektus egy, az előzőtől különböző aspektuális szint, melynek kategóriáit nem az igék vagy nagyobb egységek inherens szemantikai jegyei határozzák meg, hanem általában valamilyen grammatikai eszköz (morfológiai

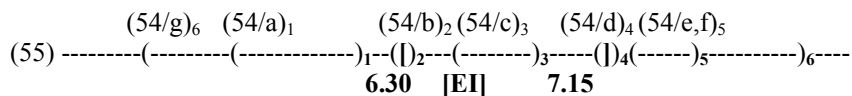
³¹ Fontos kiemelnünk, hogy a szituációs aspektus kategóriáinak kiválasztása sok szempontból a nézőpontaspektus használatának tulajdonított mechanizmusokkal azonos séma szerint történik. A valóságnak ugyanazt az eseményét, pl. egy futás eseményét ábrázolhatjuk folyamatként (*Péter futott*), teljesítményként (*Péter befutott az épületbe*) vagy akár állapotként is (*Péter nagy futásban volt*).

elem vagy perifrasztikus kifejezés) formájában jelöltek, és funkciójuk, hogy segítségükkel a beszélő az adott igéhez rendelt eseményszerkezet valamely szakaszát vagy az esemény kvantifikációs jegyei által meghatározott szakaszt helyezi fókuszba. Amint Smith és Boland is kiemeli, csak az így fókuszba helyezett eseményszakasz elérhető a szemantikai értelmezés számára.

A nézőpontaspektust Smith terminusát megtartva, ám Comrie, Dahl és Boland megfigyeléseinek figyelembevételével rendszerezük, részkategóriáit pedig Klein 1994 és Borik–Reinhart 2004 mintájára a reichenbachi időviszonyítási egységek segítségével határozzuk meg. Az ehhez a szegmenshez tartozó aspektuális kategóriák a Comrie-féle perfektív–imperpektív oppozíciós pár, a fázisaspektus kategóriái (az ingresszív, progresszív és egresszív aspektusok)³² és a perspektivikus aspektus kategóriái (a prospektív és a perfektum). A felsorolt kategóriákat az itt megismételt, 1.10. részben is szereplő, (54) alatti példaszor segítségével szemléltetjük.

- (54) a. Mary was going to write a letter. 'Mary levelet tervezett írni'
 b. At 6.30, Mary started writing a letter. '6.30-kor Mari elkezdett egy levelet írni'
 c. At 6.45, Mary was writing a letter. '6.45-kor Mari épp levelet írt'
 d. At 7, Mary finished writing a letter. '7-kor Mari befejezte a levélírást'
 e. At 7.15, Mary had written a letter. '7.15-kor Mari már megírta a levelet'
 f. At 7.15, a letter was written. '7.15-re a levél meg volt írva'
 g. Mary wrote a letter from 6.30 to 7. '6.30-tól 7-ig Mari (meg)írt egy levelet'

(54) mondataiban különböző aspektuális kategóriák szerepelnek, amelyek az (55) alatti eseményszerkezeti séma különböző szakaszait jelölik ([EI] és [] az esemény idejét jelölik, ---- az időtengelyt, a tengelyen felvett különböző ( ) intervallumok pedig az egyes aspektuális kategóriák által meghatározott referenciaidőket ábrázolják):

A felsorolt esetekben a referenciaidő különbözőképpen viszonyul az esemény idejéhez: a prospektív aspektus esetében RI megelőzi EI-t (l. (54/a)); az ingresszív (kezdő) aspektus esetében RI az EI kezdeti pontját helyezi fókuszba (l. (54/b)); az imperfektív–progresszív jelentésszótály RI-je EI időtartamán belül helyezkedik el, úgy, hogy nem tartalmazza annak kezdeti és végpontját (l. (54/c)); az egresszív (befejező) aspektus esetében az RI az EI végpontjára fóku-

³² A fázisaspektus kategóriáit a progresszív kivételével Smith 1991 az elmozdított fókuszú szituációs aspektusok közé sorolja.

szál (l. (54/d)); a perfektum és a rezultatívum RI-je az EI-t követő időintervallumra esik (l (54/e–f)); és végül a perfektív aspektus esetében az RI tartalmazza az EI egészét, annak kezdő- és végpontjával együtt (l. (54/g)). Az itt megadotthoz hasonlóan, de ettől különböző formális apparátust használva jár el az 1.6. részben bemutatott Klein 1994, és ugyancsak hasonló elvekre alapoz Borik–Reinhart 2004 is, ők azonban nem nyújtanak részletes kategorizációt, hanem csupán az orosz nyelvbeli perfektív és imperfektív aspektusnak megfelelő konfigurációkat ismertetik (lásd 1.8. rész).

A nézőpontaspektuséhoz hasonló funkciót töltenek be az ún. kvantifikációs aspektus szegmenséhez tartozó kategóriák, az egzisztenciális,³³ iteratív és habituális aspektusok (vö. (56/a–c)).

- (56) a. I have lived in London (before). 'Éltem (már) Londonban'
 b. Peter was coughing for an hour. 'Péter egy órán keresztül köhögött'
 c. We used to run miles. 'Mérföldeket futottunk (akkoriban)'

Az itt felsorolt kategóriáknak nyelvenként változó jelölési módjaik vannak, a jelölés eszközei közt pedig szerepelnek az aspektusigék, az aspektuális morfológia, a perifrastikus kifejezések, grammatikai sémák vagy akár az egyszerű körülírás. Ezeknek részletes leírása és a specifikusan grammatikai eszközökkel kifejezett kategóriákkal kapcsolatos szintaktikai jelenségek tárgyalása az egyes nyelvek aspektusrendszerét vizsgáló munkák feladata.

2.2. Az aspektus kompozicionalitása és a két szegmens közötti kapcsolat

A két aspektuális szint közötti interakció nagyban árnyalhatja az egyes nyelvek aspektusrendszerét, s így a jelenségkör vizsgálata fontos részét képezi az aspektuskutatásnak, a tipológiai vizsgálatok, illetve az egyes aspektusrendszerek feltérképezése pedig további adalékkul szolgálhat a két szegmens közötti kapcsolat teljesebb megértéséhez. Az eddig leírtak alapján – álláspontunk szerint – az általunk a nézőpontaspektus körébe tartozóként tárgyalt kategóriák a kompozicionalitás egyik kiemelten fontos részrendszerét alkotják. A továbbiakban először az áttekintett szakirodalomban a kompozicionalitás kapcsán probléma-ként tárgyalt kérdéseket összegezzük, majd pedig röviden kitérünk a nézőpontaspektus által betöltött funkciókra néhány példával is szemléltetve azokat.

³³ Boland csupán az iteratív és habituális aspektust tekinti ebbe a csoportba tartozónak, álláspontunk szerint azonban az egzisztenciális kvantifikáció egy speciális esetét képezi a kvantifikációs aspektusnak.

2.2.1. Az ige argumentumainak és adjunktumainak szerepe

Az e problémát is érintő részekből (1.5., 1.7., 1.9. és 1.11.) kiderül, hogy bár jelentős elméleti hozadéka van a felismerésnek, hogy az aspektusjelölés az igenél nagyobb egységekre is kiterjed, egy nehezen megoldható probléma is származik a hasonló elméletekből. A probléma az inherens igeaspektus meghatározásával/meghatározhatóságával kapcsolatos: a többféle szituációs aspektust jelölő konfigurációban szereplő (behatároló és nem behatároló argumentumokkal egyaránt kombinálható) igék esetében nem eldönthető, hogy mely konfiguráció alapján dönthetjük el magának az igenek az aspektuális kategóriáját.

Az egyik lehetőség az, amelyet Tenny is követ munkájában: a behatároltság (telikusság) jegyét a VP szintjén értelmezhető jegyként tekinti, felismerve, hogy a dinamikus igék egy része aspektuális kategóriát változtathat a belső argumentum hatására, illetve hogy léteznek olyan igék is, amelyek kontextuális támasz nélkül aspektuálisan kétértelműek (tehát értelmezhetők telikusakként vagy atelikusakként egyaránt). A megoldásnak kétségkívül hátránya, hogy egyrészt nem mond el semmit az ige szemantikailag kódolt aspektuális szerepéről, másrészt az aspektuális argumentumstruktúra kontextusában ellentmondásossá válik. Ennek oka, hogy Tenny elméletében az aspektuális szerepeket – amennyiben ezek elérhetőek – az ige osztja ki argumentumainak, ami arra enged következtetni, hogy az ige szemantikai struktúrájában reprezentáltak a kitöltendő argumentumhelyek, ebből viszont az is következik, hogy az ige áll az argumentumprojekció középpontjában. Ha azonban mindezt elfogadjuk, elméleti szükségszerűséggé válik az inherens igeaspektus (a telikusság vagy atelikusság) meghatározhatósága.

Az inherens igeaspektussal számoló elméletek számára – amint arra Verkuyl is rámutat – két fő lehetőség adott: több, azonos alakú, de különböző argumentumstruktúrájú és aspektuális értékű ige feltételezése (pl. *walk₁*, *walk₂*), vagy egyetlen ige feltételezése és olyan szabályok bevezetése, amelyek ezen az alapjelentésen operálva előállítják a különböző aspektuális kategóriákat. Verkuyl elutasítja az első megoldási lehetőséget, és három alapvetően különböző aspektuális szintet feltételez: a legalacsonyabb szint az igeé, erre épül rá a VP aspektuális szintje, mely gyakran módosító elemet tartalmaz, a legfelső szint pedig a külső argumentumot is tartalmazó, teljes mondaté, hangsúlyozza azonban, hogy ezeken a szinteken az ige mindvégig megőrzi konstans aspektuális jegyét, és csupán az ún. *plusz elv* alapján változik a mondat aspektusa (l. 1.9. rész). Egy hasonló modell valóban működtethetőnek tűnik, észre kell azonban vennünk, hogy Verkuyl az igéket csak dinamikusság szempontjából minősíti, ez a jegy marad tehát konstans a különböző aspektuális szinteken, a telikusságnak megfelelő terminatív jegy pedig a VP-t és a teljes mondatot minősítheti. A telikusság paraméterén tehát ez az elmélet sem képes igeet rendelni az igehez.

Rappaport (2008) az egyes dinamikus igék által lexikálisan meghatározott skaláris vagy nem skaláris változás szerinti elkülö-nülést vizsgálja. A két és a kettőnél több értéket felvevő skálák közti különb-ségtétel képes a valamely jegyhez és az útvonalhoz rendelt skálát specifikáló igeosztályokon belül elhatárolni a telikus és atelikus igék csoportját. A két értéket felvevő skálával jellemzett igék mindig pillanatnyiak és telikusak (pl. *Peter died* 'Péter meghalt'; *We reached the summit* 'Elértük a csúcst'), míg a kettőnél több értéket feltételező skálával jellemzett igék duratívak, és lehetnek telikusak vagy atelikusak. A kiterjedéshez rendelt skálákat ebben az elméletben nem az ige specifikálja lexikálisan, hanem a tárgyi argumentum rendeli őket az eseményhez (pl. a *sing* '(el)énekel' vagy *read* '(el)olvas' igék esetében). Az efféle igék tehát akkor telikusak, ha a skálához egy explicit behatároló elemet társítunk.

Ezek alapján elmondható, hogy a Rappaport-féle, lexikálisan kódolt skaláris változásokat elkülönítő elmélet két igeosztáron belül képes inherens [+Telikus] jegyet rendelni az igék egy részéhez, az e csoportokba tartozó, kettőnél több jegyet feltételező skálákat meghatározó predikátumok, illetve a kiterjedéshez rendelt skálát meghatározó igék osztályán belül azonban továbbra sem rendel inherens aspektuális értéket magához az igehez.

Az itt ismertetett elméleti megközelítések tehát az angolhoz hasonló nyelvek esetében nem képesek maradéktalanul megoldani az inherens igeaspektus problémáját, meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gazdagabb morfológiájú nyelvek esetében a probléma általában már a lexikon szintjén megoldódik, hiszen az eltérő (aspektuális) argumentumstruktúrákat befolyásolják a morfológiailag inkorporálódott jegyek. Egy aspektustipológiai rendszerezés tehát ebből a szempontból is eltérő mintákat tartalmaz.

Ahhoz, hogy egy általános modellt hozzassunk létre – eltekintve a több, azonos alakú, de különböző aspektuális argumentumstruktúrával rendelkező ige feltételezésének lehetőségétől – a VP szintű szituációs aspektusból kell kiindulnunk, vagy Verkuyl 2005 mintájára a telikusság jegyét kell minimálisan a VP szintjére korlátoznunk (magát az igét pedig csak ettől eltérő, inherens jegyekkel jellemeznünk).

2.2.2. A nézőpontaspektus szerepe

Amint az eddigiekből is kiderül, a leírt eseménynek csak a nézőpontaspektus által fókuszba helyezett része elérhető a szemantikai értelmezés számára. Ebből azonban egyenesen következik, hogy ha egy adott kategória az ige által kifejezett eseménynek egy részét helyezi fókuszba, mint például a progresszív aspektus, akkor az összetett (több eseményszakaszból álló)

eseményeket kifejező igék³⁴ esetében a progresszív alak az összetett eseménynek csak egy részét helyezheti fókuszba. Egy progresszív nézőpont-aspektusú predikátum definíció szerint nem utalhat az általa leírt eseménynek a kezdő- és/vagy végpontjára, mindez tehát a telikus igék esetében csak azt jelentheti, hogy az adott alak az esemény folyamatszakaszát írja le, nem pedig a teljes eseményt. A progresszív teljesítmények és eredmények tehát valójában folyamatok, így atelikus jegyű eseményt jelölő predikátumok. Az alábbi (57/a) és (58/a) példák telikus predikátumainak progresszív aspektusú párja a telikusság ismert tesztjei alapján is atelikusaknak, tehát folyamatoknak minősülnek, így azt mondhatjuk, hogy végbement egy detelicizálási művelet, a progresszív aspektus tehát megváltoztatta a bemeneti alak szituációs aspektusát, mivel az inherens végpont ezekben az esetekben nem elérhető a szemantikai interpretáció számára.³⁵

- a. Tom ate the apple in ten minutes.
'Tamás tíz perc alatt (meg)ette az almát'
  - b. Tom was eating the apple for ten minutes.
'Tamás tíz percen keresztül "ette 'meg az almát' (prog.)
  - c. *Tom was eating the apple in ten minutes.
'Tamás tíz perc alatt "ette 'meg az almát' (prog.)
- (58) a. Péter öt perc alatt lefutott a domboldalon.
b. Péter öt percen keresztül "futott 'le a domboldalon.
c. #Péter öt perc alatt "futott 'le a domboldalon.

Hasonló funkciót tulajdoníthatunk a nézőpontaspektus többi kategóriájának is. A progresszívvell ellentétes, tehát telicizáló szerepet tölthetnek be az ingresszív és egresszív aspektusok. Az aspektuális igékkel kifejezett ingresszív és egresszív aspektusú (komplex) predikátumok (pl. (54/b) és (54/d) példái vagy a következő magyar példák: *elkezdett futni*, *befejezte a futást*, *megszűnt fájni* stb.) esetében nem grammatikailag, hanem lexikálisan specifikált aspektusról beszélünk, hiszen valójában ezeknek az aspektuális igéknek a szituációs aspektusa (mely minden esetben telikus) határozza meg a végső mondataspektust, az olyan nyelvekben azonban, mint az orosz, amelyekben bizonyos affixumokkal is kifejezhetők ezek az aspektuális jelentések (pl. (26/f) itt megismételt orosz példája: *govorit* 'beszél' – *zagovorit* 'elkezd beszélni'), grammatikai műveletnek tekinthető az aspektusjelölés, melynek velejárója a telikussá válás.³⁶

³⁴ É. Kiss (2004) alapján az atelikus eseményeket egyszerű eseményeknek, a telikusakat pedig összetett eseményeknek tekinthetjük (vö. É. Kiss 2004: 16–7).

³⁵ Ezt a felfogást támogatja Piñón elmélete is, mely azt feltételezi, hogy a folyamatokból (*process expressions*) és eseményekből (*event expressions*) különbözőképpen jönnek létre progresszív alakok: a progresszív folyamatok esetében az aspektusjelölés művelete közvetlenül megy végbe, az esemény bemeneti predikátumok esetében viszont végbemegy egy köztes művelet, a folyamattá konvertálás lépése (vö. Piñón 1995: 162).

³⁶ Ugyancsak hasonló jelenséget figyelhetünk meg a magyar *megszeret*, *megtud* típusú ingresszív igék és a *végigcsinál*, *végigolvas* típusú egresszív aspektusú igék körében. Az első esetben állapot-

Az (54/a)-ban szemléltetett prospektív formák atelikus, azaz folyamat vagy állapot aspektusú mondatokat eredményeznek, az (54/e–f)-ben példázott perfektum és rezultatívum kategóriái pedig az intervallumszemantikai tesztek alapján állapotoknak minősülnek, tehát megváltoztatják a bemeneti szituációs aspektust.

Végezetül megemlíthetjük a kvantifikációs aspektus kategóriáit, melyek szintén megváltoztatják a szituációs aspektust. Az egzisztenciális és habituális mondatok (l. (56/a, c) vagy a következő magyar mondatok: *Mentem (már) be bankba délután; Péter meg szokta csinálni a házi feladatait*) az intervallumszemantikai tesztek szerint bármely szituációs aspektust állapotá alakítanak, az iteratív alakok (pl. (56/b) vagy a következő magyar mondat: *Elment, de aztán egy órán keresztül még fel-felnézett*) pedig esemény bemeneti igékből folyamat aspektusú predikátumot képeznek.

A nézőpontaspektus szegmense az itt leírtak alapján (sem a hagyományos, sem pedig az általunk behatárolt kategóriára vonatkoztatva) nem tekinthető a szituációs aspektustól független kategóriának, mivel az esetek nagy részében megváltoztatja a mondat szituációs aspektusát. Említettük már azt is, hogy a nézőpontaspektus – ellentétben a szituációs aspektussal – nem univerzális kategória, hiszen bizonyos nyelvekben, mint pl. a finn, egyáltalán nincs grammatikai nézőpontaspektus. Ezeket a tényeket figyelembe véve célszerűnek tűnik a szituációs aspektus osztályait tekintenünk az aspektus alapkategóriáinak, a nézőpontaspektust pedig egy kompozicionális modell részrendszereként (is) vizsgálni. A grammatikai nézőpontaspektus természetesen egyéb szempontból is fontos területét képezi az aspektuskutatásnak, elengedhetetlen viszont az említett kategóriák szituációs aspektust befolyásoló funkcióinak felderítése. Az általunk röviden felvázolt keret lehetőséget biztosít ezeknek a problémáknak a vizsgálatára, ugyanakkor adalékul szolgálhat a szituációs aspektus modellezéséhez. Egy hasonló keretnek további előnye, hogy nem teszi szükségessé a Smith 1991 által bevezetett semleges nézőpontaspektus feltételezését, mivel csak a szituációs aspektus szegmensét tekinti univerzális alapkategóriának.

3. Összegzés

Összegezve a tanulmányban foglaltakat elmondhatjuk, hogy az első részben áttekintett elméletek jelentős lépéseket jelentenek az aspektualitás jelenségkörének feltérképezésében, a második részben kiemelt problematikus elméleti kérdések azonban további módosításokat tesznek szükségessé. A második részben felvázolt, az egyes elméletekre is alapozó általános aspektológiai keret ezekhez a módosításokhoz nyújthat kiindulópontot.

---

igei bemenetből eredményt kifejező, tehát telikus predikátumot, az utóbbi esetben pedig folyamatigei bemenetből teljesítményt kifejező, azaz szintén telikus predikátumot képezünk.

Az aspektus Smith 1991 által elkülönített szegmensei az itt kifejtett érvek alapján nem tekinthetők egymástól független rendszereknek. Az aspektualitással kapcsolatos problémák megoldásában, illetve egy teljesebb aspektusmodell létrehozásában előrelépést jelenthet a nézőpontaspektust a szituációs aspektus kompozicionális jelölésének részrendszereként is figyelembe venni. Ennek meg-alapozására tettünk kísérletet jelen tanulmányban.

NÉMETH BOGLÁRKA

I R O D A L O M

- Beedham, Christopher 2005. *Aspect*. In: Beedham, Christopher: *Language and Meaning: The Structural Creation of Reality*. Benjamins. Amsterdam, 19–31.
- Binnick, Robert I. 1991. *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*. Oxford University Press. Oxford.
- Boland, Annerieke 2006. *Tense, Aspect and Quantification*. In: Boland, Annerieke: *Aspect, tense and modality: Theory, typology, acquisition*. Volume I. LOT. Utrecht. 35–66.
- Borik, Olga–Reinhart, Tanya 2004. *Telicity and Perfectivity: Two Independent Systems*. Proceedings of the Eighth Symposium on Logic and Language. <http://seneca.uab.es/clt/membres/postdoctorands/Borik/borik-reinhart-lola8.pdf> (2009. 06. 12.)
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. CUP. Cambridge.
- Comrie, Bernard 1985. *Tense*. CUP. Cambridge.
- Dahl, Östen 1985. *Tense and Aspect systems*. Blackwell. Cambridge MA & Oxford.
- Dowty, D. R. 1986. *The effects of aspectual class on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics?* *Linguistics and Philosophy* 9: 37–61.
- É. Kiss Katalin 2004. *Egy igekötőelmélet vázlatja*. In: *Magyar Nyelv*. 99/1., 15–42.
- Kiefer Ferenc 1996. *Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból*. *Magyar Nyelv* 92/3. 257–68.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség – különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Klein, Wolfgang 1994. *Time in Language*. Routledge. London.
- Levin, Beth–Rappaport Hovav, Malka 2005. *Change-of-State Verbs: Implications for Theories of Argument Projection*. In: Erteschik-Shir–Rapoport, Tova (szerk.): *The Syntax of Aspect. Deriving Thematic and Aspectual Interpretation*. Oxford University Press. New York, 274–86.
- Michaelis, Laura A. 2002. *Aspectual Grammar and Past-Time Reference*. Routledge. New York.
- Pátrovics Péter 2004. *Az aspektus története és tipológiája*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Piñón, Christopher J. 1995. *Around the Progressive in Hungarian*. In: Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 5 (Levels and structures)*. JATEPress. Szeged, 155–89.
- Rappaport Hovav, Malka 2008. *Lexicalized meaning and the internal temporal structure of events*. In: Rothstein, Susan (szerk.): *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. Benjamins. Amsterdam. 13–42.

- Smith, Carlota 1991. *The Parameter of Aspect*. Kluwer. Dordrecht.
- Tenny, Carol 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer. Dordrecht.
- Vendler, Zeno 1967. *Verbs and Times*. In: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, Cornell University Press. New York. 97–121.
- Verkuyl, Henk J. 2005. *Aspectual composition: Surveying the ingredients*. In: Verkuyl, Henk J.–de Swart, Henriette–van Hout, Angeliek (szerk.): *Perspectives on Aspect*. Springer. Dordrecht, 19–39.

O ANALIZĂ COMPARATIVĂ A PRINCIPALELOR TEORII ASPECTUALE
Preliminarii la elaborarea unei aspectologii generale

(Rezumat)

Problema aspectualității are o vastă literatură de specialitate, aspectul fiind una dintre cele mai discutate teme în lingvistica teoretică actuală pe plan internațional. Pe lângă numeroasele lucrări legate de aspectul în limbile slavice, există mai multe teorii moderne care constituie și baza discuțiilor științifice recente în cadrul diferitelor abordări contemporane. Prezenta lucrare are ca scop analiza critică a celor mai semnificative lucrări din literatura de specialitate, conturarea principalelor subdomenii și a problemelor controversate ale temei (problemele compoziționalității aspectului, rolul aspectului verbal în marcarea categoriilor semantice-aspectuale, relația diferitelor categorii aspectuale etc.), și pe baza acestora schițarea unui model general.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

MAGYAR NYELVŰ ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉS 1506-BÓL.
TÁRGYA EGY, A KERESZTÚR FIÚSZÉKI KISSOLYMOSON
FEKVŐ FÖLDDARAB

Az alább közölt adásvételi szerződés ez ideig a legrégebb ismert erdélyi magyar nyelven írásba foglalt jogügylet. Ródi Cseh István 1507-ben keltezett testamentumával¹ és Suky István 1508-beli menedéklevelével² együtt ezek az erdélyi laikus írástudó réteg anyanyelvű oklevelezésének eddig első ismert hírnökei.

Adásvételi szerződésünk őrzőhelye az Udvarhelyszék levéltárában külön egységként nyilvántartott Székely Nemzeti Láda.³ Ez utóbbi úgy jött létre, hogy abban a XVIII. század második felétől megkezdődött, évtizedekig tartó átfogó levéltárrendezési folyamatban,⁴ a székely anyaszéki státus önértékétől áthatott udvarhelyszéki tisztség az anyaszék levéltárát vélte hivatottnak az egész székely rendi nációt érintő iratok összegyűjtésére és megőrzésére. A szándék megvalósításának érdekében az említett levéltári anyag tárolására egy jól vasalt pénzes ládát (cassaláda) helyeztek el a levéltárban, ez lett a Székely Nemzeti Láda.⁵ A Ládában elhelyezett iratok zömét a szék irataiból válogatták ki, mert úgy értékelték, hogy azok az egész székely nációt érdeklik. Ezáltal egy mesterséges gyűjtemény jött létre, és végeredményben megbolygatták a szék levéltárának proveniencia szerinti egységét. A szék iratai mellett más provenienciájúak is helyet kap-

¹ Jakó Zsigmond, *Ródi Cseh István végrendelete 1507-ből. Az anyanyelvű írásbeliség egyik erdélyi úttörője.* (NyIrK. VI [1962], 184–7) *Ródi Cseh István, Az anyanyelvű írásbeliség egyik erdélyi úttörője* címmel, bővített szöveggel újraközölt. Uő. Könyv, írás, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez. Buk., 1976. 37–41, 315.

² Kelemen Lajos, *Suky István magyar menedéklevele 1508-ból.* (EM. XXVIII [1923], 257–64. Újraközölve: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Sas Péter. Kv., 2006. 97–103. , 490–1.

³ A szék levéltára 1506 és 1875 közötti iratainak őrzőhelye Az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága – Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj (a továbbiakban: KmOL). – Udvarhelyszék levéltára – Fond Scaunul Odorhei – Székely láda – Lada secuiască – (a továbbiakban: Székely láda).

⁴ A levéltárrendezéseket elrendelő központi utasítások indítéka egyébként Udvarhelyszék egy levéltár ügyben tett felterjesztése volt. L. Föglein Antal, *A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában.* (LK. XIII/1935, 161–2).

⁵ L. Hermann Gusztáv, *A Székely Nemzeti Láda. Egy mítosz születése és utóélete.* (Limes II [1998], 301–6.

tak a Ládában, ezek között a bennünket érdeklő adásvételi szerződés is. A Székely Nemzeti Láda léte abban győzte meg a szék tisztségét, hogy egy 1817-ben kelt átiratban „az archivumunkba levő nemes Székely Nemzet levéltárát” említse.⁶

A XIX. század folyamán lendületet vett forrásközlések során a kutatók nem értékelték iratunkat és az ehhez hasonlókat kiadásra alkalmasnak akár oklevéltárakban, akár az akkor nagyon elterjedt kalászatokban. Ez annak az uralkodó levéltári és forrásszemléletnek tulajdonítható, amely a köztörténeti, közjogi, történeti eseményekre vonatkozó, uralkodóktól származó iratokat értékelte fontosnak és érdekeseknek, alkalmasnak különböző gyűjtemények gyarapítására, illetve közlésre.

Kelemen Lajos kiváló forrásértékelő készsége kellett ahhoz, hogy az anyanyelvű oklevelezés eddig nem méltányolt területéről 1912-ben egy magánjogi jellegű iratot közöljön, Suky István 1608-ban keltezett menedéklevelét. Ő elsősorban nyelvemléket látott a magyar nyelvű iratban, de tisztában volt egyéb irányú forrásértékével is. Ezért nem elégedett meg csak a menedéklevél szövegének közlésével, az akkor is még dívó tallózásokat követve, hanem nagy körültekintéssel megrajzolta azt a társadalmi és családi háttérrel, kerettel, amelyhez az irat kedvezményezettje, Suky István tartozott.⁷

Fél évszázad elteltével, 1962-ben Jakó Zsigmond közöl egy másik nyelvemlék értékű magánjogi jellegű iratot, ezúttal egy egyoldalú jogügyletet, nevezetesen Ródi Cseh István 1507-ben kelt végrendeletét. A kísérő tanulmányban – de még inkább az újraközlésben – Jakó már a korszerű írástörténet módszerével vizsgálja a magyar nyelvű iratot, annak a tudományágának, amelyben hazai történetírásunkban úttörő érdemei vannak és művelésében eredményei elvülhetetlenek. Írásösszehasonlítással azonosítja a Suky István menedéklevelében fogott bíróként szereplő Cseh Istvánt a testamentumot szerkesztő Ródi Cseh Istvánval és megállapítja, hogy mindkét iratot ő írta. Ródi Cseh István iskolázottságát a gyakorlati életre nevelő kolozsvári városi iskolához köti és benne az erdélyi anyanyelvű írásbeliség egyik úttörőjét látja.⁸ Azt a véleményét azonban, hogy végrendeletéről Ródi Cseh csak azért készített fogalmazványt, mert azt a kolozsmonostori konventben kívánta hitelesíttetni, az általa közzétett konventi jegyzőkönyvek – egyébként az erdélyi magánjogügyletek kimeríthetetlen tárházai – nem erősítik meg.⁹

A lennebb közölt 1506-ban Kissolymoson kelt adásvételi szerződés, azaz kétoldalú jogügylet, bár az említett egykorú két irattól eltérően, Kolozsvártól távolabb keletkezett, mégis rokonítható azokkal. Ugyanis közös vonásuk, hogy magánjogi jellegűek, még a Werbőczy által kodifikált magyar magánjog megje-

---

⁶ Székely láda 4. sz.

⁷ Kelemen *i.m.*

⁸ Jakó *i.m.*

⁹ L. KmJk II.

lenése eközt keletkezett, tehát egy, a szokásjogra alapozott joggyakorlat terméke. Ugyanakkor az oklevelezésben általánosan uralkodó latin nyelv használatától eltérően, a megszövegezésben a magyar nyelvet használták.

A negyedívnyi, 20,5 x 14 cm méreű papírra írt, Borbély Mihály és Marosi Pál kissolymosi szabad székely fogott bírák gyűrűpecsétjével ellátott szerződés értelmében az ugyancsak Kissolymoson lakó Sebestyén János hetvenöt pénzért örökáron eladja falubelijének: Mátéfi Pálnak egy darab földjét a Nagyalj Szőlőelynwk nevesített részén. Az eladó elperlés elleni szavatosságot (evictio) vállal mind saját személyét, mind utódjait illetően. A közhitelű szerződésekből ismert elemeket ebben a szerződésben is megtaláljuk. Feltüntetik a szerződő felek nevét és lakóhelyét, a szerződés tárgyát és az ingatlan fekvésének pontos megjelölését, a vételárat, a szavatosság vállalását, a fogott bírák közreműködése pedig bizonyosság volt arra, hogy az ügylet szabad akaratból és nem kényszer hatására jött létre, pecsétjükkel pedig magát a szerződés létrejöttét bizonyították. A magánpecsét ugyan nem volt autentikus, következésképpen nem volt közhitelű, és az ilyen pecsétekkel ellátott okleveleknek nem volt teljes bizonyító ereje, de megfeleltek „az üggyről való emlékezet fenntartására” a köztudatban,¹⁰ amit viszont fel lehetett használni egy esetleges peres eljárásban. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy nem minden ilyen oklevelet hitelesítették közhitelű pecséttel (hiteleshelyek, városok pecsétjével), a magánoklevelezés pedig bevett gyakorlattá vált.

Szerződésünk szövegéből azonban nem derül ki, hogy azt ki írta. A gyakorlatnak megfelelően a szerződés íróját a két fogott bíró egyikében kellene keresnünk. (Suky István menedéklevele esetében is az iratban fogott bíróként említett Cseh István személyében sikerült azonosítani az irat megszerkesztőjét.) Esetünkben azonban az írás alapján nem azonosíthatjuk, hogy a fogott bírák közül melyik lehetett a szerződés írója, mert azt ugyan a fogott bírák ellátták magánpecsétjükkel, de aláírásukkal nem. (A kolozsvári osztálylevelek esetében éppen azért azonosítható az osztálylevél írója, mert azt az osztóbírák aláírták, ami lehetőséget ad, hogy összehasonlítva az aláírásokat az irat szövegével, meg lehessen állapítani annak íróját.) A kínálkozó feltételezésnek, hogy a szerződést valamelyik fogott bíró írta volna, ellentmond az egyezmény hátlapjára feljegyzett tartalmi kivonata. (Bevett szokás volt ugyanis, hogy a kedvezményezett az oklevél hátlapjára feljegyezte az irat tárgyát, tartalmi kivonátát. (Ezzel az eljárással már a középkori kolozsvári oklevelek esetében is találkozunk, de a XVII. században a család jószágait jelentősen gyarapító Kemény János is jellegzetes lendületes írásával rájegyzte a különböző szerzeményekről készült oklevelekre azoknak tartalmát.) Esetünkben is a földet vásárló személy, első személy egyes számban (*vöttem*) feljegyzte a szerződés tartalmi kivonátát. Viszont összehasonlítva a szerződés írását a hátlapra írt tartalmi kivonattal, könnyen megállapítható, hogy mindkét szöveget ugyanaz a kéz írta. Ez arra enged következtetni, hogy az adás-

¹⁰ Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*. Bp., 1931. 150.

vételi szerződést a vevő Mátéfi Pál írta, bár a fogott bírakat illetően az irat szokott záradékában szerepel az *irtuk* szó is. Ez esetben nem zárhatjuk ki azt, hogy a szöveget egy közhasználatban levő formulárium vagy iratminta szerint szerkesztették, és egyszerűen átvették a záradék teljes szövegét, de a fogott bírák valójában csak pecsétjükkel erősítették meg a szerződést.

Az irat írójának biztos azonosítását illetően azonban kétségeket fakaszt a hátlap alsó sávjára írt, a szerződéssel egykorú szöveg, amely első személy egyes számban egy szénafű megvételéről szól, az földvásárlásról írt szerződésből ismert elemek feltüntetésével és ugyanazon fogadott bírák közreműködésére hivatkozva. Ez utóbbi szöveg írása azonban nem tűnik azonosnak a földről szóló adásvételi szerződés írásával. Bár mindkét szövegben használják az *ő* betűnek megfelelő *o* betű feletti egy pontot, illetve a félkört, a betűk is hasonlatosak, viszont míg az első szerződésben annak írója nem használ rövidítési jelt, a hátlap alsó sávjában, a szénafűről szóló szövegben az *esztendőben* és a nem szavak esetében a szóvégi *m* és *n* betűt rövidítéssel jelzi a szöveg írója, ami a kancelláriai írásokban általános eljárás. Emellett, a földről szóló szerződés szövege olvashatóan rovott betűi ellenére nehezkesebb, mint a szénafűről szóló vétel gördülékeny, kiírt írással rögzített szövege, ami a fogalmazást is jellemzi. Fel lehet ugyan tételezni, hogy a hátlap alsó keskeny sávja befolyásolta az írást, és az író a szerződés ünnepélyesebb írása helyett itt a helyszűke miatt kurzívával írta szövegét,¹¹ ezt biztosan nem lehet állítani. Ez utóbbi írás közelebb áll Ródi Cseh István írásához, mint a földről szóló szerződéséhez. Mint ahogy a földről szóló szerződés íróját illetően feltételezéssel kell élnünk, arra se találunk választ, hogy miért írták a szénafűről szóló vétel szövegét az első, a fogott bírók pecsétjével ellátott szerződés hátlapjára. Igaz ugyan, hogy a szénafű megvételénél ugyanazok a fogott bírák működtek közre mint az első szerződés esetében, de az előlapra nyomott pecsétjük nem erősíthette meg a hátlapon írott adásvételt, hisz más ügyletről volt szó, amit külön kellett volna megerősíteni. Nem találtunk választ arra sem, hogy az evikcióban az eladó csak a visszaváltást illetően vállal szavatosságot, ami az elzálogítás esetében fordulhat elő, nem adás- és vételében. A kérdések pontos megválaszolásához újabb források adatai adhatnak választ, amelyek még létezhetnek családi levéltáraink fel nem tárt anyagában. Ezek felbukkanása választ adhat arra is, hogy vajon az anyanyelvű magánoklevelezést gyakorlók használtak-e valamilyen formuláriumot, vagy esetleg csak a közhitelű pecséttel kibocsátott oklevelek latin szövegének átültetésével éltek. Werbőczy előtt, amikor a három oklevél keletkezett, volt-e valamilyen köznapi joggyakorlat az érvényesnek tekintett jogügyeleteket illetően, amiről alig tudunk valamit.

A szerződés megszerkesztőjét illetően a hátlapi feljegyzés a vevőt: Mátéfi Pált valószínűsíti annak. De az ő személyét illetően sem találtunk adatot, sőt iskolázottságára vonatkozóan sem adatott egy olyan fogódzó, mint Ródi Cseh

¹¹ Vö. Jakó Zsigmond – Radu Manolescu, *A latin írás története*. Bp., 1987. 181–2.

FÜGGELÉK

1605. május 24., Kissolymos

Adásvételi szerződés a kissolymosi Mátéfi Pálnak falubelije, Sebestyén János által eladott földről, valamint feljegyzés. Mátéfi Pálnak egy kis darab szénafű vételéről Varga Balázstól.

Eredeti, a negyedívnyi papír alján, az iratból kimetszett és háromszögűen behajtott papírra rányomott két gyűrűspecst.

Az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága – Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj) – Udvarhelyszék levéltára – Székely Nemzeti Láda (Fond Scaunul Odorhei – Lada secuiască) 111. sz

Ezör otzaz hat e□ztendoben pwnko□t havanak huzon negiedik napian¹² Jeovenek mw eleönkbe Matefi pal es □ebe□tien Janos, vgian ezen kys olmo□y □olebe□tien Janos Ada exen kys olmo y matefj Palnak egy darab foldet Nagy Ayban, melliet □zolo heljnek hittak, Egik felol az vicinu □a Jakab erdeie, ma□felol ugian az matefi pal folde vege, Ereök Arron hetven eot penzert, felele minden Atiaftaj feleol □ebe□tien Janos, E□giermekj feleolisl. Vgian Ezen felliuul mrgH Jrt E□ztendoben kys □oljmo□ban kereztur □zekben lako Borbelj mihalj □zabad □zekelj, uguan Ezen feoliul meg Jrt faluban, □xekben lako □zabad □zekelj maro□y Palal. Ezt My hittwnk□ zeorent Jrtuk, melliet peöczietwnkelis megh Ereo□ sitteottuk

{A levélszerűen összehajtogatott negyedívnyi papír hátlapján, a középső sávon, a címzés helyén:}

Az meli foldet □ebe□tien Jano□tol vöttem nagj Ayban az zolo heliet, Arrol.valo level.

{A sáv bal sarkában, 19. századi írással:}

1506. XIII. Isz. 2. 1881.

{A behajtogatott negyedív alsó sávján:}

Vgian az felliuwl megh irt Eztendeoben e □zemeliek eleott veottem Varga Bala□tol eoreok arron Jakab erdeie eleott rgi kws darab zena fwuet pro florenos 3. eo felele mind maga feleol s mind giermekj feleol, hoga soha megh nem valtiai

UN DOCUMENT DE TRANZACȚIE FUNCİARĂ ÎN LIMBA MAGHIARĂ
DIN ANUL 1506
(Rezumat)

Autorul prezintă cel mai vechi act juridic cunoscut până în prezent din Transilvania, redactat în limba maghiară. În urma analizei textului din 1506, redat în întregime, comparând contractul prezentat cu testamentul din 1507 și chitanța din 1508 cunoscute în literatura de specialitate, se ajunge la concluzia că aceste acte marchează începutul scrierii actelor juridice și administrative din Transilvania scrise în limba maghiară.

¹² Következik egy áthúzott p betű.

ADATTÁR

A HARGITA MEGYEI BORSZÉK HELYNEVEI

A Farkas Aladár és Janitsék Jenő szerkesztette *Borszék története és névanyaga* (1988) című könyv névanyagában megjelent Borszék utcáinak, tereinek, ásványvízforrásainak és számos villájának neve, de sajnálatos módon kimaradt Borszék belterületének egyéb megnevezései, és kimaradt külterületi határneveinek egésze. E hiányt az alábbiakban pótoljuk.

Belterület: 1. *Állami iskola* (két épülete is van, az egyik a Kárpátok utcában, a másik az Eminescu utcában). 2. *Alsó-Borszék* (fr. a település déli, alsóbb része). 3. *Autóbusz-állomás* (Alsó-Borszéken a Hanecker-patak mellett). 4. *Baptista imaház* (Alsó-Borszéken a Völgy utcában). 5. *Borvíztöltő* (ép. Közép-Borszéken). 6. *Borvízüzem* (ép. a Hétvezér sétányon). 7. *Butka* (domb a Holló felé). 8. *Cséndöröknél* (kert Felső-Borszéken). 9. *Csészle-kert* (k. Alsó-Borszéken). 10. *Csiki magánjavak* (ép. a Hétvezér sétányon). 11. *Csikós-kert* (kert Felső-Borszéken). 12. *Díszkapu* (a Hétvezér sétány elején). 13. *Erdészeti Hivatal* (ép. Felső-Borszéken). 14. *Felső-Borszék: Fürdőtelep* (a magasabban fekvő városrész, itt vannak a gyógyforrások, fürdők). 15. *Fokhagymás* (fr. a Fokhagymás-patak beömlésénél). 16. *Forró-malom* (hajdani malom helye, gát a Bor-patakon). 17. *Fürdőigazgatóság* (a Fürdővállalat székhelye). 18. *Görögkatolikus templom* (templom Felső-Borszéken a Kárpát utcában). 19. *Hármas-kert* (Alsó-Borszéken a Kárpát utca mellett). 20. *Harangláb* (Alsó-Borszéken a Ditrói út elején). 21. *Harmincholdas* (k. Alsó-Borszéken). 22. *Huszonkétholdas* (k. Alsó-Borszéken). 23. *Érszébet-kert* (gyümölcsös a Régi Piacnál). 24. *Ignác kútja* (kút a Málnás-patak mellett). 25. *Kápolna* (ép. szemben a Haranglábbal). 26. *Katolikus templom: Új katolikus templom* (1910-ben épült templom a Jókai utca elején). 27. *Kétág-pihenő* (pihenőhely a Bükkhavas felé vezető út mellett). 28. *Közép-Borszék* (fr. Alsó- és Felső-Borszék között). 29. *Mártonka* (k. tulajdonosa Szabó Márton volt). 30. *Mentőállomás* (ép.) 31. *Méta-kert* (k. Alsó-Borszéken). 32. *Moszt* (kert, k. Alsó-Borszéken). 33. *Nagymező* (k. Felső-Borszéken). 34. *Napozó* (fás, fűves térség a temető közelében). 35. *Nyíres* (k. a Ditrói út végénél). 36. *Nyomás* (k. rét). 37. *Ortodox temető: Román temető* (az Andalgók sétánya túloldlán). 38. *Óvoda* (ép. Alsó-Borszéken). 39. *Polgármesteri hivatal* (ép.). 40. *Pünkösdista imaház* (ép. Alsó-Borszéken). 41. *Református imaház* (ép. a Jókai utcában). 42. *Régi piac* (a régebbi piac helye). 43. *Régi temető* (Felső-Borszéken a Hétvezér sétány felső részén). 44. *Réz-erdő* (e.). 45. *Rudi-kert* (k. Alsó-Borszéken). 46. *Templom-domb* (domb a katolikus temető mellett). 47. *Travertin-bánya* (Alsó-Borszéken a Tündérkert alatt). 48. *Tündérkert* (park a Stadion mellett). 49. *Üvegghuta: Üvegcsűr: Hámor* (a palackgyártó üzem régi helye Alsó-Borszéken). 50. *Vajna Margit kápolnája* (ép. 1901-ben épült). 51. *Viadukt* (völgyhíd a Hacker-patak fölött). 52. *Viktor malma* (hajdani malom helye). 53. *Virágház*

(ép. az Új utca végén). 54. *Vizesés* (a Hamcker-patakon a Viadukt alatt). 55. *Zsinagóga* (ép. Zsidó templom a Petőfi utcában). 56. *Zsidó temető*.

Külterület: 1. *Ájzik-mező* (e. régebb k. egy Ájzik nevű kereskedő tulajdona volt). 2. *Albert Náci mezeje* (k.). 3. *Álózsi tanyája* (l. régebb néhány ház, tanya volt itt). 4. *Alsókőbánya* (felhagyott kőbánya a Jégbarlang közelében). 5. *Árkoza* (fenyőerdő egy 1221 m magas hegyen). 6. *Árkoza feje* (e.). 7. *Árkoza lába* (e.). 8. *Árkoza pataka* (p.). 9. *Árkoza réglője* (legelő). 10. *Ásott út* (mezei út). 11. *Bagzos* (forrás és e.). 12. *Bal-árok* (a Málnáspatak mellékága). 14. *Bélbori út: Bélbor útja* (Bélborba vezet). 15. *Berbécs-árok* (a Nagy-Borpaták mellékága). 16. *Berbécs-árok alja* (bozótos e.). 17. *Berbécs-árok feje* (a patak forrásvidéke). 18. *Bibiri kútja* (kút, Bibiri rn.). 19. *Bíró Péter-mező* (k.). 20. *Bivalok tava: Bivajos* (vizenyős, erdős hely). 21. *Bocskai-kert* (kert). 22. *Bor-patak* (p. az egyesült Kis- és Nagy-Borpaták). 23. *Borszéki hágó* (Borszék és Maroshévíz határán húzódó szerpentin és környéke). 24. *Borszéki réglő* (l. a Hancker-patak mellett). 25. *Borvíz-árok* (p.). 26. *Brassai-kert* (k.). 27. *Butka* (domb és e. a Verőfényben). 28. *Bükk-havas* (e. l. a hegy csúcsa 1310 m). 29. *Bükk-havas lábja* (e. a havas alsó része). 30. *Bükk-havas pataka* (p.). 31. *Bükk-havas réglője* (l. a csúcs körül). 32. *Cégérés* (k., l. Ditróval határos). 33. *Csaló-sorok* (l.). 34. *Csűrétura* (e.). 35. *Csicsiraga Aurél kertje* (k.). 36. *Csibi Lajosné kertje* (k.). 37. *Csontok* (k. bokros hely a Méta-kút mellett). 38. *Csoport-bükk* (e.). 39. *Csutak* (rét). 40. *Dérlő* (e. Búmboné árka felett). 41. *Ditrai út* (út a Közrezen át). 42. *Döglesztő* (út és e. a Mély-patak mellet). 43. *Döggkert* (bokros hely, itt volt a dögtemető). 44. *Dránicás-tető* (e.). 45. *Első eregető* (e. fakitermeléskor itt „eregették” le a rönköket). 46. *Erdei kút* (kút). 47. *Észtjén* (e.). 48. *Észténás-mező* (k.). 49. *Fekete-hegy: Fekete bérc: Nyágra* (hegyvonulat). 50. *Felső-kőbánya: Külső-kőbánya* (felhagyott kőbánya a Napozó közelében). 51. *Fokhagymás* (e. a Fokhagymás-patak két oldalán). 52. *Fokhagymás alja* (a Fokhagymás-patak torkolata körüli terület kertekkel, házakkal). 58. *Fokhagymás ódala* (az erdő borította hegy oldala). 54. *Fokhagymás pataka* (p.). 55. *Forrás pataka* (p.). 56. *Géza kútja* (forrás). 57. *Gödör* (e. a Bélbori út közelében). 58. *Grujec* (e.). 59. *Gubicsfa ~ Guducsfa teteje* (e. k.). 60. *Gyalulát* (e., domb < román *dealu lat* 'széles domb'). 61. *Gyalulát nyaka* (e.). 62. *Gyártelep* (hajdani üvegcsűr). 63. *Hanker* (fenyves a Hancker pataka két oldalán). 64. *Hanker feje* (a patak forrásvidéke, e.). 65. *Hanker ódala* (e.). 66. *Hanker-patak: Hanker pataka* (p.). 67. *Harmadik eregető* (e. a farönkök eregető helye). 68. *Hazanéző* (e.). 69. *Hazanéző feje* (e.). 70. *Hazanéző-tető* (1241 m magas, e.). 71. *Hétvezér-forrás* (e. hegyi forrás). 72. *Hódás* (k.). 73. *Holló útja* (mezei út). 74. *Holló sorka* (e.). 75. *Hosszú-mező* (l. és e.). 76. *Hosszú-patak* (p.). 77. *Hosszú-patak sorka* (e.). 78. *Istálló sorka* (k.). 79. *Jégbarlang* (a barlangban a jég sokáig megmarad). 80. *Jobb-árok* (a Molnár-patak jobboldali mellékága). 81. *Kabana* (Siklódi Sándor menedékháza). 82. *Kakas-kút* (forrás). 83. *Kerek-domb* (e. domb; határos Hollóval). 84. *Kerek-hegy* (1241 m magas hegy). 85. *Kerek-szék* (e.). 86. *Kertek köze* (k.). 87. *Kicsi-Láncoló* (e. a Nádas-patak mellett). 88. *Kicsi-mező* (l.). 89. *Kis-Bivalos tava* (e.). 90. *Kis-Borpaták* (p.). 91. *Kis-Borpaták-tető* (e.). 92. *Kis-Bikkhavas* (1264 m hegy). 93. *Kis-Bükk pataka* (p.). 94. *Kis-észténás-mező* (l. rét). 95. *Kis-Fokhagymás* (e., L.). 96. *Kiskő* (sziklás e.). 97. *Kis-Kőrez* (havasi erdő). 98. *Kisrez háta* (e.). 99. *Kis-Salamás* (e. határhegy). 100. *Kondor-mező* (e., l.). 101. *Köllök mezeje* (l.). 102. *Köves-árok* (e.). 103. *Köves-sorok* (e.). 104. *Köves-sorok pataka* (p.). 105. *Köves-kút* (forrás, körülötte lévő e., l.). 106. *Közbirtokossági erdő* (erdőterület). 107. *Középső-Kőbánya: Újkőbánya* (a Medvebarlanghoz közeli kőbánya). 108. *Közrez*

nyaka (e.). 109. *Közrez-tető* (e.). 110. *Kránga* (nagyobb hegyvonulat). 111. *Kránga ódala* (e.). 112. *Kránga pataka* (p.). 113. *Kránga-tető* (e., 1162 m magas hegy, tetején menedékházzal). 114. *Kukuk kertje* (k.). 115. *Kulákok kertje*. 116. *Kun Béla kútja* (forrás, körülötte lévő e., k.). 117. *Lógó-híd: Lógós híd* (függőhíd). 118. *Lőtér* (ma k.). 119. *Lukácsoké* (k.). 120. *Málnás* (k., e. a Málnás-patak két oldalán). 121. *Málnás ódala* (e.). 122. *Málnás-patak: Málnás pataka* (p. a Nagy-Borpatak mellékága). 123. *Málnás-patak feje* (a patak forrásvidéke). 124. *Málnás ódala* (k.). 125. *Málnás-tető* (e.). 126. *Második eregető* (e., itt „eregetik“ a kivágott gömbfákat). 127. *Maroshévízi út: Toplicai út* (ú.). 128. *Medvebarlang* (barlang). 129. *Medveles* (k., e.). 130. *Mély-árok* (a Nagy-Patak baloldali mellékága). 132. *Mély-patak* (a Nagy-Borpatak mellékága). 132. *Mező* (rét, k.). 133. *Miku-kert* (a Bélbori út melletti kert). 134. *Moszt-domb* (k., e.). 135. *Mundra* (domb, k., e.). 136. *Mundra-sorok* (e.). 136. *Nádas: Nádas-patak* (a Nagy-Borpatak baloldali mellékága). 138. *Nagy-árok* (a Nagy-borpatak baloldali mellékága). 139. *Nagy-Bivalos tava* (e., időszakos tóképződés). 140. *Nagy-Borpatak* (a településen átfolyó bővízü patak). 141. *Nagy-észénás-mező* (k., rét). 142. *Nagy-Közrez* (havas, e.). 143. *Nagy-Láncoló* (e. a Nádas-patak mellett). 144. *Nagy-Mező* (k., rét). 145. *Nagy-Salamás* (hegy 1394 m, e.). 146. *Nyíres* (e. a Nyíres-patak két oldalán). 147. *Nyíres-ódal* (e.). 148. *Nyíres-patak* (p. a Hancker-patakba ömlik). 149. *Nyíres-tető* (e.). 150. *Nyomás* (e.). 151. *Nyomás-ódal* (e.). 152. *Nyomás sorka* (e.). 153. *Omlás* (sziklás erdőréssz). 154. *Orotvai út* (Orotvába vezető mezei út). 155. *Ősforrás* (forrás). 156. *Ótkoronás* (e.). 157. *Piátriai út: Tölgyesi út* (műút). 158. *Pilis* (e.). 159. *Pilisi Láncoló* (e.). 160. *Posztuj-árok* (p., Posztuly csn.). 161. *Preluka* (e.). 162. *Rege-patak* (p.). 163. *Régi kőbánya* (felhagyott kőbánya). 164. *Remetei ódal* (e., k.). 165. *Réz-erdő* (e.). 166. *Ruha-Nyíres* (e.). 167. *Runk* (e.). 168. *Runk pataka* (a Nyíres-patak mellékvize). 169. *Sárosi út* (ösvény és a körülötte lévő e.). 170. *Sirülő* (e. 'forduló'). 171. *Sirülő alja* (e.). 172. *Sirülő teteje* (e.). 173. *Sötét-patak* (p.). 174. *Süledés* (e.). 175. *Süledés ódala* (e.). 176. *Száraz-bérc* (sziklás e.). 177. *Száraz-halom* (e.). 178. *Száraz-tető* (határhegy Bákó felé, 1217 m). 179. *Szarvas-patak* (p.). 180. *Sziklák alja* (e.). 181. *Szócs Sándor kertje* (k.). 182. *Tamás Náci kertje* (k. erdőültetvény). 183. *Tászok* (k., e., sziklás rész). 184. *Tinova* (e. k., összefoglaló név). 185. *Tinovai borvíz* (borvízforrás). 186. *Tinovai gyártelep* (k. romos épületekkel). 187. *Tinovai réglő* (l.). 188. *Tizás* (e., l. tiszafás e. volt). 189. *Tizás feje* (e.). 190. *Tizás pataka* (p.). 191. *Tompa-kert* (k.). 192. *Tompa váluja* (itató, forrás). 193. *Tőgyesi vágás* (e.). 194. *Üveggyár: Huta* (a hajdani üvegghuta helye). 195. *Váगतlan* (e.). 196. *Váगतlan alja* (e.). 197. *Váगतlan-tető* (e.). 198. *Verőfény* (k.). 199. *Zászpa* (e.).

JANITSEK JENŐ

SZEMLE

GÁBOR CSILLA (szerk.), **Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban.** Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor). 2004–2006. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2007. 195 l.

A címbeli kötet a kolozsvári Bolyai Társaság Egyetemi Műhely Kiadója gondozásában megjelenő Egyetemi Füzetek sorozat része. A kiadó célja e sorozattal, hogy az erdélyi magyar tudományos kutatások eredményeinek nyilvánosságot biztosítson. Mint a kötet alcíme (*Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből [középkor, kora újkor]. 2004–2006*) és szerkesztői előszava utal rá, tanulmánykötetről van szó. A tanulmányok szerzői irodalmárok. Kutatásaikban igyekeztek olyan módszereket, eszközöket, forrásokat választani, amelyek túlmutatnak e diszciplína határain, és a korszerű tudományos elvárásokat teljesítik.

A kötet és a tanulmányok szerkezete utal arra, hogy a szerzők maguk is alkalmazták az általuk vizsgált szövegeket meghatározó retorikai tudományt. A hét tanulmányt két különböző beszédes alcím alá szerkesztették: három a *Keveredő műfajok, beszédmódok, társadalmi szerepek*, négy pedig a *Szöveg, argumentum, hagyományok* cím alá került. A kötetet természetesen a tanulmányok szerzőinek rövid bemutatása, valamint az angol és román nyelvű tanulmány-kivonatokat zárják.

A dolgozatok önállóan is értelmes egységet alkotnak, így árnyalva, esetenként módosítva a kora újkorról eddig kialakult képet, kötetbe szerkesztve viszont egyetlen nagyobb kép mozaikdarabkáiként lehet őket elképzelni. A tanulmánykötet egységét a szerzők kutatási módszerei, eszközei, forráshasználati módja, szemléleti beállítódása, és természetesen a tanulmányozott történelmi időszak biztosítja.

A kutatók egyik alapvető kutatási szempontja a szövegek műfajának tisztázása a műfaj fogalmának történeti változékonysága ismeretében, így a szövegeket komplex szempontrendszer szerint tanulmányozzák (retorikai, poétikai, stilisztikai, ideológiai, politikai, történeti stb. szempontú vizsgálat), majd igyekeznek olyan következtetéseket megfogalmazni, amelyek a kora újkorról kialakult tudást árnyalják. Másik szövegkutatási szempont, amelyet a kötet szerzői egyaránt alkalmaznak, a korabeli, korábbi és/vagy későbbi társadalmi, történeti, irodalmi, eszmei kontextus feltérképezése.

Nyelvi-stiláris és szerkezeti jellemzőikből úgy tűnik, a tanulmányokat nemcsak a kora újkori szöveghagyomány vagy az irodalomtörténet iránt érdeklődő, a társadalomtudományokban jártasaknak szánták, hanem egyrészt az irodalomtörténet társtudományait művelőknek, másrészt egy, valamivel szélesebb, a retorikában, stilisztikában, irodalomelméletben, -történetben, teológiában, politikában, történelemben nem túlságosan tapasztalt közönségnek is. Ezt a szerzők úgy művelik, hogy közben, a tudományosság ismérveinek eleget téve, nem sértik a tanulmány műfaji elvárásait.

A kötetnyitó tanulmány G. Czintos Emesée, aki *Exemplum és fikció határán: a széphistória* cím alatt hat akkurátusan kiválasztott XVI– XVII. századi magyar szerzők által átültetett széphistória szövegét tanulmányozta. Alapos vizsgálat tárgyává teszi azt, hogy milyen beszédnem sajátosságait viseli magán a felkutatott szöveg, milyen műfaji sajátosságai vannak, illetve a szerzői átültető tevékenységnek milyen megkötöttségei lehettek, ezek milyen módon alakították az előbbi kérdéseket, és magát az átültetést. Ezzel összefüggő a szöveg funkciójának kérdése. E szempontok szerinti értelmezése a szövegnek lehetővé teszi, hogy a kutató megmutassa, azok alapján milyen kora újkori nőképet tart rekonstruálhatónak.

Műfajhasználat és reprezentáció főúri temetéseken címet viselő munkájában Luffy Katalin a kora újkori temetési beszédek (pontosabban a Rhédey Ferenc, Bocskay István, I. Rákóczi Ferenc, Báthory Zsófia temetése alkalmából kötetben kiadott írások) létmódját tanulmányozza a szövegek szerzői által megnevezett, valamint a szövegek sajátosságai alapján megjelölhető műfajok közötti viszony, és az általuk létrejövő reprezentációs formák viszonylatában. A temetési beszédeket műfajuk történeti, előfordulási helyük (temetések alkalmával kiadott kötetek, egyházi ágendák, prédikációs gyűjtemények) és a korban gyakran alkalmazott retorikakönyvek kontextusában tartja értelmezhetőnek, így arra a következtetésre vezeti az olvasót, amelyre a mai tudósok gyakran jönnek rá: valamely szöveg szerzője által megjelölt műfaj fogalma nem egyezik azzal a műfajfogalommal, amelyet történetileg tőle távol létező olvasója ismer.

Egy kései fejedelemtükör létformája a XVII. században című munkájában Dohi Zsuzsanna Sárospataki Pataki István fejedelemtükörnek tekintett írását tanulmányozza a *speculum principum* műfajt meghatározó, annak helyét és jellegét megváltoztató társadalmi-történeti-politikai körülmények kontextusában. A műfajt ő is úgy kutatja, hogy előbb megteremti annak történeti keretét, majd rámutat arra, hogy az egyháztól, vallásos etikától elváló politológia erőteljes hatással volt a korai újkori fejedelemtükör-jellegű írásokra. E változás nemcsak a formáját, tartalmát, hanem funkcióját is érintette a tárgyalt műfajnak.

A kötet második tanulmány-csoportját nyitó írás Korondi Ágnesé (*Szent Bernátnak tulajdonított szövegek a kora újkori magyar imádságos könyvekben*), aki Szent Bernát személye funkciójának, valamint az ezzel összefüggésben történő lelkiségi gyakorlatnak változását tanulmányozza a szentnek tulajdonított devóciós szövegek hagyományozódási módja révén. A tanulmány a középkori hóraskönyvektől a kora újkori imádságos könyvekig követi a hagyományosan Szent Bernátnak tulajdonított szövegeket, és arra a következtetésre jut, hogy a hagyományozás módja, a szent nevének jelölése vagy nem jelölése, vagy bizonyos kontextusokban való megjelenése, illetve más szentek nevének említési módja annak lelkiségi gyakorlatban betöltött változó szerepét tükrözi, ugyanakkor e gyakorlat milyenségére is reflektál. A tanulmány külön értékének számít, hogy még a megjelenésre váró szakirodalmat is felhasználja.

A kötet kutató- és szerzőcsoportjának "mestere", Gábor Csilla, a hitvita kérdéséről értekezik egy olyan vitázó pár (Monoszlói András és Gyarmathi Miklós) kapcsán, akiknek szóváltásáról eddig nem írtak részletesen. Ezt a hiányt pótolva árnyalja a hitviták XVI. századi létmódjáról kialakult képet. A hitvita módszertanán keresztül próbálja felkutatni a megértés azon határait, amelyek a Jauss-féle lezárt horizonton túlmutatnak: ezek szerinte a teológiában, az egyháztörténet folyamán kialakult előítéletekben, a vitázó partnerek által egyaránt alkalmazott dialektikában és retorikában keresendő.

Egy kivételes, latin nyelvű, másolatban fennmaradt – Monkoviczenus Márton evangélikus lelkész által vezetett – naplót tanulmányoz Papp Kinga. Ennek kivételessége abban rejlik, hogy a szerző a gyermekei életéről készít feljegyzéseket, így a kor gyermekképéről, valamint a naplóról által megkonstruált mikro- és makrokörnyezetről tudhat meg többet az olvasó. A mai olvasó számára izgalmas és megdöbbentő részleteket idéz a tanulmány szerzője, amelyek attól válnak izgalmassá mind a kutató, mind a laikus számára, hogy felborítják a kora újkori gyermekképről, lelkészi magatartásról való szinte előítéletszerűen kialakult képet.

Végül, a kötetzáró írásban Farcádi Botond a harmadik olyan szerző zsoldárát tanulmányozza, aki e bibliai könyv minden zsoldárát magyar nyelvre átköltötte, parafrázálta. A tanulmány írója, kolozsvári unitárius lektor és lelkész, XVII. századi zsoldárparafrázisaiban az antitrinitárius és a neoszoitikus elvek jelenlétét Thordai János részletes felvezetéssel és a primér szövegből idézett példákkal bizonyítja. A dolgozat a zsoldárköltő munkájának eszmei, történeti, kulturális hátterét és annak nyelvi-poétikai-stiláris megnyilvánulási formáit követi nyomon.

A tanulmányok mindenike mögött alapos, a tanulmányozott szövegek íróinak műveltségéhez méltó munka áll, épp ezért gondolom úgy, hogy az olvasók haszonnal forgathatják e kötetet.

DEMETER V. JÚLIA

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. XIII. kötet. Te–Var.¹ Anyagát gyűjtötte SZABÓ T. ATTILA. Főszerkesztő FAZAKAS EMESE. Szerkesztő munkatársak ANDRÁS ZSELYKE, DALY ÁGNES, FAZAKAS EMESE, B. GERGELY PIROSKA, KÓSA FERENC, KÜRTI MIKLÓS, T. SZABÓ CSILLA, SZABÓ GYÖRGY, ZSEMLYEI BORBÁLA. (A szócikkek románul SZÁSZ LÖRINC, németül HOCHBAUER MÁRIA és VOLKÁN JÚLIA értelmezte. Lektorálta KISS ANDRÁS). Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2009. 1214 l.

Az egyéni tervmunkaként indult Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár anyaggyűjtése 1925-ben kezdődött, és Szabó T. Attila rendszeres levéltári kutatómunkájának köszönhetően hosszú évtizedeken át folytatódott nagyrészt vallomások, ingóság-leltárak, összeírások, számadások, bizonyosság-levelek, misszilisek, különböző hivatali és magániratok, kisebb hányadban oklevelek áttanulmányozásával. Jól meghatározott térbeli, időbeli koordinátái szerint kiterjedt a Részek nélküli történeti Erdélyre, Kővár vidékének a régi Szatmár megye területére eső részére, valamint Máramarosra is, átfogva a XV. század közepétől a XIX. század végéig tartó időintervallumot. Levéltári forrásanyaga alapján a teljességre törekedve mindenekelőtt a közép- és újmagyar kori erdélyi magyar nyelv szó-történeti feltárására irányult, figyelve a vizsgált korszakok szókészletének minden rétegére.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztési munkálatai is egyéni tervmunkaként indultak 1966-ban, az I. kötetet Szabó T. Attila egymaga szerkesztette. A II. kötetel kezdődően azonban a magános, egy személyre alapított szerkesztői munka közösségi munkává alakult át, amelybe szakértársak, tanítványok kapcsolódtak be. Az egyes kötetek

¹ 2010. november 21-én Kolozsváron A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 8. fórumán elhangzott szöveg átdolgozott változata.

időközben változó szerkesztő munkaközösségeinek vezetője előbb Szabó T. Attila volt (II-VII. kötet), majd öt Vámszer Márta (VIII-XI. kötet) és Kósa Ferenc (XII. kötet) követte.

Kósa Ferenc, aki már a kezdetektől tagja a Tár szerkesztő munkaközösségének, *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár munkálatairól* című közleményében a szemtanú hitelességével tájékoztat az intézményes keretek nélkül zajló közösségi szótárszerkesztés gyakorlatának tapasztalatairól (NyIrK. XXXV/1/2, 127–31). Részletező beszámolója ismerteti Szabó T. Attila *Utasítás az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztéséhez* című kézirat szabályzatát is, amely a szerkesztési munkálatok lényegi meghatározója. Hosszú évtizedek áldozatos szerkesztési tapasztalatai alapján itt megfogalmazott szaktudósi véleménye határozottan egybecseng Szabó T. Attila szótárszerkesztési elképzelésével: „A Tár célja világos, koncepciója egységes, kimerült, szilárd szerkesztési alapelvekre épül, de alkalmazásukat nem merevítik meg erőszakolt elvi és gyakorlati szempontok” (*i.m.* 130).

Ami az Erdélyi Szótörténeti Tár kiadási munkálatait illeti, azokat a rendszerváltás előtti időszak kedvező tudománypolitikai körülményeinek köszönhetően még a bukaresti Kriterion Könyvkiadó vállalta indulásának kezdetétől tudatos áldozatvállalással (I–IV. kötet). A további kötetek közzététele érdekében a rendszerváltás után a bukaresti Kriterion Könyvkiadóhoz a budapesti Akadémiai Kiadó csatlakozott (V–VIII. kötet), amely a IX–XII. kötetet már az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közösen jelentette meg.

A pillanatnyilag tizenhárom kötetből álló Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. kötete (A–C) 1976-ban jelent meg szó szoros értelemben vett „magános és magánvállalkozásként” a szerző számára is igazi meglepetést hozó sikerrel. 7223 szócikkből épül fel, amelyek a gyűjtött 114000 adalékból 40217 adalékot mutatnak be. Szakirodalmi és szélesebb publicisztikai fogadtatásáról Lőrinczi Réka *Az Erdélyi szótörténeti tár sajtófogadtatása és tudományos felhasználása* című teljességre törekvő közleménye tájékoztat (EM. LXIII/1–2, 103–20).

A II. kötet (Cs–Elsz) 1978-ban látott napvilágot. 6150 szócikke 36330 adalékot közöl. A szerkesztés munkálataiba bekapcsolódó munkatársak között ott szerepel Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly és Zsemlyei János. Az 1982-ben publikált III. kötet (Elt–Felzs) 5431 szócikkében 32175 adalékkal találkozhatunk. Újabb szerkesztő-munkatársai B. Gergely Piroska és Zs. Maksay Mária. A IV. kötetet (Fém–Ha) 1984-ben adta ki Szabó T. Attila. 40091 adalékra épülő 6501 szócikke megszerkesztésébe a korábbiakon kívül P. Dombi Erzsébet és Szabó Zsolt is bekapcsolódott. Az V. és a VI. kötet 1993-ban jelent meg. Az előbbi (He–Jü) 4732 szócikkből épül fel, és 38146 adalékot dolgoz fel. Újabb szerkesztő-munkatársai Daly Ágnes, Kürti Miklós, Seres Zsófia és W. Török Judit. Az utóbbi (K–Ki) 6653 szócikke 38452 adalékot sorakoztat fel. P. Bodrogi Katalin és K. Tichy Magdolna is részt vett szerkesztési munkálataiban. A VII. kötet (Kl–Ly) 1995-ben látott napvilágot. 7457 szócikke 43581 adalékból épül fel. Szerkesztő munkacsoportjának legújabb tagja Szabó György. A VIII. kötet (M–Meg) 1996-ban jelent meg 6734 szócikkkel, amelyekbe 40755 adalék épül be. Szerkesztésében M. Kabán Annamária és Kiss András is részt vett. Az 1997-es IX. kötet (Megy–Op) 4979 szócikkében 39593 adalékkal találkozhatunk. T. Szabó Csilla csatlakozott szerkesztési munkálataihoz. 2000-ben jelent meg a X. kötet (Or–P), amelynek 6203 szócikke 39640 adalékot ötvöz magában. Szerkesztő-munkatársai eddigi csoportjába Fazakas Emese is bekapcsolódott. A XI. kötet (R–Száj) 2002-ben jelent meg 5540 szócikkkel, amelyekbe

37297 adalékot szerkesztett be a szerkesztő-munkatársak csoportja, amelyhez Kádár Edit is csatlakozott. A XII. kötetnek (Szák–Táv) 2005 a megjelenési éve. 37249 adalékból felépülő 4517 szócikket tartalmaz. Szerkesztésében a korábbiakon kívül részt vett András Zselyke és Zsemlyei Borbála is.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár legújabb, XIII. kötete az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi kiadványa. Szabó T. Attila gyűjtötte adatanyagának szerkesztési munkálatait a főszerkesztő Fazakas Emese és szerkesztő-munkatársai végezték, akik között András Zselyke, Daly Ágnes, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, T. Szabó Csilla, Szabó György, Zsemlyei Borbála szerepel. A szócikkeket románul Szász Lőrinc, németül Hochbauer Mária és Volkán Júlia értelmezte. A kötetet Kiss András lektorálta, statisztikai számításait pedig Zsemlyei Berta végezte. A Miniszterelnöki Hivatal támogatta a megjelenését, előkészítését pedig a Szülőföld Alap és a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program. Kiadásának felelőse Sipos Gábor, a budapesti Akaprint Nyomdaipari Kft. végezte nyomdai munkálatait, amelyek felelős vezetője Freier László.

Az előbbieken elmondottak értelmében a Tár legújabb kötete évtizedes múltú kötetek sorára néz vissza. Egyetlen rész azok együttesében, de részmvoltában is egységes egész. 4972 címszó szócikkanyagát sorakoztatja fel szokásos ábécérendben 42028 beszerkesztett adalékkal. A többkötetes szótárírás hagyományai szerint újabb részkötetként is követi a szótáregész szerkesztési elveit, szempontjait, amelyeket Szabó T. Attila dolgozott ki, és alapjaikban ismertetett is az I. kötet *Tájékoztatójában* (12–8).

A Tár XIII. kötete a történeti Erdély XIV–XIX. századi szókészletét részletezi a nyelvtörténeti kutatások számára jórészt eddig hozzáférhetetlen levéltári anyag alapján, amely a helyi írásbeliség legkülönbözőbb hivatali és magánéleti iratfajtaiból tevődik össze. A „fogalomszó-gyűjtés” elve alapján feltárt szóanyaga szótári interpretálásával, a szóegyedítés elvén alapuló címszó-alakításával és anyagrendezésével a teljességre törekedve, sokoldalúan tájékoztatja az olvasót hozzávetőlegesen hat évszázad erdélyi nyelvi életéről. Mindenekelőtt szókészletét, szókészleti jelenségeit részletezi azok sajátos diakrón és szinkrón vetületeiben. A szókészletet teljes eredet szerinti gazdagságában tárja fel, szótáravza az eredeti (*te, tél, tesz, tó, toll ~ tollu, tő, tőm, tűz, új, út*) és a belső keletkezésű szavak (*tebened, tollacska* 'tollminta', *tyuhaj, til-túl* 'úgy-ahogy') mellett a jövevény- (*tégla, teher, tej, tíz, tót, tyúk, udvar, vályú, varsa*) és az idegen szavakat is (*teátrum, tefter* 'nyilvántartási lajstrom', *testamentum, textor* 'takács', *tihá ~ tihája* 'magasabb rangú török tisztségviselő', *totaliter, utens* 'olyan diák, aki nem élvez ellátási javadalmat', *überslag* 'költészet', *überrok* 'felsőkabát', *vajvoda* 'cigányvajda'). A szókészlet belső nyelvváltozatok szerinti rétegeire is figyel, így a régi erdélyi nyelv köznyelvi (*tegnap, templom, terjed, tölgy, tölt, törvény, tulajdon, tűz, út*), nyelvjárási (*tonya* 'tavacska', *tonyás* 'tócsás, vizenyős', *toplicás* 'pocsolyás, süppedékes, ingoványos', *üdüllő* 'dülő', *vajvoda* 'cigányvajda', *vajvodális* 'fejedelmi ember') és szaknyelvi (*tímár, tímárcéh, tímárinaska, tímármester, tímármesterember, tímármesterség, tímármunka, tímárműhely, tímárság, tímárszín*) szóanyagát is közli.

A kötet szerkesztési sajátosságai, szóanyagának jól ismert térbeli, időbeli koordinátái, gazdag kontextusa alapján szervesen illeszkedik be a szótáregészbe, amely a magyar lexikográfiában új szótártípust meghonosító komplex *szótörténeti tár*, illetve *történeti tájszótár*. Sajátos műfaja egy oklevélszótári elképzelésből kristályosodott ki, Szabó T. Attila ugyanis levéltári gyűjtései alapján eredetileg egy erdélyi oklevélszótárt tervezett

a magyar szótörténeti kutatások forráshiányainak pótlására, amelyekre Pais Dezső „óvatos, fenntartásos szótörténeti fejtegetései” hívták fel a figyelmét. Levéltári forrásanyagának változatossága, szótörténeti háttérének lenyűgöző gazdagsága azonban műfajváltásra készítette. A Tár újszerű műfajával a Kiss Lajos-féle legújabb történeti szótártipológia rendszerében a *közsavak történeti szótára* típusát testesíti meg, pontosabban ún. *sajátos lexikográfiai kompozíciójú regionális nyelvtörténeti nagyszótár* (MNy. XC/4, 393–9), a dialektológia Kiss Jenő-féle nyelvjárási szótárrendszerében pedig a *történeti regionális szótár* típusát (*Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Bp., 2001. 399).

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIII. kötetének adatanyaga szervesen egészíti ki az előző kötetek adatanyagát, további újabbnál újabb impulzusokat hozva a nyelvtörténeti, nyelvészeti kutatások számára, erősítve a Tár mindenkor erdélyi nyelvtörténeti kutatásokban betöltött központi szerepét. Köztudott ugyanis, hogy az az erdélyi nyelvtörténeti kutatások bázismunkája két okból kifolyólag is. Egyrészt azért, mert anyaggyűjtési, szerkesztési munkálatai képezték kiindulópontjukat, másrészt pedig azért, mert az általa feltárt közép- és újmagyar kor erdélyi nyelvi anyagának vizsgálataival bontakoztak ki.

B. Gergely Piroska, aki a III. kötet szerkesztési munkálataihoz csatlakozva szintén már a kezdetektől fogva folyamatosan tagja a Tár szerkesztő munkaközösségének, *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár az újabb magyar nyelvtörténeti kutatásokban* című tanulmányában tekinti át őket azokkal a magyar nyelvtörténeti kutatásokkal együtt, amelyek szintén ebből a felbecsülhetetlen értékű forrásmunkából merítik vizsgálati anyagukat (NyIrK. LII/2, 147–55). Rendszerező „tartalmi áttekintés”-ének célja, hogy számbavegye „milyen mértékben és mely területeken vitte előbbre már eddig is e nagy mű az újabb magyar nyelvtörténeti kutatásokat” (*i.m.* 147).

A tanulmány alapján az erdélyi nyelvtörténeti kutatások két főbb területéként a szótörténet és a történeti grammatika rajzolódik ki, amelyek megalapozói P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kabán Annamária, Zsemlyei János, fiatal nemzedékbeli továbbvivői pedig Fazakas Emese, Fóris-Ferenczi Rita, Tamásné Szabó Csilla, Zsemlyei Borbála.

A Tár legújabb kötete a korábbiakhoz hasonlóan sokrétű adatanyaga lenyűgöző gazdagságával az interdiszciplináris kutatások lehetőségeinek egész sorozatát rejti magában, tovább erősítve az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* többek által is hangsúlyozott enciklopédikus jellegét. Ennek konkrét bizonyítékai a társtudományoknak a Tárra alapozó vizsgálatait, amelyek eredményeit Lőrinczi Réka előbbieken említett közleménye összegezi (*Az Erdélyi szótörténeti tár sajtófogadtatása és tudományos felhasználása*. EM. LXIII/1–2, 103–20).

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* legújabb kötetének megjelenése több szempontból is igen fontos esemény a romániai magyar tudománytörténetben. Először is azért fontos, mert a rendszerváltás utáni kötetek együttesében és együttesével ismétlődő bizonyítéka annak, hogy napjaink erdélyi nyelvtudományában az elsőrendű feladatok között valóban az előző nemzedékek által kezdeményezett, jórészt el is végzett, de le nem zárt kutatások folytatása áll az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztési és kiadási munkálataival az élen annak a tudományfejlesztési koncepciónak a meghatározottságában, amelyet Péntek János fejtett ki *Örökség és kihívás* című tanulmányában az erdélyi magyar nyelvtudomány századfordulói kérdésfeltevései taglalása során (*Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti*

eredményeiről. I. kötet. Szerk. Tánczos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér. Kolozsvár, 2002. 15–49).

De az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIII. kötetének az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi kiadványaként való megjelenése is fontos, hisz az jubileumi esemény, és az erdélyi tudomány önazonosságának, identitásának a megerősödését bizonyítja. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumán, A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 8. fórumán való bemutatásával együtt az egyesület sajátos tudományszervezési koncepcióját jelképezi, amely az alapító gróf Mikó Imre sajátos elképzeléseiben gyökerezik, így középpontjában olyan törekvések állnak, amelyek erdélyi történeti örökségünk össz-magyar és európai vonatkozásban is fontos tudományos eredményeinek az átmentésére és felmutatására irányulnak.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIII. kötetének megjelenése a magyar lexicográfia fontos eseménye is egyben. A kötet az előző kötetek együttesében és együttesével ugyanis jellegzetes erdélyi szimbolikus nyelvtudományi, szótártudományi teljesítmény: több romániai magyar nemzedék kisebbségi társadalmának, intézményrendszerének anyaországi kapcsolatokkal erősített páratlan erkölcsi, etikai habitusát, szaktudását, áldozatos munkáját, egyszerűségét sűríti magába. Egyértelmű közösségi jelképe annak, hogy egy kisebbségi tudósközösség kényszerű körülményei ellenére is tud egyetemes értékeket teremteni. Mindezt Benkő Loránd Szabó T. Attila születésének századik évfordulóján elhangzott értékelő szavai is megerősíthetik, aki szerint „nyugodtan ki lehet jelteni..., hogy hazai viszonylatban a Szótörténeti tár szinte minden olyan szótárismérvi összetevőben, melyet magára vállalt, jelentékenyen túlhaladja elődeit, nemcsak a szűkebb nyelvtörténeti jellegűeket, de minden másfajta társát is. Nemzetközi viszonylatban is föltétlen unikumnak számít...” (1. *Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű.* MNy. CII/3, 260).

CSOMORTÁNI MAGDOLNA